

БІЛІМ және ИННОВАЦИЯ

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОҚУ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖУРНАЛ

1(17)
2015

Қазақ халқы қашанда ананы, қыз баланы аса қадірлеген. «Қыз өссе, елдің көркі», «Анаңды үш арқалап, Меккеге апарсаң да қарызыңды өтей алмайсың», - деп оларды әлпештеп-аялауға, кірпігіне кірбің ұялатпауға, жүрегіне қуаныш сыйлауға тырысқан. Бегім ана, Домалақ ана сынды абзал аналарымыздың ақылын, махаббат символына айналған Баян Сұлу мен Қыз Жібектің адалдығын, батыр қыздарымыз Әлия мен Мәнішүктің ерлігін мәңгілік жыр-дастанға айналдырған. Халқымыз қыз бала тәрбиелей отырып, бүкіл ұрпақты тәрбиелеген. Осынау ғасырлар бойы жиналған тәрбиенің мол қазынасын жоғалтпай келешекке жалғастыра білейік.

ҚҰРЫЛТАЙШЫ «БІЛІМ ШАМШЫРАҒЫ» ЖШС

БАС РЕДАКТОРЫ

Тобашов Марат Шайхысламұлы –
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық
колледжінің директоры, техника
ғылымдарының кандидаты, доцент.

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет және Ақпарат Министрлігінің
Ақпарат және Мұрағат комитетінде 2010
жылдың 28 сәуірінде тіркеліп, ЛК 0860-Ж
жуәлігі берілді.

Мекен-жайымыз: Қызылорда қаласы,
Қонаев №17
Тел: 8 (7242) 27-22-37, 27-75-27,
26-21-91 (104.101)
E-mail: ko_kazguu@mail.ru

Журнал материалдары колледждің
ақпараттық сараптау бөлімінде теріліп,
беттелді.

«Қызылорда Дизайн» ЖШС баспахана-
сында басылды.

Мақала мазмұнына редакция жауап
бермейді.

Досжанова Гүлжамилә – редактор,
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық
колледжінің жоғары санатты оқытушысы.
«Өз Елім» газетінің меншік иесі.

Оспанова Амина Өмірбекқызы – жауапты
хатшы, колледж оқытушысы.

Алия Абылайқызы – дизайнер, корректор.
Нұрғалиева Нұрғүл Сағидоллақызы –
қаріп теруші

Басуға 5.03.2015 жылы қол қойылды.
Авторлық б.т. 5
Таралымы -----1000 дана

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛКА

Алпамысова Зағипа – Қазақ гуманитарлық
заң және техникалық колледжінің қаржы ди-
ректоры, филология ғылымдарының канди-
даты, доцент.

Елеусінов Бауыржан – Облыстық білім
беру қызметкерлерінің біліктілігін арттыру
және қайта даярлау институтының дирек-
торы, физика-математика ғылымдарының
кандидаты, профессор.

Серікбаев Сәкен – Қызылорда облыстық
білім беру қызметкерлерінің біліктілігін арт-
тыру және қайта даярлау институтының
директорының орынбасары, тарих
ғылымдарының кандидаты, доцент.

Сәдуақасов Жеңіс – Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда мемлекеттік университетінің
профессоры, филология ғылымдарының
докторы.

Жонтаева Жаңыл Алпамысқызы –
ҚР Білім және ғылым министрлігі Мектепке
дейінгі және орта білім, ақпараттық техноло-
гиялар департаментінің директоры

Әбдікәрімов Шакизада Өтетілеуұлы
– Қызылорда қоғамдық телерадио-
компаниясының директоры

Сайлыбаев Бақытжан Әбдіхалықұлы
– Қызылорда облысының білім
басқармасының басшысы

Алшынбаев Сейткали Бегманұлы –
«Нұрай» ЖШС директоры

Абдибаттаева Гулнар Мауленовна

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің
жоғары санатты оқытушысы, педагогика және психология ғылымдарының МАГИСТРІ
«Алтын уя» этнопедагогикалық қоғамдық қор директоры

*Халықтық тәрбиенің тәжірибесінен
тыс жерде педагогика да жоқ, педагог та жоқ*

Қошқарова Б.Б.	БИЗНЕС- ЖОСПАР ЖАСТАР КӨЗІМЕН	52
Бақтыярова С. Б., Алибаева А.Е.	МУҚАГАЛИ – МӘҢГІЛІК ҒҰМЫР	53
Нақып А.Н., Бақбергенова Ж. Н., Еңсебаева Г.М.	КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІ БЕЛСЕНДІЛІГІ ТАЛАПТАРЫН ҚАДАЛАУ ЖӘНЕ ОРНАТУДЫ АНЫҚТАУ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ	54
Мадиярхан Л.Е., Бақбергенова Ж.Н., Дауренбеков Қ.Қ.	КОМПЬЮТЕРЛІК ҚҰРЫЛҒЫЛАРДЫҢ ОРНАЛАСУ РЕТІН ҮЙРЕТУГЕ АРНАЛҒАН ҮШ ӨЛШЕМДІ МОДЕЛІ	58
Пірманов А.Ж.	ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНДЕ ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНЫ АРҚЫЛЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН САҚТАУҒА ҮЙРЕТУ	61
Барахатқызы Л.	«ПОЭЗИЯ ПАДИШАСЫ»	63
Рахманберді Л. А.	МУҚАГАЛИ МАҚАТАЕВ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ	65
Ермуратова А.А.	ЗАТТЫҢ АТЫН БІЛДІРЕТІН СӨЗДЕР	67
Елдеева Д.К.	ДЕЛЬФИ БАҒДАРЛАМАЛАУ ОРТАСЫНЫҢ ГРАФИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ	69
Нурпейісова Д.Р.	ОҚЫТУ ЖЫЛДАМДЫҒЫНА ЖАҢЫЛТПАШТЫҢ ӨСЕРІ	71
Шалимова А. У.	ХАЛЫҚ ТАҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ	72
Сүттібаева Венера	Н.ҚОСЖАНҰЛЫНЫҢ «САРТАЙ БАТЫР» ЖЫРЫНДАҒЫ ОТАНШЫЛДЫҚ РУХ	74
Досжанова Г.С., Досжанова Ж.Н.	ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ 550 ЖЫЛДЫҒЫ	77
Тұрсынбаева А.Б.	ӨМІРБАЯН. МІНЕЗДЕМЕ АРЫЗ	79
Нұрғалиева Н.С.	БҮЙРЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ РӘСІМДЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	81
Айдарбекова А.Ж.	ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ ҮЛГІЛЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ	84
Ізбасқанов Н.	С.ШАЙМЕРДЕНОВТИҢ «ӨМІР ЖОЛЫ» ПОВЕСІЕДЕГІ ПСИХОЛО- ГИЗМ БЕЙНЕЛЕУ ҚҰРАЛДАРЫ	85
Ғалымжанова А.	ФАРИЗА АҚЫҒА АРНАУ	89
Малқайдар Н.	АҚИҚАТ ҚАРШЫҒАСЫ	89
Қулаева А.Б.	УРОК ПО САМОПОЗНАНИЮ В КЛАССЕ ПРЕДШКОЛЬНОЙ ПОД- ГОТОВКИ НА ТЕМУ «С ЧЕГО НАЧИНАЕТСЯ ДРУЖБА»	90

Қазіргі заманғы жаһандану үрдісі тұсындағы әлемдік интеграция үдерісі, тәуелсіз Қазақстанның әлемдік ықпалдастықта болуымен, өзіндік дербестігін қамтамасыз етуді, сонымен қатар ұлттық болмысымызды нығайта түсуді, этномәдениетімізді қайта таразылап, мемлекетіміздің ұлттық сипаттарын өркендетуді қажет ететіндігі сөзсіз. ХХІ ғасырдағы жаһандастыру қай елді болса да өз шеңберіне кіргізуде. Ақпарат, салт-дәстүр, сананың барлығы жаһандық көзқараспен алмасуда. Қазақтың ұлт болып қалуы үшін ұлттық идеологиямызды барынша терең насихаттап, әр қазақтың, әсіресе өскелең ұрпақтың бойына сіңіруіміз басты міндет десек, ұлттық идеологияны насихаттаудың ең ұтымды кілті – ұлттық өнер.

өнер.

Қазақ халқында ұлттық өнер — өзіндік көркемдік нышандары мен жасалу тәсілдерін сонау қола дәуірінен бастап, скиф-сақтардың даналық өнерінен нәр алған. Өз Отанындағы топырақтан ғана көктеп, жаттың өнерін жапсырмай, жамауын қабылдамай, айдынын іздеген бұлақтай, жақпар тастың тесігіне тамырын жіберіп, күннен қуат алған, тау шынарындай сыртқы күштерден қысым көріп иілсе де сынбай, жоғалмай бізге жетті.

...сәндіктен, бояумен сәндеген

бай, жоғалмай бізге жетті.

Өмірін оюмен өрнектеген, бояумен сәндеген халқымыздың сонау ықылым замандардан басталған қолөнерін әр ұрпақ дамытып, күнделікті өмірде пайдалануы – ұлттық өнердегі сабақтастық, салт-дәстүріміздің жалғастық табуы.

Иә, ғасырлар қатпарынан көктей өтіп, бойына сан толқын ұрпақтың өмір тәжірибесі мен сұлулығы туралы танымын табыстырған рухани арналарымыздың бірі – қол өнер. Ол, сұлулыққа деген сүйіспеншіліктен, табиғатқа байланысты наным-сенімнен, көшпенділердің тұрмыс - тіршілігінен пайда болған қолөнер - әлемдік мәдениеттің бір арнасы десек, бұл өнер - ұрпақтар толқынымен есейді де ержетті. Ұрпақтың болмасын рухани әлемі оның қолынан салтынан

Қай халықтың болмасын рухани әлемі өзінің дәстүрлі өнерінен және жасампаз салтынан көрінеді десек, әр ұлттың өзіне тән қолөнерінде оның қыры мен сыры болады. Осындай өресі биік, өрісі кең, көненің қолтаңбасы болған

түрлері ұйымдастырылып, «Ұлттық өнер - ұлт қазынасы» тақырыбында арнайы оқыту семинары жүргізілді. Оқыту семинарының жалпы мақсаты қала әкімшілігіне қарасты кент және ауылдық округтердегі жұмыссыз жастарды кәсіпке бейімдей отырып жұмыспен қамту және шағын кәсіпкерлікті жетілдіру мақсатында жеке кәсібін ашуға ықпал ету, сондай-ақ, білім беру орындарында ұлттық педагогикамен қолөнер түрін жаңа технология бойынша қайта жандандыру, жастарды ұлттық тәрбиеге баулу, ұлттық нақыштағы ұрпақ келбетін қалыптастыру.

Оқыту семинарына қала әкімшілігіне қарасты 50 мектеппен 21 балабақша бойынша 75 адам, кент және ауылдық округтерден 17 жас қатысып арнайы сертификатқа ие болды. Оқыту семинары екі кезеңнен үш күн оқытылды. Алғашқы кезеңде теориялық білім беріліп, киіздің жаңа технология бойынша жасалу жолы түсіндірілсе, екінші кезең бойынша сол технология бойынша тәжірибе жүргізілді. Қатысушылар өте қызығушылық танытып, жоғары белсенділік танытты.

«Алтын ұя» этнопедагогикалық қоғамдық қор жанынан құрылған «Ақ киіз» ұлттық музейі

Сонымен қатар аталмыш жоба аясында бүкіл кент және ауылдық округтерде «Өнер - өмірдің өзі» тақырыбында ұлттық мәдени бағытта концерттік бағдарламамен киізден жасалған қолөнер бұйымдарынан арнайы көрме мен са-

тылым жәрмеңкесі ұйымдастырылды. Қазақтың ұмыт болып бара жатқан киіз басу қолөнері халықпен қайта қауышып, үлкен қолдауға ие болды.

Кент және ауылдық округтерде киіз бұйымдарынан ұйымдастырылған КӨРМЕ

Кент және ауылдық округтерде ұйымдастырылған сатылым жәрмеңкесі

Міне, осындай халқының қолдауымен ұрпақтар жадында мәңгіге үлгі болар «Алтын ұя» этнопедагогикалық қоғамдық қорының алдағы уақыттарға үлкен жоспарлар мен жобалар межелеп, оны жүзеге асыруда ұлт пен балар балалар жалғастығының алтын көпірі болатынына сеніміміз мол.

Қазақ даналарының бірі: «Алдыңғы жақсы, артқы жасқа тәлім айтпаса, ел болғаның қайсы» - дейді. Әрине, алдыңғы толқын ағалар, кейінгі толқын ұрпаққа өз тәлімін айтып, ұлттық өнеріміз бен төл мәдениетімізді ұлықтамаста, өнеріміз бен төл мәдениетімізді ұлықтамаста, ұлдарымыздың ұлықты, ұлтжанды, қылықты, ұрпағымыздың баянды болуы екіталай. Міне, болмысымыздың баянды болуы екіталай. Міне, осындай даналық пен даралықтың белгісіндей болған, тарихы сырға, қойнауы қазынаға толы Сыр елі - тарихи тағылымымен, көркем келбетімен, ұлттық нышанын қалыптастырған мәңгілік елдің символы десек, Айдыны кең ақ маңдай, Жасыл жәннат жағасы. Ел басымыз айтқандай, Сыр алаштың анасы!!!

БІР ЖҰЛДЫЗ БОП ЖАНАМ МЕН... (КЕЗДЕСУ КЕШІ)

Мырзағалиева Рая Бодықовна

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің қазақ тілі және әдебиеті пәнінің оқытушысы

Кеш қонақтары: Зейнолла ағамыздың қамқоршы інісі Алпысбай ағамыз және ақын замандастары жазушы-журналист Бегімбай Ұзақбаев, ардагер-журналист Айжарық Сәдібекұлы

Мақсаты:

Білімділік: ақынның өмірін, өлеңдерінің өзіндік табиғатын даралай, саралай отырып, өзгешелігіне көңіл бөлу, оның өмір жолдары, қайтпас қайсарлығы және өлеңдерімен таныстыру.

Дамытушылық: оқушының сөйлеу тілін дамыту, өз пікірі, этикалық талғамы бар сауатты оқушыны дайындау. Ауызша да, жазбаша да еркін, шешен, көркем сөйлеуге үйрету;

Тәрбиелік: жерлес ақынымыздың шығармаларын жете білуге, ой қорытындылауға дағдыландыру.

Көрнекілігі: ақын портреті, бұктеме, шығармалары, кітаптары, слайд, кітап көрмесі. (Экраннан З.Шүкіровтың өмір деректері жайлы видео-ролик көрсетіліп тұрады.)

1-жүргізуші:

Бағзы заманнан Сыр топырағы көкірегіне сәулелі ой ұя салған, маңдайы кереқарыс майталман таланттардан өсте кенде болған емес. Соның бірі де бірегейі - бойына біткен бүкіл қабілет-қарымын туған халқының рухани қажетіне сарқа жұмсаған дара таланттың бірі - Зейнолла Шүкіров болатын. Зейнолла Шүкіров «Қазақтың Островскийі» атанған жерлесіміз, даңқты қаламгер, өмірі қайсарлықтан қуат алған, тағдырмен жағаласып, күресе білген, дарынды ақын, талантты жазушы, драматург, аудармашы, халқымыздың қаһарманы, бұл фәниден нағыз қыран құсап шарықтап өткен шынайы талант иесі.

2-жүргізуші:

Зейнолла Шүкіров туысымен көп ұзамай, ауыр дертке ұшырап, аяғы басуға келмей, көз жанары күңгірттеніп, жөнді ашуға келмей, азап жүгін елу жылдай арқалап, өмірден еңіреп өткен есіл ер еді. Өзінің ерен еңбегімен елінің қадірлісі болды. Оны жұрт сонау алыстағы Аралға іздеп барып жүрді. Ол Алматыға келіп мейманханаға түссе, ағылған достарынан, оқырмандарынан оның номерінің есігі жабылмайтын. Оның жүріп-тұра алмайтынын білетін ақсақалдар да барып, аман-дасып көңілін көтеріп қайтатын.

1-жүргізуші:

Сегізжасында екі бірдей аяғынан айырылғанда да, бертінірек қос жұлдызының бірі сөніп қалғанда да дауасыз дертке қарсы тұрып, қалам батырлары қатарына қосылып, «Қазақтың Корчагини» атанған Зейнолла Шүкіров шын мәнісінде қаһарман еді. Қаһарманын халық ешуақытта ұмытпайды!

2-жүргізуші:

Созылған жіп үзілмеді демендер, Өлмейді деп ойламаңдар кемеңгер, Өлмейтін тек даналардың еңбегі,

Ең болмаса құдай маған өлең бер!,-деп жырлағандай ақынның көзі жоқ болса да сөзі бар, бәрі жадымызда. Ақын шабытын шалқатқан Арал теңізінің айдыны азайса да Зекеңе деген ел-жұрттың ықылас-сыйы сарқылмақ емес.

1-жүргізуші:

Зейнолла Шүкіровтың құрметіне арналған «Бір жұлдыз болып жанам мен...» атты әдеби кездесу кешін ашуға рұқсат беріңіздер. Ақын замандастарының қаламгер туралы естеліктерін, ой толғамдарын тыңдап, пікірлесу мақсатында бүгін бізде қонақта Зейнолла ағамыздың қамқоршы інісі Алпысбай ағамыз және ақын замандастары жазушы-журналист Бегімбай Ұзақбаев, эколог-жазушы Сайлаубек Жұбатырұлы, ардагер-журналист Айжарық Сәдібекұлы ағаларымыз.

1-жүргізуші:

Ақын Зейнолла Шүкіров қазақ поэзиясының ұлы жүректі тұлғасы. Ол - ұлы Тұран ойпатындағы теңіз перзенті. Содан да болар, тұла бойы тұнған сағыныштан жаралған ақын. Қызылорда облысының Арал ауданындағы Бөген кеңесінде туған. Бастауыш білім алғаннан кейін қатты науқастанған. Бірақ төсек тартып жатқанымен, мүгедек халіне ерлікпен, төзімділікпен төтеп беріп, қайсар төс өздігінен білім алған. Сөйтіп бар өмірін жазушылыққа арнаған. Өмірінің соңына дейін жазушылық қаламын қолынан түсірмей, елінің ыстық ықыласына бөленген.

2-жүргізуші:

Қырық бес жыл аурудан азап шеккен ақын қатыгез тағдыр алдында мойып көрген емес. Халқы мен қоғам алдында қаламгердің парызын адал атқарып, оқушы жүрегінен мықтап орын алған, талай өлең-жырлар, прозалық шығармалар, дастандар жазды.

Зейнолланың өмір тарихын елі, халқы

мәңгі ұмытпайды. Бүгінгі кештің тақырыбы болып отырған Зейнолла Шүкіровтің өмірі жайлы нақышын келтіріп баяндалған Асқар Тоқмағамбетовтың «Жаралы жолбарыс» поэма-сына назар аударалық. Орындайтындар: 1-курс АТ-9-14Г оқу тобының оқушылары Әбдірей Рахметулла, Есдәулет Қуатбек, Таңжарық Ерасыл, Әбжәми Нұрділде.

1-жүргізуші:

Кеудемнен басып қозғалтпай науқас бір за-
лым,

Kipnirim ғана ким...

Кірпігім ғана қимылдап жатқан құр жаным...
Туған ел, сонда төсектен алдың көтеріп,
Туған ел, саған ырзамын.
2-жүргізуші:

Туған жер топырағы – құм асыққан,
Арал келсе, сағыныш Сырға асыққан.
Сырға келсе Алатау шыңға асыққан,
Шүкіров Зейнолла атты, Зекең атты,
Теңіздің толқынынан тұлға шыққан.
1-жүргізуші:
Кеудесі ашық.

2-жүргізуші: Мейірімді жанарынан жалын ұшқан.
Жамандық атаулыға жаны дұшпан,
Шүкірөс Зейнолла атты, Зекең атты,
Жаралған жан еді бір сағыныштан.

Жеңілді Шүкіров – Аралды көп жырлаған ақын. Мұның себебі де өз-өзінен түсінікті. Теңіздің бір қойнауы Бөгенде дүниеге келген ақынның көзін ашып, дүниені танығалы келген арс-гүрс дауысын естіп өскен ақынның сол теңізді жырламасақ хақы бар ма? Әрі-беріден соң оны ақын еткен де сол теңіз емес пе? Сол теңіздің айналасындағы тіршілік емес пе? Аралдың арғы-бергі тіршілігін, тарихын айтып отырудан жалықпайтын. Теңіздің жай-күйін үнемі бағдарлап отыратын. Ендігі кезекті ақынның туған жер, Отан, Алматы, Арал, теңіз жайлы өлеңдеріне берелік:

«Менің өлкем» оқитын Бектібай Асхат,
«Ақын мен теңіз» оқитын Дарипова Наурыз-жан,
«Туған балаң» оқитын Жармағамбетов,
«Алматың» оқитын К.

Ақын жырлары ғасырда
толқын ұрпақпен бірге
адымдай басып келеді.

...мақпен асырдан-ғасырға жетіп, кейінгі
сөз берелік. Зейнолла ағамыздың қонақтарға
інісі Алпысбай ағамыз және ақын замандастары
жазушы-журналист Айжарық Сәдібекулы ағаларымызға
журналист Бегімбай Ұзақбаев, ардагер-
өздеріңізді ойландырып, толғандырып жүрген
сұрақтарыңыз болса қоялық.
1. Ақын өмірінің соңына дейін қан-
ы? (231)

...дейін қанша өлең жаз-

2. Ол қандай ақынның өлеңдерін аударды? (Ф. И. Тютчев)

3. Ақынның қанша поэмасы бар? (Алау, Олимпиада, Клеопатра)

4. Алпысбай ағай Сіздің Зейнолла Шүкіровпен бірге өткізген күндеріңізде ең есте қалған күніңіз жайлы айтып берсеңіз.

5.Бегімбай ағай, Сіздің жазған шығармаларыңызбен 3.Шүкіровтің романының ұқсастығы бар ма?

6. Зейнолла ағамыздың Сережа деп атаған досы жайлы не айтар еліңіз, ол кім?

2-жүргізуші:
Зейнолла – поэзия ұғымына шын мөлдір сезімді, өзін толқытқан сол сезімнен туған, толғаныс-тебіреністі, тау, тас, жер, аспан, күн, табиғатты түйсініні түгел сыйғызған, одан алған әсер сәулесін көңілінде көріктендіріп, кеудеден қайта шығара білген үлкен шебер, ол поэзияны адамның көңіл-күйі, қуануы, қайғыруы, күлуі, мұңаюы, кектенуі, ұстанатыны – шыншылдық, ақсөз қатқаратын міндеті – адамдарға, оның болашағына қызмет ету деп түсінген акын.

1-жүргізуші:
Зейнолла Шүкіров – сондай бауырмашыл сезімге бойлаған, сол қасиетті сезімді жырлап өткен ақын. Дарынды ақын, жазушы, қаһарман ысқа өмірінің қымбат есебін халқына қалтқысыз, апысыз тапсырып өтті. Ширек ғасырлық бауырмашылық өмірінде ол аз да жазған: поэма, лирика, эпика, повестер мен екі роман жазды. Қаламынан туғанның бәрі шетінен алынып, оқылып, оқылмай қойылмайтын болды. Оның ақын болуына қосылған нәрсе даусыз – оның азаматтық қасиеттері мен парыздары. Қазақ совет әдебиеті тарихында Зейнолла Шүкіровтің тәлімгерлік рухы жасай бермек. Ендігі жерде ақынның махаббат, достық өлеңдеріне назар аударып, оларды оқып берелік.

«Мен бақыт» оқитын Аңламас Рүстем,
«Махаббат әуендері» оқитын Орналиева
Әлдір,

«М... ға» оқитын Сейлхан Серікбай,
«Күнәсіз қыздың жанары» оқитын Тапай Арун,
«Б...» оқитын Досжан.

«Ажап күй» оқитын Өмірқұлов Р.
1-жүргізуші: ...

Онда мен науқас едім, сегізде едім,
Білмеймін нені арман қып, нені іздедім,
Сол кітап келген күні дүр сілкіндім,
Сол күні менің.

Сезгендей буырқанған теңіз демін.
2-жүргізуші:

Жүрізуші:
Өмірдің сол күні алғаш ұғып мәнін,
Білдім мен құрыш қалай шыныққанын.
Толқынды алаңда, алаңда, алаңда.

Толқимын әлі қарап бұл кітапқа,
 Кеудемде сезіп қайта үміт таңын.
 -жүргізуші: кітап екенін тез,
 ырыл-

Бейнолла тірліктің қайнар көзі кітап еді. Кітап – оның ажырамас серігі, айыр-
машық досы. Оған кітап берген алған жоқ. Шетсіз,

1(17)
2015

шексіз ұлан-қайыр білімді, өзі терді, өзі жинады. Кітап арқылы кең дүниемен қайта қауышты. Тағдырдың тәлкегіне мойын ұсынбады, қайыспады, сынбады. Ол оқымаған кітап кем де кем шығар. Шығыстың жеті жұлдызы дейсіз бе, Еуропаның аты әлемге әйгілі данышпан қалам иелері дейсің бе, орыстың классик жазушылары ма, қойшы, ол оқымаған кітап жоқтың қасы шығар. Дүниеге Зейнолла сияқты талант ақын келген десек те, оның өмірі тарихта өте сирек кездесетін құбылыс. Кейінгі ұрпаққа қиындықты жеңудің, қайтпас қажырлылықтың, қайсарлықтың таптырмас үлгісі емес пе!

Ендігі кезекті ақынның ана, табиғат, кітап, дос жайлы өлеңдеріне берелік.

«Ана суретіне» оқитын Данияр Аманай,
«Кітап жайлы сыр» оқитын Жақып Ақнұр,
«Жақсы дос» оқитын Досали Ақерке,
«Әйел» оқитын Тұрар Гүлжауһар,
«Бір сыр» оқитын Аңламас Дастан.

1-жүргізуші:
Өлеңіңе Бірауыз сөзі – кесім,
Өрге сүйреп өткеннің өзі көшін.
Академик Әлкейше отыратын
Мәңгі Сағаттың тірілтіп шежіресін.

2-жүргізуші:
Қаршадайдан мұң болған қарға адым жер,
Мен біткен Қазтуған ел қамын жер.

Қасиеттім,
Мәңгілік жүрегінде,
Қастерлейді жырыңды,
Арпағыңды ел.

1-жүргізуші:
«Мен өлгенмен, отты көзін көк жаппас,
Мен өлгенмен, кеудем бірақ тек жатпас,
Бұл дүниеден ала кеткен жылуын,
Қайта берер – жер жүрегін мұздатпас», - деп
... торқа болғай!

2-жүргізуші: ...дарды жақсы көрді.

Зекең жандары жайсаң, дос дегенде жүрегін суырып беретін. Оның өріптестері мен замандастары, достары Әбілмәжін Жұмабаев, Қабдыкәрім Ыдырысов, Әнуарбек Дүйсенбиев, Нәсіреддин Сералиев, Сағи Жиенбаев, Саид Баязитов, Қомшабай Сүйінішев, Асқар Тоқмағамбетов, Мұзафар Әлімбаев, Әбу Сәрсенбаев, Мұқағали Мақатаев, Тынымбай Нұрмағамбетов, Молдахмет Қаназов, Адам Мекебаев, Айжарық Сәдібекұлы, Толыбай Абылаев естеліктері оқырман қауымының ықыласына бөленетін таңымсыз мол дүниелер.

Ендігі кезекті Зейнолла —
арнау өлеңдеріне берелік.

Иранбек Оразбаев «Ақын жатыр,
Бауыржан, қалай тепегей ақын»

Нұрлан Көбегенұлы «Теңіздей Төл»

өлеңі оқитын Жоламанова Айгерім,
Темірше Сарыбаев «Аңыз-батыр»өлеңі
оқитын Жармаханов Дәулет,
Серік Сейтмағамбетов «Зейнолла Шүкіровтың
соңғы монологы» оқитын Садуақас Назерке,
Оңталап Нұрмаханов «Зейнолла Шүкіровке»
оқитын Әкімбек.

1-жүргізуші:
2013 жылы аймақ басшысы Қ.Көшербаев ауылдарды аралау кезінде Бесарық ауылдық Мәдениет үйінің алдында ол кісіні “Өжелер” ансамблі «Сыр сұлуы» әнімен қарсы алып еді. Сонда Қырымбек Елеуұлы “Ұмытпасам атақты “Сыр сұлуы” ансамблі осы ауылда құрылып, ән де осы жерде жазылмап па еді”,- деп әннің, атақты өнер ұжымының құрылуын еске алады. Кезінде “Сыр сұлуы” деп аталатын жеті қыздан құралған күрішші Қыздар бригадасына даңғайыр диқан Ыбырай Жақаев бата берген еді. Осы мәдениет үйіне Зейнолла Шүкіров аты берілген. Ендігі кезекті «Сыр сұлуы» әніне берелік. Сөзі З.Шүкіровтікі, әні Шәмші Қалдаяқовтікі.

2-жүргізуші:
Зейнолла үміт таңына жетіп, артына мол
мұра қалдырды. Өз заманында жұртым деп ақ
парағы мен қара сиясын жанына серік еткен,
ғылымның сан арнасынан хабардар болған Зей-
нолла Шүкіров – тек Сыр елінің ғана емес, барша
қазақ жұртының мақтанышы. Мақтауға лайықты,
мақтануға тұрарлықтай тұлғаларымызды
ұмытпай, олардың туындыларын жеткіншек
ұрпаққа дәріптесек нұр үстіне нұр.

Қорытынды сөз Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің директоры, техника ғылымдарының кандидаты, доцент Тобашов Мәрат Шайхсламулына беріледі.

2-жүргізуші:
Әр жолы, асқар шыңға атылып тым,
Жатыр жырың, мен өмір отын ұқтым.
Мәңгі өлмейді, асқар - ақын, алып тұлға,
Бейнесі Зейнолла ақын Шүкіровтың.

1-жүргізуші:
Бір туған перзенті едім сүйікті елдің,
өлген соң онан әрмен биіктермін,-деп ақынның
өзі жырлағандай

Ол жұлдыз болып жанды да,
Ол жұлдыз болып қалды да!,-деп ақынымыз
М.Әлімбаев айтқандай, ақынымыз мәңгі бақи
халықтарының жүрегінде жұлдыз болып
сақталады.

2-жүргізуші:
Бүгінгі біздің «Бір жұлдыз боп жанам мен...» атты Зейнолла Шүкіровтің туған күніне арналған кездесу кешіне қатысқан қадірлі қонақтарымызға, мектеп оқушылары мен мұғалімдеріне, колледж оқытушылары мен оқушыларына үлкен рахметімізді айтамыз. Қош сау болыңыздар.

Тұңғыш өлеңдер жинағы 1955 жылы Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасынан шыққан. Оның балаларға да арналған жинақтары бар. Бірқатар өлең, дастандары орыс тіліне аударылып, «Менің достарым», «Күншуақ» деген атпен шықты. Шығармалары шет ел халықтары тілдеріне аударылған.

Қазақ ҚСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет Грамотасымен марапатталған. (1977 ж.)

Шығармалары: Менің достарым. Өлеңдер. А.ҚМКӨБ, 1955; Теңіз жыры. Өлеңдер. А.ҚМКӨБ, 1960; Арал дәптерлері. Өлеңдер. А.ҚМКӨБ, 1962; Жүрекке әмір жүрмейді. Өлеңдер, поэма, А.ҚМКӨБ, 1963; Алау. Өлеңдер. А. «Жазушы», 1966; Ізгілік іздері. Өңгімелер. А. «Жазушы», 1967; Арал толқындары. Таңдамалы өлеңдер мен поэмалар. А. «Жазушы», 1968; Жас жесір. Повесть. А. «Жазушы», 1969; Сағыныш. Өлеңдер. А. 1970; Жас жесір. Таңдамалы повестері мен өңгімелері. А. «Жалын», 1973; Адам-Жер-Ана. Өлеңдер. А. «Жазушы», 1974; Саршатамыз. Повесть. А. «Жазушы», 1975; Солнечко Стихи. А. «Жазушы», 1976; Таңдамалы өлеңдер мен поэмалар. А. «Жазушы», 1977; Өткелдер. Роман. А. «Жазушы», 1983; Жанғожа. Тарихи роман. А. «Жазушы», 1983.

Өлеңдері: «Ауруханада», «Операция столында», «Аңсау», «Кітап сыры», «Нәзкенге», «Вагонда», «Неге», «Шығарып сал», «Тілек», «Жүрекке әмір жүрмейді» поэмасы, «Дауыл», «Орамал», «Аңа», «Ажырамас құшақтарда», «Олимпияда», «Клеопатра», «Сырлы дүние», «Қиын түйін», «Сырқат» т.б.

Оның өмірде де өнерде де ұстазы Николай Островский.

Облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Исатай Әбдікәрімов Зекеңді ерекше құрметтейді. Әрбір мереке сайын қарамағында істейтін лауазымды кісілермен келіп құттықтайтын. Волга жеңіл машинасын сыйлады.

Кейін өмір сырын, адамгершілікті, адал махаббатты суреттейтін «Теңіз жыры» (1960), «Арал дәптері» (1962), «Алау» (1966), «Сағыныш» (1970), «Адам - Жер - Ана» (1974), т.б. өлең кітаптары, «Тоғысқан тағдырлар» (1961), «Жүрекке әмір жүрмейді» (1963), «Ғажайып құмыра» (1965, 1982), «Сырлы дүние» хикаялары (1966), «Ізгілік іздер» (1967), «Жас жесір» (1969), «Қиын түйін» (1973) повестері мен «Өткелдер» (1983) атты романы жарық көрді.

Жырынды естіп, жалын боп басталатын,
Жанарыңнан ажал да жасқанатын.
Кейінгі ұрпақ біліндер дәл осындай,
Аралда өткен Зейнолладай асқар - ақын.
Кептелмеген ажалдың алқымы мәңгі,
Өзіңсіз өмір - өзен олқы мына.

Жырларың қалды мәңгі дауыл болып,
Дем берген Аралыңның толқынына.
Бір гүлін маған еккізбей,
Жайқалып өсті мынау бақ.
Қолымды соған жеткізбей,
Қойды ғой науқас бұғаулап, - деп ақынның өзі айтқандай, аяулы азаматтың тағдыры.

Аңғарда ұя салсам да мейлі,
Биікті мен де сезінем кейде.
Шыңдардан рахат самалы есіп,
Ағындап ауа жүгіргендей ме.
Кіндігім бірге Аралмен,
Теңізден тыныс алам мен.
Ақ пейіл ана секілді,
Алдымда жатыр далам кең.

2-жүргізуші:

«Арал» өлеңі
Сырласып жібек самалмен,
Желпінсе жүрек жаңа әнмен,
Теңізше жаным кең шалқып,
Теңізше толқып қалам мен.
Тартыппын, теңіз, саған мен,
Дауылым берсе маған дем,
Өзімнің жұмсақ көңілімдей,
Көк пүліш кілем жағаң кең...
Аспаның қандай Арал, кең!
Күрсініп неге алам дем,
Бір нашар туған балаң ба ем?
Қияда биік сол мұрат,
Өзіңнен алып зор қуат,
Бір жұлдыз болып жанам мен,
Бір жұлдыз болып қалам мен!...

1-жүргізуші:

Талантты тану жүздеген жүйрік ішінен қас тұлпарды таныған атсейіс қылығымен пара-пар. Зейнолланың қас тұлпар екенін тұңғыш таныған қазақтың белгілі ақыны Әбдікәрім Оңалбаев. Поэзия мен прозаны оң қол-сол қолындай игерген «Құрыш қазақ» - Зейнолла Әнәпияұлы Шүкіров.

... Бір туған перзенті едім сүйікті елдің.

Өлген соң онан әрмен биіктермін...

Әдеби жанрдың қыр-сыры мен әдеби ағым жайлы сөз бола қалса ағытыла жөнелетін. Ол кейде символика, романтика, экстенциализм, футуризм, модернизм, постмодернизм жайлы шет елдің Сартр, Камю, Гессе, Кафка, Абэ сияқты тағы басқа көптеген жазушысынан мысал келтіре отырып сөз қозғаса, кейде натурализм мен реализмнің аражігін ажырата алмағандар көпсөзділікке ұрынатынын айтып жас достарын сақтандыратын.

Кім едім өз тұтқандай, ер дегендей,
Аз ба екен ауыр тағдыр елде мендей.
Ерлік пе бергім келсе туған елге,
Жанымның бар жылуын жерге көмбей...

ФОРМИРОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Кан Лилия Викторовна
преподаватель русского языка и литературы
Казахского гуманитарно-юридического
и технического колледжа

Одной из главных задач современной школы сегодня должно стать создание условий для самостоятельного выбора человека, формирование готовности и способности действовать на основе постоянного выбора и умение выходить из ситуации без стрессов. На наш взгляд, в основе данной компетенции лежит развитая рефлексивная деятельность.

Цель этой статьи — предложить коллегам методы и приемы по формированию рефлексивной деятельности, которые мы используем на уроках русского языка и литературы.

Смысл предлагаемой методики заключается в том, чтобы учащийся смог «спроектировать» полученные знания на свой внутренний мир, задача учителя — воспитать мышление, предусматривающее смещение акцентов в усвоении знаний с увеличения объема информации на выработку личностного отношения к знаниям, критическое их осмысление. Поэтому на уроке мы выделять главное, планировать собственную деятельность, анализировать, оценивать.

В процессе нашей практики были отработаны приемы, которые раньше использовались периферически, а теперь сложились в систему.

1. Работа над темой урока. Возможные варианты: - Начиная новую тему (а также пролог или завершая ее), учитель фиксирует ее формулировку на доске, а учащиеся выделяют главное, ключевое понятие и объясняют, почему именно это понятие является таковым.

- Заголовок урока может содержать в себе скрытый план изучения темы. В таком случае учащиеся сначала с помощью учителя, а потом самостоятельно выделяют ключевые понятия, и самостоятельно выделяют ключевые понятия, определяют порядок и направленность учебной работы над темой.

- На основе формулировки темы учащимся предлагается самостоятельно вычленив ведущую проблему урока, объяснить заложенное в названии противоречие, самим выбрать способ ее решения.

- Формулирование учащимися темы в конце урока с последующим прогнозированием собственной и коллективной деятельности.

2. Анализ монологического ответа учащегося. - Дан ли ответ на поставленный вопрос? (Полный или неполный, правильный или неправильный).

- Выдержана ли структура ответа? (Вступление, основная часть, заключение).

- Наличие аргументов (факты, цитаты, источники, аналогии и т.д.).

- Логика ответа.

- Грамотность речи.

- Что ты посоветуешь однокласснику?

3. Подведение итогов урока (рефлексия в конце урока может быть как традиционной, так и творческой).

- Над чем работали?

- О чем думали?

- Что нового узнали?

- Что получилось, а что нет?

- Над чем нужно работать?

Организация учебной деятельности на уроках русского языка имеет свои особенности, а именно: формирование языковой (владение нормами русского литературного языка), лингвистической (знание языка), коммуникативной (владение языковыми средствами) и социокультурной (владение культурой речи и этикой общения на национально-культурной основе) компетенцией. Поэтому, моделируя урок, мы используем такие формы и методы, которые обеспечат компетентности подход в обучении, а именно:

- лекции учителя с различными видами заданий;

- доклады, рефераты, сообщения и их защита учащимися;

- беседы;

- работа в больших и малых группах;

- самостоятельная работа учащихся — наблюдения над языковыми явлениями, их анализ и выводы об изменениях;

- упражнения с языковым материалом (в том числе проблемного характера, рассчитанные на проведение лингвистического эксперимента);

- исследование текстов с точки зрения различных языковых явлений;

- самостоятельный отбор материала (запись речи окружающих, в том числе молодежного сленга, диалектной речи);

- выборка материалов из художественной литературы, его анализ;

- чтение рекомендованной научно-популярной лингвистической литературы;

- проведение деловых игр по типу конгрессов, научных конференций, практикумов.

Работа с текстом лежит в основе практически каждого урока русского языка. Поэтому в начале года, решая вопрос, как обеспечить деятельностный подход к обучению и решить задачу коррекции знаний учащихся, мы используем педагогические методы и приемы, основанные на работе с художественным текстом. Остановимся на одном из таких приемов.

1) Предварительно, выполнив анализ стартовой диагностической работы, учитель фиксирует те трудности, которые испытывают учащиеся при выполнении заданий.

2) На уроке рефлексии учащиеся создают коллективную работу, отражающую те пробелы в знаниях, в способах действия, которые требуют коррекции.

3) С учетом проделанной работы учитель корректирует уроки повторения и разрабатывает задания для комплексного повторения:

- фонетический анализ слова;
- морфемный и словообразовательный анализ слова;
- морфологический анализ слова;
- синтаксический анализ предложения;
- лексический анализ слова;
- орфографический анализ слова;
- графический анализ предложения (конструирование схемы).

4) Текст используется как для работы в классе, так и в качестве домашнего задания.

5) В случае выполнения задания в качестве домашнего, на доске сканируем изображение, проецируем на доску, слушаем, анализируем монологический ответ учащегося.

6) Завершающий этап работы над текстом – диктант: школьники записывают под диктовку текст, работа над которым велась на предыдущих уроках.

7) Как один из вариантов – самопроверка (взаимопроверка) диктанта.

Работа над текстом позволяет формировать все виды компетенции.

Практически на каждом этапе присутствует рефлексия, что способствует повышению мотивации к учению. Цель педагогического процесса – обеспечить формирование у школьников отношения к языку и литературе как важнейшей сфере человеческого бытия, способу самовыражения и посреднику между своим «Я» и миром, средству, отражающему и создающему мир личности. Принципы обучения русскому языку и литературе:

1. Интеграция курса русского языка и литературы с выходом на проблемы философии, психологии, МХК.

2. Ценностно-смысловое равенство всех участников образовательного процесса. Мнение мастера (те учителя) не является единственно

правильным, оно – одно из многих.

3. Право каждого участника на ошибку, самостоятельное ее преодоление.

4. Принцип безотметочности и безоценочности. Отсутствие критических замечаний в адрес любого участника процесса, создание условий для эмоционального комфорта и творческой раскованности. Оценка заменяется самооценкой и самокоррекцией.

5. Обязательный учет индивидуально-личностных смыслов участников процесса.

6. Принцип нелинейности, который подразумевает непредсказуемость педагогического акта, присутствие элемента неопределенности, импровизации.

7. Предоставление свободы в рамках принятых правил (например, право действовать по своему усмотрению, без дополнительных инструкций учителя, выполняя то или иное задание). Возможность составить свою собственную программу изучения данной темы, выбрать уровень усвоения знаний, умений, навыков и соответствующую ему контрольную работу.

8. Принцип целостности. Реализуется на уровне вопроса-лейтмотива, сверхзадачи мастера, которые связывают между собой отдельные задания, этапы мастерской.

9. Диалогичность как главный принцип взаимодействия и сотрудничества. Диалог участников мастерской друг с другом, диалог с научным или художественным авторитетом (автором текста), внутренний диалог и т.д.

10. Принцип рефлексивности. Рефлексия (как внешняя, так и внутренняя) направлена на осознание пройденного пути. Суждения рефлексивного характера сопровождают практически все этапы мастерской. Это позволяет связать воедино личные взгляды, мнения, впечатления, углубить собственное понимание в свете высказываний других, сделать свои открытия.

Ниже представлена часть методов и приемов, наиболее часто используемых для организации поисковой и творческой деятельности учащихся.

Метод символического видения. Заключается в отыскании или построении учеником связи между объектом и его символом. Метод сравнения версий. Предполагает сравнение собственного варианта решения проблемы с культурно-историческими аналогами, которые формулировали великие ученые, философы, богословы и т.д.

Метод «Если бы...». Ученикам предлагается составить описание или нарисовать картину того, что произойдет, если в мире что-то изменится. Метод «ключевых слов». Данный метод помогает учащимся актуализировать личностные смыслы при работе с текстом.

Метод эвристического исследования. Метод

конструирования вопросов. Предполагает самостоятельную постановку вопросов к изучаемому объекту.

Метод смысловых ассоциаций. Метод вживания. Посредством чувственно-образных и мыслительных представлений ученик пытается «переселиться» в изучаемый объект, чтобы почувствовать и понять его изнутри. Метод образного видения. Предполагает постановку заданий, ориентирующих учащихся на попытку эмоционально образного видения и изображения объекта. Прием «Чтение с пометками».

ҚУАНЫШ – ЖАН ШУАҒЫ (АШЫҚ САБАҚ)

Мұнарбаева Жанар
Жапағаш ауданы, Ақарық ауылы
№124 орта мектебінің бастауыш сынып мұғалімі

Сабақтың мақсаты: Оқушылардың «бақыт», «сыйластық», «махаббат», құндылықтары туралы түсініктерін кеңейту.

Міндеттері: Қуаныш сезімінің адам өміріндегі мәнін түсіндіру. Өзара жағымды қарым-қатынас жасау іскерліктерін дамыту, мейірімділікке тәрбиелеу. 1.Ұйымдастыру кезеңі: Балаларды тапсабаққа даярлау. 2.Тыныштық сәті: -Балалар тапсырманы, денелеріңізді түзу ұстап, бастарыңды сырманы, денелеріңізді түзу ұстап, бастарыңды жоғары көтеріп, ыңғайланып отырыңдар. Көздеріңді жұмсаңдар да болады. Ауаны терең жұтып, еркін тыныс алыңдар. Өздеріңнің тыныс алуларыңды бақылап, бақытқа, махаббат пен тыныштыққа толы таза, шипалы ауаның тұл бойларыңа толғанын сезіңдер. Ал, енді көздеріңді ашыңдар!

3.Үй тапсырмасын тексеру: Үйге «Балалардың көз қуанышы» әңгімесін оқып келу берілген.

1.Кішкентай бала табиғаттың сұлулығын неліктен байқамады?

2.Сендердің ойларыңша қарт балаға не айтуы мүмкін?

Айналадағы әсемдікке көңіл аударуына не әсер етті?

4.Дәйексөз: Қуаныш – өмір шаттығы (Халық даналығы)

5.Әңгімелеу: Оқушылардың адамдармен жағымды қарым-қатынастарын дамыту мақсатында Е.Ашықбаевтың «Қуаныш» өлеңі арқылы әңгімелеу жүргізіледі.

Прием «Закончи предложение». В заключение скажем, что такая система работы позволяет создать условия, побуждающие детей к деятельности через востребованность их знаний, способствует развитию критического мышления: анализа, обобщения, прогнозирования, самооценки. Использование рефлексивных методов и приемов способствует формированию творческого самостоятельного мышления, развивают воображение и творческие способности, способствует раскрытию интеллектуальных и духовных возможностей детей.

Өлеңді балалар мәнерлеп оқиды. Балалардың пікірлері ұсынылған сұрақтарға жауаптар арқылы тыңдалады. Адамды, айналады қай уақытта, қандай жағдайда болмасын қуантуға бола ма? Сендер өз бойларыңнан сондай әрекеттерді байқадыңдар ма? Естеріңе түсіріп айтып беріңдер.

6.Шығармашылық жұмыс:

-Балалар арасында ренжіскен сәттерде бірін-бірі түсінбей қалып, сол уақытта келісімге келгісі келмесе де, уақыт өткен соң түсініп, өкініп жатқандары да болады. Ал, біз сондай көңілсіз сәттерді болдырмау үшін бір-бірімізді түсінуге тырысамыз, түсінісу үшін қандай қарым-қатынаста болу қажеттігін білеміз. Қанеки, өзімізді тексеруді көрейікші. Қазір мен тақтаға достықтың шапағын ілемін. Ал, бұл шапақтан жан-жаққа шуақ шаууы үшін берілген сөздерді ашып оқып, «нұр тартамыз». Әр қағазда шыдамдылық, татулық, бірлік, келісім, сыйластық, жарастық, достық деп жазылған. Балалар әріп қағаз орамын ашып, ішінде жазылған сөзді оқиды, тақтаға жапсырады. Сонда тақтада шуақ шашқан күн пайда болады.

7.Топпен ән айту: «Кел балалар күлейік!» әні Сөзі:Ш.Смаханұлы, Әні:И.Нүсіпбаев

8.Үй тапсырмасы:Үйге 67-беттегі «Мақтаншақ жолбарыс» ертегісін оқып келу.

9.Сабақ соңындағы тыныштық сәті: Балалар, көздеріңді жұмып, естеріңде ұзақ сақталған қуанышты күндеріңді еске түсіріңдер.

ТІЛ – ДОСТЫҚТЫҢ АЛТЫН КӨПІРІ

Нурмуратова Алия Муратовна
Қызылорда облысы, Қармақшы ауданы, III Интернационал ауылы
№ 108 орта мектептің ағылшын тілі пәнінің мұғалімі

(Оқушылардың ағылшын тілі пәні бойынша алған білімдерін саралау мақсатында 7 сыныптар арасында өткізілген интеллектуалды шоу бағдарламасы)

The aims of the game:

1. To enrich pupils' knowledge of foreign language, to show the importance of being well-educated;

2. To develop pupils' intellect, speech habits through speaking, listening, and writing in English;

3. To bring-up the culture of communication and the need in practical use of English.

The procedure of the game:

-Good afternoon dear students, teachers and guests! Welcome to our intellectual show! We are glad to see you and we hope that you'll enjoy today's game.

-Before beginning our competition let's introduce our juries to you. I hope they will mark your knowledge fairly.

-Well, we begin our game and let's meet our participants.

-The 1st round is "Introduction". Each member of the team introduces themselves.

-The 2nd round is "Polyglot"

1. Жылтырағанның бәрі ... емес. (алтын, золото, gold)

2. .... –кеме, білім – теңіз. (мектеп, школа, school)

3. 100 сомың болғанша, 100 ... болсын. (дос, друг, friend)

4. ... – зор байлық. (денсаулық, здоровье, health)

5. .... көрген тон пішер, ... көрген оқ жонар. (ана, мать, ; әке, отец, father)

6. Батыр туса – ел ырысы, ... жауса – жер ырысы. (жаңбыр, дождь, rain)

7. Ананың ... – бал, баланың тілі –бал. (сүт, молоко, milk)

8. .... балаға сыншы. (ата, дедушка, grandfather)

9. Сабыр түбі - ... алтын. (сары, желтый, yellow)

10. Әр халықтың ана тілі – білімнің ... (кілт, ключ, key)

-The 3rd round is "True or False"

1. Saquaro cactus grows very slowly. (T)

2. People hunt the blue whale for meat, fat and oil. (T)

3. Elephant likes honey and fish. (F)

4. Rabbit likes apples. (F)

5. The tiger is a very big cat. (T)

6. Monkey is grey and very big; it has a very long nose. (F)

-The 4th round is "Let's draw".

Now, I'll read you a story about a girl. You must listen and draw this story.

My name is Anna. I'm a student. I'm from London. My face is oval. My hair is long and yellow. My lashes are black and my eyes are green. My mouth is red. My blouse is pink. My skirt is brown. My socks are blue and my shoes are black. My bag is orange. I have ear-rings. They are gold. I have a dog. His name is Rex. He is white and black.

-The 5th round is "Solve the riddles"

1. One little apple on a tree,
Two apples for you and me
Three apples by the door,
And four apples on the floor
The apples are good and sweet
Can you count them all Pete! (10)

2. A little Katie is only three

She must learn her ABC

Now then Katie says to me

What's the letter before B? (A)

3. A little woman with 12 children some short, some long, some cold, some hot. What is it? (a year)

4. The teachers write on me with chalk. My face is black, I cannot talk. (a blackboard)

5. What has no legs but can go? (a clock)

6. What has legs but cannot go? (a table)

7. What is the 20th letter of the English alphabet?

8. What is the 4th month of the year? (april)

-The 6th round is "The captain's competition"

Unscramble the words and translate:

Ormemy –memory – ес, жады

Stopr – sport - спорт

Ohbby – hobby - хобби

Cdaana – Canada - Канада

Ingintretse – interesting - қызық

Tacive – active - белсенді

Niamlsa – animals – жануарлар

-Dear students and teachers! It's a pity but our competition has just finished. Thank you for coming and taking an active part in the games. You are really bright and industrious. You can do different kinds of work. And I'm sure that your good knowledge of English will help you in your future life.

-Dear jury, we are listening to you attentively. Our intellectual game is over! Good bye!
(The winners and participants will be given presents)

ҚҰЖАТТАРДЫҢ ОРЫНДАЛУЫН АВТОМАТТЫ БАҚЫЛАУ

Абдирауыкова Маншук Абатбековна
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің
информатика пәнінің оқытушысы

Қазіргі кезде әрбір кеңселік ұйым мекемелерде барлық құжат жұмысы автоматты жүйеге көшіп жатыр. Сол себепті олардың жұмысын атқаратын компьютерлік бағдарламалар жасау сұранысы көбейіп келеді.

Мысалы, Кеңселік ұйым мекемелерде өте көп мөлшердегі құжаттарды қабылдау, оларды басқару жұмысы қиынға түседі.

Бағдарламаның мақсаты әртүрлі ұйым мекемелердегі құжат жұмысымен айналысатын қолданушылардың жұмысын жеңілдетуге бағытталған, яғни құжат жұмыстары автоматтандырылады.

Бағдарламалық жүйенің аталуы "Құжаттардың орындалуын автоматты бақылау".

Бұл бағдарламаның төмендегі ерекшеліктерін атап өтуге болады:

1. Құжаттардың орындалуын автоматты бақылау

а. Келген құжатты тіркеу:

> Келген уақыты

> Тіркелген нөмірі

> Кімнен келді

> Тіркелген құжаттарды өңдеу, өзгерту, іздеу, т.б.

б. Осы еңгізілген мәліметтер бойынша құжатты бақылау

> Қанша уақыт қалды

> Құжаттың орындалу нәтижесін көрсету (жабылды)

2. Административтік жүйе: Административтік жүйеде қолданушылардың бағдарламаға қатынау құқығы ұйымдастырылған. Мысалы кез-келген адамның бұл бағдарламаны қолдануға құқығы жоқ. Жасырын сөз арқылы ғана қатынай алады.

Мұнда администратор, яғни барлық деректер қорына қатынас жасайтын құқығы бар адам өз жасырын сөзі арқылы және жай қарапайым қолданушы өз жасырын сөзі арқылы бағдарламаға қатынайды.

Файл-серверлік деректер қорының автономды базалардан айырмашылығы олармен желі арқылы көптеген клиенттер жұмыс жасай алатынында. Бұларда деректер қоры қуатты бір компьютерде (сервер) орналасады, ал жеке дербес компьютерлер онымен локалды желі арқылы қосылады. Бұлардың артықшылығы бір бабалайынасы. Бұлардың артықшылығы бір мезгілде замен бірнеше пайдаланушының бір мезгілде жұмыс атқара алатындығы.

Кемшілігі, желімен берілетін ақпарат көлемінің

көптігі. Өңдеу жұмыстарының барлығы клиент жағында орындалады да базамен жұмыс баяулап қалады, себебі бір кестемен бірнеше пайдаланушы бірден жұмыс атқара алмайды. Бір клиент жағында кестемен өңдеу біткенше, екінші клиент жұмысы тоқтап қалады, яғни бұл кесте деңгейіндегі бөгет деп аталады.

Файл-серверлік архитектура төмендегі екі қатынаста тиімді емес:

1) Файл-серверде орналасқан деректер қорына сұраныс жасау барысында бұл сұраныс қолданушының компьютерінің деректерінің локалды көшірмесіне жасалады. Сондықтан сұранысты орындаудан бұрын деректердің локалды көшірмесі нақты деректер қорында түгелімен жаңартылады. Егер деректер қорының кестесі 10000 жазбадан тұрса, бірақ оның ішінен тек 10 жазбаны алу керек болса бәрі бір клиентке барлық 10000 жазба жіберіледі. Сондықтан өте көп клиент және өте көп сұраныс болмауы тиіс, олардан болып желіге күш түседі және жай жұмыс жасайтын болады;

2) Деректер қорының тұтастығы клиенттік бағдарламамен қамтамасыз етіледі. Бұл жағдай деректердің физикалық және логикалық тұтастығын бұзуға әсер етеді және әртүрлі клиенттер деректердің тұтастығын әртүрлі жағдаймен бақылайды немесе кейбіреулері тіпті бақылау жүргізбейді. Сондықтан деректер қорын бір жерден және бір ережемен басқару және бақылауы қажет болады.

Файл-серверлік архитектурада сонымен қатар деректердің жасырындығын қамтамасыз етуі өте қиын, кестелер серверде жай ғана қарапайым файл ретінде сақталады сондықтан желілік сервердің деректер қорына қатынайтын құқығы бар, кім болсын кестені көшіріп алуға, оны өзгерту және т.б. жұмыстар жасауға мүмкіндігі бар.

Жоғарыдағы екі жағдайда да BDE клиенттік машинада орналасады және бағдарламамен бірге локалды ӨҚБЖ (деректер қорын басқару жүйесін) ұйымдастырады және олардың көшірме саны қолданушылардың санымен сәйкес келеді.

Бұл модельдегі серверде тек базалар ғана сақталып қоймайды ДББЖ (Деректер базасын басқару жүйесі) ұсақталады. Пайдаланушы бағдарламалары базамен тікелей емес, ДББЖ арқылы қатынас жасайды. Жұмыстың көбі сервер жақта жасалып, клиент жақтың жұмысы азаяды. ДББЖ-лар автоматты түрде базадағы мәліметтердің бұзылмауын қадағалайды.

Клиент-серверлер жазба деңгейінде, кейде өріс деңгейінде бөгет орнатады. Бұл – кестемен бірнеше пайдаланушының бір мезгілде жұмыс атқара алатындығын, бірақ нақтылы бір жазбаны немесе оның өрістерін олардың біреуі ғана өзгерте алатындығын көрсетеді. Негізгі кемшілігі – сенімділік дәрежесінің төмендігі, яғни сервер істен шықса жұмыс тоқтап қалады.

Деректер қорын басқару жүйесінің алғашқы кезеңі үлкен компьютерлерде (мәйнфреймдерде) және мини компьютерлерде жұмыс жасайтын. Деректерге қатынас құру үшін қолданушылар терминалдарды қолданады, бұлар еңгізуге арналған және символдық мәліметтерді өңдеуге арналған құрылым болып табылады. Барлық операциялар компьютерде жүргізіледі.

яғни бастық барлық мәліметті көріп, өзгерте алады, ал басқа қолданушылар өздерінің құқығы бар мәліметке ғана қатынас жасай алады.

Бұл бағдарлама үлкен ұйымдардың іс қағаздарын басқаруға бағытталған, мысалы әкімшіліктегілер қолдануға болады.

Бағдарламаның негізгі ерекшеліктерінің бірі қазақ және орыс екі тілде жұмыс жасай алатындығы болып табылады. Сондықтан Sanasoft компаниясының қазақ драйверін орнату керек.

Бағдарлама келесі шарттарды қанағаттандыру керек:

- Қолданушыларға қолдануға ыңғайлы болу керек
- Қолданушыға қате туралы мәлімет беру
- Қолданушының талабы бойынша ар-налы бар

ГИГИЕНАНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Қайнарбаева Гүлнұр

Қызылорда медицина колледжінің оқытушысы

Гигиена – (грек. hygieinos – дені сау) денсаулықты сақтау, аурулардан алдын ала сақтану туралы ғылым, медицинаның бір саласы. Гигиена сөзі грекше hygieinos, яғни ол дені сау деген ұғымды білдіреді. Қоршаған ортаның адам организміне (денсаулығына, оның еңбек ету қабілеті мен өмірінің ұзақтығына) тигізетін әсерін зерттейді; елді мекендерді таза ұстау, мұндағы адамдардың тұрмысы мен қызмет жағдайын жақсарту жөнінде түрлі нормативтер мен ғылыми талаптар, санитарлық шаралар жүйесін жасайды. Біздің заманымыздан бұрынғы 1500 ж. Ұлыбританияда тазадық сақтау

факторлардың әсер сипатын біліп, аурудың пайда болуын анықтауға, дәрігерге дейінгі көмекті дұрыс көрсетуге және алдын алу шараларын дұрыс жүргізуге мүмкіндік береді. Балалардың күн тәртібін дұрыс құру, тамақтануды дұрыс ұйымдастыру, ауру адамдардың дұрыс тамақтануы туралы ақыл-кеңес беру үшін, аурулар үшін емдік-сауықтыру режимін, медициналық қызметкерге арналған қолайлы жұмыс жағдайын, ауруханаға қойылатын санитарлық талаптарды білудің де маңызы зор. Жеке адам гигиенасы қоғам гигиенасының бір бөлігі. Егер адам жеке бас гигиенасын сақтамай, өзінің денсаулығына

ГИГИЕНАНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Қайнарбаева Гүлнұр
Қызылорда медицина колледжінің оқытушысы

Клиент-серверлер жазба деңгейінде, кейде өріс деңгейінде бөгет орнатады. Бұл – кестемен бірнеше пайдаланушының бір мезгілде жұмыс атқара алатындығын, бірақ нақтылы бір жазбаны немесе оның өрістерін олардың біреуі ғана өзгерте алатындығын көрсетеді. Негізгі кемшілігі – сенімділік дәрежесінің төмендігі, яғни сервер істен шықса жұмыс тоқтап қалады.

Деректер қорын басқару жүйесінің алғашқы кезеңі үлкен компьютерлерде (мәйнфреймдерде) және мини компьютерлерде жұмыс жасайтын. Деректерге қатынас құру үшін қолданушылар терминалдарды қолданады, бұлар еңгізуге арналған және символдық мәліметтерді өңдеуге арналған құрылым болып табылады. Барлық өңдеу жұмысы орталық компьютерде жүргізіледі. Былайша айтқанда ара қашықтықтағы пернетақта және монитордың көмегімен деректер қорымен тура жұмыс жасалатын.

Дербес компьютерлердің дамуына байланысты терминалдар терминнің эмуляциялық тәртібінде жұмыс жасайтын дербес жұмыс станцияларына айналды. Осы кезде деректерді өңдеу үшін қолданушылардың компьютерінде орналасқан қосымша есептеу күштерін қолдану ойлар пайда болды.

Мұнда клиент – Серверлік архитектура қолданғандықтан деректер қорында жасалатын көптеген жұмыс серверде жасалған, сондықтан клиенттің компьютерлерге күш салуы аз болады және тез тиімді жұмыс жасайтын мүмкіндік туанды.

3. Қазақ тілінде интерфейс
Құжаттарды қазақ тілінде тіркеу мүмкіндігі берілген

4. Қазақ тілінде толық интерфейс
Еңгізілген мәліметтер негізінде есеп беру, яғни отчет

Толық барлық мәлімет бойынша және мәліметтерді топтау арқылы есеп беру мүмкіндігі бар.

5. Жаңа компоненталардың қолданылуы.
Бағдарлама дельфи орталығында жазылған және дельфидегі стандарт компоненталарды қолданумен қатар төмендегі жаңа стандарт емес компоненталарды қолданған.

- Dev Express Group
- Fast Report
- Delphi бағдарламалау ортасында клиенттің жұмысы ал InterBase-те сервердің жұмысы ұйымдастырылады.

Бұл бағдарламаның ең негізгі артықшылығы мұнда администратор ұйымдастырылған яғни деректер қорындағы мәліметтерді құқығы бар адамдар көріп, өзгерте алады. Администратор,

яғни бастық барлық мәліметті көріп, өзгерте алады, ал басқа қолданушылар өздерінің құқығы бар мәліметке ғана қатынас жасай алады.

Бұл бағдарлама үлкен ұйымдардың іс қағаздарын басқаруға бағытталған, мысалы әкімшіліктегілер қолдануға болады.

Бағдарламаның негізгі ерекшеліктерінің бірі қазақ және орыс екі тілде жұмыс жасай алатындығы болып табылады. Сондықтан Sanasoft компаниясының қазақ драйверін орнату керек.

Бағдарлама келесі шарттарды қанағаттандыру керек:

- Қолданушыларға қолдануға ыңғайлы болу керек
- Қолданушыға қате туралы мәлімет беру
- Қолданушының талабы бойынша арнайы көмек беру мүмкіндігі бар
- Әрбір қолданушының жасырын мәліметтерін жасырын сақтау
- Қолданушыларға есеп беру мүмкіндігі
- Бағдарламаның өзін уақыт өткен сайын жаңартып отыратын мүмкіндіктері болуы керек.
- Орындалу тәртібінің нұсқауы
- Help-те орналасқан қолданушы инструкциясы

• Демонстрациялық нұсқау
Көңселік ұйым мекемелерде өте көп мөлшердегі құжаттарды қабылдау, оларды басқару, өңдеу, құжаттарды қандай бір көрсеткіштері бойынша топтау, сонымен қатар бұл құжаттармен жұмыс жасайтын қолданушыларды басқару, бақылау, құжаттар жайлы деректер қорына қолданушылардың қатынас құру құқығын шектеу т.с.с. болады. Менің өте жиі кезігеді. Бұл жұмыстарды жасауға уақыт және көп жұмысшылар қажет бағдарламаның дипломдық жобамда жасалған компьютердегі ерекшелігі жоғарыда аталған жұмыстарды автоматтандыру яғни осы жұмыстарды аз жұмысшы бағдарлама көмегімен аз уақытта аз жұмысшы көмегімен тиімді де сапалы шешуге бағытталған артықшылықтарын

Бағдарламаның автоматты қарастырсақ:

- Құжаттардың орындалуын автоматты бақылау
- Административтік жүйе:
- Қазақ тіліндегі интерфейс
- Еңгізілген мәліметтер негізінде есеп алу (отчет)

• Жаңа компоненталардың қолданылуы
Бұл жоба клиент серверлік архитектурасы қолданылған. Delphi бағдарламалау ортасын қолданып, InterBase – деректер қорын басқару құралында деректер қоры ұйымдастырылған.

Гигиена – (грек. hygieinos – дені сау) денсаулықты сақтау, аурулардан алдын ала сақтану туралы ғылым, медицинаның бір саласы. Гигиена сөзі грекше hygieinos, яғни ол дені сау деген ұғымды білдіреді. Қоршаған ортаның адам организмне (денсаулығына) тигізетін ету қабілеті мен өмірінің ұзақтығына, оның еңбек әсерін зерттейді; елді мекендерді таза ұстау, мұндағы адамдардың тұрмысы мен қызмет жағдайын жақсарту жөнінде түрлі нормативтер мен ғылыми талаптар, санитарлық шаралар жүйесін жасайды. Біздің заманымыздан бұрынғы 1500 ж. Мысырда, Хорезмде тазалық сақтау шаралары қолданылған. Гигиенаның ғылым ретінде дамуы XIX ғасырдың аяғында және XX ғасырдың басында басталды, бірақ адамзатқа жеке бас гигиенасы, қоғамдық гигиенасы, оның түбірі ежелден-ақ белгілі.

Біздің эрамыздан 1,5 мың жыл бұрын ежелгі Египетте үйлерді, көшелерді тазарту, қоқыстарды жинау және оны алып кету, жеке бас гигиенасын сақтау, науқастарды жекешелеу, тамақтану туралы ережелер болған. Ежелгі гигиенасы туралы ережелер болған. Ежелгі Қытайда жүйелі тамақтану және жайластыру бойынша талаптар белгілі болды.

Қазіргі кезде Қазақстанда өз алдына гигиена мектебі бар. 1932 жылы Алматы қаласында республикада бірінші медициналық институты ашылып, сол жылы гигиена кафедрасы да ашылды.

Егемендік алғаннан кейін, 1991 жылдың соңында еліміз алғашқы елдердің бірі болып «Халықтың санитарлық-эпидемиологиялық қызметтің санитарлық-эпидемиологиялық және қазіргі за-жетілуінің негізгі бағыттары жөне даму жолдары анықталады.

Еліміздің экономикасының жаңа нарықты кезеңге өтуіне байланысты 2002 жылы жаңа «Халықтың санитарлық -эпидемиологиялық сауаттылығы» заң шықты. Гигиена негізгі профилактикалық пән ретінде медицина білім беруде маңызды орын алады. Гигиена пәнін – негізі алдын алу пәні болғандықтан барлық медицина мамандары білуі қажет. Орта медицина қызметкерлері үшін өзінің кәсіптік жұмысында гигиеналық сауаттылық айрықша маңызды, өйткені олардың күнделікті жұмысы, аурухана жағдайында болсын, өнеркәсіп кәсіпорындарында болсын әртүрлі

факторлардың әсер сипатын біліп, аурудың пайда болуын анықтауға, дәрігерге дейінгі көмекті дұрыс көрсетуге және алдын алу шараларын дұрыс жүргізуге мүмкіндік береді. Балалардың күн тәртібін дұрыс құру, тамақтануды дұрыс ұйымдастыру, ауру адамдардың дұрыс тамақтануы туралы ақыл-кеңес беру үшін, аурулар үшін емдік-сауықтыру режимін, медициналық қызметкерге арналған қолайлы жұмыс жағдайын, ауруханаға қойылатын санитарлық талаптарды білудің де маңызы зор. Жеке адам гигиенасы қоғам гигиенасының бір бөлігі. Егер адам жеке бас гигиенасын сақтамай, өзінің денсаулығына немқұрайлы қараса, адам денсаулығын сақтай алмайды. Физиолог Павлов И.П. айтқан: «Қазіргі кездегі адамдардың өмір сүру ұзақтығы 100 жылдан кем болмау керек, егер ондай болмаса, яғни адамдар өздерінің денсаулығына дұрыс көңіл бөлмегені». Салауатты өмір сүруге қазіргі кездегі ғылыми-техникалық жетістіктердің адам ағзасына теріс әсерін жою және ағзаның жаңа факторлары мен қоршаған ортаның жаңа жағдайларына адамның бейімделуін жоғарылату жатады. Жеке бас гигиенасы түсінігіне мыналар кіреді: күн тәртібі, тамақтану, терінің күтімі, ауыз қуысының күтімі, дұрыс киіну, дене тәрбиесі, үйдің санитарлық жағдайы, тұрмыстық аспаптарды қолдану және тұрмыстық химия тауарларын қолдану, тұрмыста, еңбек кезіндегі, дем алу және ұйқы кезіндегі жеке бас гигиенасы мәселелері және т.б. Адамның терісі ағзада газ және жылу алмасу қызметін атқарады. Зат алмасудың соңғы қалдықтарын, су буларын, тер, май және бактерияцидті заттарды ағзадан шығарады. Терінің беткі қабатында ультракүлгін сәулелердің әсерінен «Д» витаминінің синтезі жүреді. Адамның терісі ағзаны метеорологиялық, механикалық, химиялық факторлардың әсерінен және микроорганизмдерден қорғайды. Терінің тазалығы мен шынығу деңгейі маңызды орын алады. Егер адамның терісі нашар бапталса, ол жерде микроорганизмдердің әсерінен органикалық заттар ыдырап, иісі жаман, ұшқыш қосылыстар пайда болады. Ыдырағаннан пайда болған заттар теріні тітіркендіреді, шаң, май және тер шығатын жолдарды бітеп қалады да, микроорганизмдер мен саңырауқұлақтардың көбеюіне жағдай туындатады. Соның салдарынан дерматиттер, іріңді және басқа да тері аурулары пайда болады. Адамның терісі ластанған жағдайда, оның тыныс алуы 10-15 % нашарлайды.

Терінің тазалығын сақтау үшін үнемі жуы-

оқушыларды шығармашылыққа баулуға, шәкірт бойындағы қабілет көзін ашуға, тілін байытуға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор өсерін тигізеді. Біреуі сурет салуға әуестенсе, екіншісі спортты, үшіншісі ән-күйді т.б. өнер салаларын таңдайды. Мұндай жағдайда тәртібі нашар балалардың да жақсы қасиеттерін танып, оларды сынып ұжымымен байланыстыру да ұстаздың біліктілігінде.

Баланың шығармашылық дарындылығының нәтижесінде мына сипаттамаларды атап айтуға болады:

- зерттеу кезінде білімді қолдануға

- зерттеу кезінде білімге ерекше құштарлық танытатын жоғары қажеттілік;
- ақыл-ойдың жоғарғы қажеттілігі;
- тек кешегі мен бүгінгі ғана емес, болашақ абстрақтылы идеялар мен теорияларға қызығушылық;
- белгілі бір іс-әрекетке, кәсіпке аса қызығушылық таныту, бір іспен шұғылдану;
- өз бетімен белгілі бір мақсатқа жетуге табандылық көрсете білу;
- тапсырмаларды өз бетімен ойлай және шеше білуге ұмтылу.

Дарындылыққа барар жолдың басты міндеті: зерттеп- зерделеу;

- шығармашылық ғылыми ізденіске өзіндік зердесінің дамуын назарда ұстау;
- оқушының өз бетінше әрекет етуіне мүмкіндік беру.

Осы міндеттерді жүзеге асырудағы оқу-тәрбие үрдісін ғылыми зерттеу негізінде жүргізіп, оқушылардың дарындылығын дамытатын арнайы жоспармен жұмыс атқару керек. Осынадай қабілетті, дарынды оқушыларды таба біліп, әрқайсысына жеке тұлға ретінде қарап, олардың өздеріне деген сенімін арттырып, ата-ана, мектеп, оқушы, ұстаз байланысын жоғары ұстап, шығармашылықпен жұмыс істеп оқушының білімге ынтасын арттыру керек.

Қорытынды

Қорытынды
Ғылыми зерттеу жұмыстары оқушының интеллектуалдық дамуына әсер етіп, өсу деңгейін көтереді. Ғылыми тақырыптарды зерттеуді, ғылыми сипаттама беруді үйренеді. Ғалымдардың тәжірибесіне негізделген материалдарды іздестіріп, танымдық теориялық арттырады. Алынған деректерге теориялық талдау, өзіндік тұжырым жасауды үйренеді. Ғылыми еңбектермен жұмыс жасайды. Ғылыми еңбек жазудың өлшемдерін, амал-тәсілдерін меңгереді. Ғылыми жұмыстардың теориялық және тәжірибелік аспектілерін, ғылыми шығармашылық белсенділігін көтеріп, ғылыми нәтижесін алады. Қоғамдық өмірге бейімділігі мен интеллектуалдығы жоғары жеке тұлға қалыптасады.

Еліміздің ғылыми дәрежесін
көтеретін ұрпақ даярланады.

ҒҰНДАРДЫҢ ТАРИХЫ
(АШЫҚ САБАҚ)

Умбетова Сымбат Келесбайқызы
зерттеушінің оқытушысы
магистр

Қызылорда медицина колледжы

Білімділік мақсаты: ғұндардың тарихы, мәдениеті, сыртқы байланыстары туралы түсіндіру.

Дамытушылығы: есте сақтау мен зейін қабілетіне, өз бетінше ойлау мен ізденуге, шығармашылыққа дағдыландыру.

Тәрбиелілігі: өз елінің өткені мен бүгінін құрметтейтін елжанды ұрпақ тәрбиелеу.

Сабақтың типі: жаңа білім беру.

Көрнекілігі: кестелер мен сызбалар.

Құрал-жабдық: интерактивті тақта, Қазақстан картасы

20

Әдіс-тәсілдер: т
суреттеу, пікірлесу.

Сабақ барысы:

- I. Ұйымдастыру. Оқушыларды түгелдеу.
- II. Үй тапсырмасын сұрау. Тест жұмысы.

1. Темір дәуірінің қамтитын аралығы
1. б.з.д. 18-10 ғасыр
2. б.з.д. 16-8 ғасыр
3. б.з.б. 14-6 ғасыр
4. б.з.д. 8 ғасыр б.з.-дың 6 ғасыры
5. б.з.б. 12-8 ғасыр

2. Ерте темір дәуірі кезеңі аралығы

- 1.б.з.б.19-15 ғасырлар
- 2.б.з.б.15-13 ғасырлар
- 3.б.з.б.13-11 ғасырлар
- 4.б.з.б.11-9 ғасырлар
- 5.б.з.б. 8-3 ғасырлар

3. Кейінгі темір дәуір кезеңі аралығы
1.б.з.б.8-3 ғасырлар
2.б.з.б.5-б.з.2 ғасыры
3.б.з.б.3-б.з.9 ғасыры
4.б.з.3ғ.-б.з.8 ғасыры
5.б.з.б. 3 -б.з. 6 ғасыр

4. Ерте темір дәуірінде мал басының көбеюіне байланысты қалыптасқан

1. Отырықшылық
2. Егіншілік
3. Сауда-саттық
4. Отырықшы мал шаруашылығы
5. Көшпелі мал шаруашылығы

5. Табиғаттың дайын өнімін пайдаланған аңшы-терімшілерден көшпелілердің айырмашылығы

1. Ру болып өмір сүруі
2. Көсемдердің пайда болуы
3. Еңбек құралдарын жасай білуі
4. Баспана жасай білуі
5. Өнім өндіруі

6. Малды қыста жаюға байланысты қалыптасқан жайылым.

1. Жайлау
2. Күзек
3. Ауыспалы
4. Аршып жеу
5. Тебінді

7. Жылқыны қолға үйретуге байланысты ой-
лап табылған жаңалық

1. Минуді ойлап тапты
2. Ет, сүтін пайдалану
3. Көлік ретінде пайдалану
4. Терісін пайдалану
5. Үзеңгі мен ауыздықты ойлап табу

8. Қамқорлықпен жазда мал жаю орындары

1. Күзеу
2. Қыстау

3. Өріс
4. Ауыстырып бағу
5. Жайлау

9. Көшпелілердің жылы қоралары бар тұрақтары

1. Көктеу
2. Жайлау
3. Өріс
4. Күзеу
5. Қыстау

10. Қазақстан жеріндегі сақтарда моңғолоидтық белгілер басым өңір

1. Батыс, Орталық Қазақстан
2. Батыс Қазақстан, Жетісу
3. Орталық Қазақстан мен Жетісу
4. Барлық өңірлерде
5. Солтүстік және Шығыс Қазақстан

III. Жаңа сабақ. Жоспары.

1. Ғұндардың тарих сахнасына келуі
2. Атилла, Мөде, Чжи Чжи шаньюлер жайлы
3. Саяси тарихы
4. Шаруашылығы, мәдениеті

Қызығушылығын арттыру мақсатында бейне-
слайд көрсетіледі
IV Жаңа сабақты бекіту.

1-ші тапсырма. Тұлғамен жұмыс. Интерактивті тақтадан ғұндардың басшыларына мінездеме беру.

2-ші тапсырма. Венн диаграммасы
Сақтар мен ғұндарды салыстыру.
Сақтар мен ғұндардың ортақ белгісі
3-ші тапсырма. Кестемен жұмыс.

Б.з.б. 3 ғ	Атилла	Шанью
Б.з.б. 206 ж.	Меде	Рим
Б.з.б 1 ғ.	Чжи Чжи	Б.з.б 2

Ү. Қорытындылау.
Сөзжұмбақ құру.
«Атилла – ұлы тұлға» тақырыбына әңгіме
құру.
Семантикалық карта толтыру.
ҮІ. Бағалау.
VII. Үйге тапсырма. Мөде, Чжи Чжи туралы ба-
яндама жазып келу.

**МАТЕМАТИКАНЫ ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІНДЕГІ
МАТЕМАТИКА ТАРИХЫН БІЛУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің
II санатты математика оқытушысы Фазылова Айым Ергалиевна

Математиканы оқыту әдістемесі математика ғылымымен тығыз байланысты. Математика – орта мектептегі негізгі пәндердің бірі болып табылады. Ол басқа пәндерді оқып үйренуге, оқушылардың логикалық ой-өрісінің дамуына септігін тигізеді. Математика әдістемесінің мазмұны мен даму барысын дұрыс бағдарлап түсіну үшін математика ғылымының даму тарихына мағлұматтарды білу қажет. Математиканы оқыту әдістемесі математиканың көп ғасырлы дамуымен тығыз байланысты. Математиканың грекше *mathematikē* – білім, ғылым) ақиқат дүниенің сандық қатынастары мен кеңістік формалары жайлы ғылым. Жалпы математика ғылымының даму тарихын төрт кезеңге бөледі:

1. Математиканың пайда болуы мен дамуының алғашқы кезеңі.

1. Математиканың пайда болу кезеңі. Бұл кезең көне дәуірден біздің дәуірімізге дейінгі VI-V ғасырларға дейін созылған. Бұл кезеңде математиканың алғашқы негізгі ұғымдары: сандар, фигуралар, т.б. қалыптасты; математиканың тәжірибелік есептерді шығаруға қажетті бастамасы шықты.
2. Элементар математика формалары дәуірімізге дейінгі математика ғылымының тарихын төрт кезеңге бөледі:

2. Элементар математика кезеңі. Біздің дәуірімізге дейінгі VI-V ғасырлардан бастап, біздің дәуіріміздің XVII ғасырына дейін болған аралықта тұрақты шамалар зерттеліп, ашылады. Математика ғылымы өзіндік зерттеу тақырыбы және зерттеу әдісі бар пән ретінде танылды.

3. Айнымалы шамалар математикасының даму кезеңі. XVII ғасырдан бастап XIX ғасыр орта тұсына дейін созылған. XIX ғасыр геометрияға айнымалылар енгізіліп, дифференциал (1596-1660) және интеграл (1684-1736) енгізіліп, математиканың жаңа кезеңі бастамалық.

3. Айнымалы шамалар математикасының даму кезеңі. XVII ғасырдан бастап XIX ғасырдың орта тұсына дейін созылған. Аналитикалық геометрияға айнымалы шамаларды Р. Декарттың (1596-1650) енгізуімен және И. Ньютон (1642-1727) мен Г. Лейбниц (1646-1716) дифференциалдық және интегралдық математикадан басталады.

4. Қазіргі математика кезеңі. Бұл кезең XIX ғасырдың ортасынан басталып қазіргі математи-ка кезеңі. Мұнда математика пәні мен қолданылу ауқымы кеңейіп, көптеген математикалық жаңа теориялар пайда болады және аксиоматикалық әдістерінің даму салдарынан жаңа математикалық талды ұғым математикалық құрылым ұғымы пай-да болды. Қазіргі заман математикасы ондаған әр түрлі салалардан тұрады, олардың өзіне тән мазмұны, әдіс-тәсілдері бар.

Қазіргі ғылым мен техниканың байланысты математика зерттеуі күрделеніп, зерттеу сөйтіп әлемді зерттеу

Қазіргі ғылым мен техниканың дамуына математикасы ондаған ғасырдан тұрады, олардың өзіне тән қасиеттері, әдіс-тәсілдері бар. Математиканың дамуына байланысты математика ғылымы тереңдеп, құрделеніп, зерттеу объектілері кеңейе түсті, сөйтіп адамзат ақылымен құрылған.

«Математика – ақиқат дүниесінің қатынастары мен кеңістік формалары жайлы ғылым» деген анықтаманы Ф.Энгельс XIX ғасырдың екінші жартысында берген. 1564-1642 жылы өмір сүрген Г.Галилей: «Әлем математика тілімен бейнеленген», -деген тұжырымды ойын айтқан. Грек ғалымы математикаға негізделетін құпия ілімнің негізін қалаушы б.з.д. 569-475ж. өмір сүрген «Сандар дегеніміз – ғылымының деген екен, «Сан – математика ғылымының іргетасы» деп Орынбек Жәутіков айтқан, яғни математиканың тілі ол сандар. Бізді жан-жақтан сандар қоршайды, олар бізге барлық жерде қажет. Біз сандар арқылы санап қана қоймаймыз, біз оларды санаймыз. Сандарсыз біз уақытты да, күнді де белгілей алмаймыз, өзімізде бар нәрсені қайта санай алмаймыз немесе бізге тағы да қанша қажет екені туралы да айта алмаймыз. сондықтан, сандарды ойлап табу қажет болды. математикамен байланысты физикалық процестерді математикалық модельдеу

Математиканың басқа ғылымдармен тығыз байланыстылығында дау жоқ. Оның химиямен, физикамен, биологиямен, информатикамен қандай-қандай байланыстылығы бар? Тарих толығымен математикадан және соған сәйкес оқиғалардан тұрады. Оларды есте сақтау үшін математикалық келтіріліс қажетті деректерді алуға болады. Әдебиетпен сек, қалалардың арақашықтығын анықтағанда масштаб, қолда бар карталар есептеулер арқылы қарапайым математикалық есептеулер арқылы қажетті деректерді алуға болады. Егер байланысы: көз алдыңызда логикалық ойлау қабілеті жақсы дамыған адамды білмесе де, ол бір шығарманың авторын жақсы білу арқылы оның туған, қайтыс болған жылын түсіре алатынын сол уақыт аралығында болған оқиғаларды анық еске түсіріп, шығарманың атын еске түсіреді. Сызу, бейнелеу өнерінде де математиканың бар екенін көруге болады. Леонардо Да Винчи Фантинаның «Алтын қима» деп атады және осы сандықтардың өзіндік суреттерін салғанда пайдаланды. Ежелгі Грекия сәулетшілері алтын тік төртбұрыштарды пайдаланды.

Шыныда да математика туғы
математикалық құндылықтарды қойнауында
ауруларды емдемейді, жер машиналарды
байлықтарды ашпайды, пікірлері мен
жүргізбейді. Бірақ оның құнды материалдық
әдістерін ұқыпты қолдану арқылы

құндылықтарды сақтап қалуға, аурудың алдын алуға, жер қойнауындағы қазына байлықтың мөлшерін анықтауға, оны қолданудағы экономикалық тиімділікті есептеуге мүмкіндік береді. Қоғам үшін де математиканың рөлі ерекше, себебі, әр түрлі бағыттағы математикалық

әдістерді қолданбаса ғылыми-прогрестің болуы мүмкін емес.

«Математика – барлық ғылымдар патшасы», - деп Гаусс айтқандай математиканы да адамды сүйгендей сүйіп, адамды түсінгендей түсініп, терең ұғыну абзал.

**БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ МАМАН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
«АТАМЕКЕН» ҮЙІРМЕСІНІҢ РӨЛІ**

Қазалы ауданы, Өйтеке би кенті,
Қазалы гуманитарлық-техникалық колледжі
Жетекшісі: Матығұлова Қарлығаш,
Орындаған: Қожаберген Ақтілек

Жұмыстың өзектілігі. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың биылғы Қазақстан халқына арнаған Жолдауында айтылған білім беруге қатысты мәселелер бәрімізді де бей-жай қалдыра алмайды. Қазақстандағы әрбір ұрпақтың өртенгі күні дүниенің төрт түкпірінде өзінің қалаған, ұнатқан және қоғамға пайда ойлар мақсатта еркін еңбек ете алатын болуын Елбасымыз қадап айтты. Өркениетке бет бұрған еліміздің жастары – өртенгі мемлекет тірегі. Қоғамға да ең басты керегі – елдің өртенгіне деген сенім мен үміт. Сол тірек нық та берік, сенімді болуы үшін бәсекеге қабілетті мамандар дайындау үрдісі арнаулы және орта мектептерден бастау алмақ.

Сондықтан да оның іргетасын, ондағы мұғалімдердің білім деңгейінің жоғары болуын қадағалау және арттыруымыз аса қажет. Өркениетті елдер арасындағы экономикалық бәсекелестік білім деңгейімен айқындалмақ. Елбасы Жолдауы – бұл бүгінгі уақыт талабына сәйкес қажеттіліктен туындаған өте маңызды құжат. Соқшын да ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалатыны софиясын, жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды талап және педагогикалық білім беру жүйесі алдында етеді. Бүгінгі таңда білімнің жаңа фило-заманның жоғары технологияларының талап-тарына сай келетін біліктілігі жоғары деңгейлі мамандарды даярлаудың міндеттері туралы әсіресе, мектеп жасына дейінгі, білімнің жоғары кәсіби білімге дейінгі білім проблемаларының кең спектрі Білім сапасын тәуелсіз сырттай бағалау, материалдық-техникалық базаға, жоғары оқу орындарына ғылыми-педагогикалық құрамына арналған талаптардың күшеюі қазақстандық

жастарға лайықты білім алуға кепілдік береді, білімдік қызмет нарығында арандатушылықты және бұрмалаушылықты болдырмайды деген пікірдеміз. Мемлекет басшысы Н.Назарбаев Қазақстан халқына арнаған былтырғы Жолдауында ұлттың бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалатынын, осыған орай білім жүйесін реформалаудың нәтижелерінің бірі жаңа сатыдағы педагогтың өмірге келуі болуға тиіс екенін айырықша атап өтуі көпшіліктің көкейінде жүрген ойды дәл басса, Елбасымыздың биылғы Жолдауында да жаңа дәуір туғызған міндеттерді толық жүзеге асыру мақсатында заман талабына сай білім беру жүйесін жасап, болашақтың жоғары технологиялық және ғылыми өндірістері үшін алысты барлап, кең ауқымда ойлай білетін, бәсекелестік қабілеті жоғары, қарымы мол басқарушы кадрлар қорын жасақтау туралы тұжырым Жолдаудың ғылыми және тәжірибелік құндылығын айқындай түседі. Жақсы педагог-оқытушы – қазіргі таңда қоғам үшін аса қымбат қазына болып есептелмек. Бәсекеге қабілетті Қазақстанның қарышты экономикасы десек те, жақсы экономикадан демеу алатын, қуатты әлеуметтік мемлекеттің қабілетті халқы үшін де ең қажеттісі – білімділік. Елбасының былтырғы Жолдауы мен биылғы Жолдауындағы сабақтастық та осы арада тоқайласады. Жасыратыны жоқ, өтпелі кезең тұсында әркім хал-қадірінше жан бағып, еліміздің білім шаңырақтарындағы білікті педагогикалық буынды шашыратып ала жаздадық. Сол тұстарда мектептерде ұрпақ тәрбиесіне осалдық танытылды. Махмұд Қашқаридың өзі: «Құттылықтың негізі – білік» демеп пе еді?

Мектептегі білім беретін мектептердегі оқу-тәрбие процесінің маңызды құрамдас бөлігінің бірі – сыныптан тыс жұмыстар. Оның мақсаты оқушылардың шығармашылық қабілеті мен дербестіктерін жан-жақты дамыту, бос уақыттарын ұтымды ұйымдастыруға, мұғалімдердің шығармашылық қызметін шыңдауға жол ашады. Мектептегі оқу үлгерім сапасы оқушылардың пәнге қалай қызыққанына тікелей байланысты.

Қазіргі оқу үрдісінде жеке тұлғаны қалыптастырудағы үйірменің рөлі. Жұмыстың мақсаты. Оқушыларға қосымша білім беруде оқушының білімін, шеберлігін көрсету. Оқушыны шығармашылық жұмысқа тарту арқылы танымдық қабілеттерін, қызығушылығын арттыру, жетістіктерін бағалап көрсету, белсенділігін қалыптастыру, өздігінен еңбек етуге дайындау, іскерлігін дамыту. Туған өлке тарихын Отан тарихының бір бөлігі ретінде оқыту. Оқушыларға туған өлкесінің тарихын, ата-бабаларының асыл мұраларын құрметтеуге және өз жерін сүйуге бағытталған этнопедагогикалық тәрбие беру.

Міндеттері. Оқушыларды шығармашылыққа тарта отырып жобаны тани білуге тәрбиелеу. Шәкіттердің шеберлігін, білім мен еңбегін көрсету. Оқушылардың бойында туған жерге деген сүйіспеншілікті нығайту. Туған жерінің тарихи тұлғаларын, тарихи-мәдени ескерткіштерінің құндылығын қастерлеуге үйрету.

1. Қазіргі оқу үрдісіндегі жеке тұлғаны қалыптастырудағы үйірменің рөлі. Білім берудегі негізгі мақсат тек білімді, кәсіби мамандандырылған адам дайындау ғана емес, рухани дүниесі бай және адамгершілігі зор, қоғамдық өмірдің барлық аясында ұлттық құндылықтарды бағалауға және дамытуға қабілетті тұлғаны қалыптастыру, білім мазмұнын таңдауда қатаң ескерілетін мәселе екенін баса айтқан жөн.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында да білім беру жүйесінің негізгі міндеті – баланың даралығын дамыту, тәрбиелеу және оқыту үшін жағдайлар жасау арқылы интеллектісін байыту, бала тұлғасының рухани және дене мүмкіндіктерін ашу екендігін ерекшелен еді. Осы орайда мектеп қабырғасынан басталатын жеке тұлға қалыптастыру бәсекеге қабілетті болудың қайнар көзі.

Бүгінгі күнгі білім беру жүйесі алдында оқушыны ойлауға, қай жаста болсын алдынан шығатын түрлі мәселелерді шешуге қажетті әрекет тәсілдерін үйрету міндеті тұр. Сондықтан рухани дамыған бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеу рухани құндылықтың қайнар көздері негізінде және оны жеке тұлғаның қабылдауы арқылы жүзеге аса-

ды. Ал рухани құндылықтардың қайнар көздері сан алуан екендігіне біз ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді талдау барысында көз жеткіздік.

Сонымен, рухани дамыған, бәсекеге қабілетті тұлғаны төмендегі көрсетілген құндылықтарды оқушылардың бойына сіңіру арқылы қалыптастырамыз.

Танымдық бағыт: таным мәдениеті, интеллект, білім, ақыл-ой мәдениеті, шығармашылық, сындарлы ойлау, сананы жетілдіру, ой-өрісінің кеңдігі т.б.

Адамгершілік бағыт: жеке тұлғаның қасиеттері: сыйлау, мейірімділік, әділдік, т.б., адамгершілік ұстанымдар: қадір-қасиет, ұқыптылық т.б.

Яғни бүгінгі таңда мұғалімдер алдына дайын білімді, дағдыларды меңгеретін, қайталайтын ғана емес, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, тың жаңалықтар ашатын, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр. Оқушылар бойында «шығармашылық әрекет тәжірибесін» қалыптастыру қажеттігі туралы 80 – жылдары И.Я.Лернер жазған болатын, қазіргі нарық заманындағы жағдай мұны дәлелдей түседі.

«Шығармашылық қабілет» ұғымы, А.В.Хуторскийдың пікірі бойынша, оқушының жаңа білімдік өнім алуға бағытталған әрекет барысындағы кешендік міндеттері.

Сондықтан оқушылардың өзін барынша көрсете білу және қоғам өміріне пайдалы түрде қалыптасу үшін ақпаратты өз бетінше табу, талдау, құрылымдау және тиімді пайдалану дағдысын бойына сіңіру әлдеқайда маңызды да күрделі.

Оқушының шығармашылық әрекеті – оның мұғаліммен бірлесе отырып, білім үрдісіндегі материалдық және рухани мәдени объектілерін жаңаша сапалық тұрғыдан тануға, жасауға, өзгертуге бағытталған әрекетінің өнімді түрі деп түсінуге болады.

Сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстардың кең тараған түрі – үйірме жұмысы.

Мұны ұйымдастыру жүргізу үстінде мұғалім шығармашылық дербестігі айқын көрінеді.

Үйірме жұмысы алдымен кең тынысты шараларды жүзеге асыруға бағытталуы тиіс, сонда ғана ол оқушылардың ынта-ықыласын толық қанағаттандыра алады.

Үйірме жұмысын негізінен теориялық және практикалық бағытта жүргізуге болады.

Үйірме жұмысын қамтуда оқушылардың ынта-ықыласын ескеру маңызды мәселе. Мұғалім оқушылардың талаптар мен сұраныстарын қанағаттандыра отырып, үйірме мүшелерін ортақ іске жұмылдыруы тиіс. Үйірменің жетекшісі алынған тақырыбының үйретушілік және тәрбиелік маңызына ерекше мән бергені

жөн. Жұмысты жүргізу әдістері көп жағдайда әр түрлі болады. Дегенмен үйірме сабақтарында проблемалық, эвристикалық әдістерді жиі пайдаланған дұрыс. Бұл оқушылардың ойлау қабілетін арттырып, ізденіштік дағдыларын тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Ойлау – баланың таным әрекеттерінің ең жоғарғы түрі. Ойлау арқылы оқушылар көзге көрінбейтін заттар мен құбылыстардың арасындағы күрделі себептік байланыстарды, заңдылықтарды ұғады. Ойлау сөйлеу әрекеті арқылы жүзеге асады. Ойлау – белгілі міндетті, теориялық немесе практикалық мәселелерді шешуге бағытталады. Баланың ойлау әрекеті өзінен-өзі қалыптаспайды. Олардың ойлау әрекетін ойдағыдай дамыту үшін, тиімді тәсілдер қолданып, арнайы жұмыстар жүргізіп отыру қажет.

М. Жұмабаев: «Ойлау – жанның өте бір қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр. Сондықтан тәрбиеші баланың ойлауын өркендеткенде сақтықпен басқыштап іс істеу керек», - деген.

2. «Атамекен» үйірмесінің жүргізетін сабақ жоспары

Мектептегі оқу жұмысының сапасы мұғалімнің, оқушылардың оқу әрекетін дұрыс ұйымдастыра білуіне, оның тиімділігін мейілінше жетілдіре білуіне байланысты болады.

Оқушылар әрекетінің ең басты және жетекші түрі - оқу. Ол алдын - ала жасалған жоспар мен бағдарлама бойынша мұғалімдердің басшылығымен жүйелі түрде іске асырылып отырылады.

Оқу – баланың өзінің танымдық белсенді әрекеті. Көрнекті психолог Л.С. Выготский: «Жақсы оқыту деп, ол баланың дамуына илгері жүретін оны жетекке алатын оқытуды айтады», - деп тұжырымдайды. Оқушылардың жұмысты шығармашылықпен ойлауы, оны істей білуі мен танымдық белсенділігін арттыру – қазіргі кезде барлық мұғалімдер қауымының алдындағы мәселе.

Осыған орай, оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың тиімді жолдарының бірі өзіндік жұмыспен өздігінен білім алу жұмысын ұйымдастырудың педагогикалық және әдістемелік тәсілдерін қазіргі заман талаптарына сәйкес жетілдіру болып отыр.

Оқушылардың пәнге деген көзқарасы әртүрлі факторлармен: жеке басының және пәннің ерекшеліктерімен қатар оқыту әдісімен анықталады. Пәнге деген жұмысын жүйелі түрде ру мақсатында үйірме жұмысын жүйелі түрде жүргізіп отырған жөн. Сол сияқты түрлі отырыстар, форум, дөңгелек үстел, КВН жарыстары, кештер өткізу, сөз жұмбақтар, ребустар шешу, биологиялық есептер шығару, тест сұрақтарына

жауап беру, оқушының ғылыми ізденісін білуге құштарлығын ғылыми танымдық қабілетін, іс-әрекетін арттырады.

Өз тәжірибемнен байқағаным, дарынды оқушыларды іріктеу және олармен жұмыс істеу үшін үйірме жұмысының орны ерекше.

Оқу орнымызда «Атамекен» үйірме мүшелерімен жұмыс жүргізілуде. Оның құрамы 13 оқушыдан тұрады. Осы оқушылардың пәнге қызығушылығын, танымдық белсенділігін, іс-әрекетін арттыру мақсатында кештер, зерттеу жұмыстарын жүргіздім.

Мұғалімнің шеберлігімен оқушылармен жеке жұмыс жүргізу арқылы ұйымдастырылған сабақтар, үйірмелер, факультатив сабақтар оқушылардың дарындылығын дамыту жолдарының бірі болып табылады.

Қазіргі әрбір ізденімпаз мұғалімдердің міндеті оқушының белсенділігін, іскерлігін дамыту. Дарынды балалар осындай сабақтарысында да ерекше тапқырлығымен, ғылыми ізденісімен көзге түсіп отырады. Өз бетінше ізденуді оқушылардың өзіндік жұмысын тауып ұйымдастыра алатын, керек кезінде жағдайлар туғызып, олардың басты міндетін өз бетінше шешуге құштарландыра алатын мұғалім оқытуда ең жақсы нәтижеге жететіндігін көруге болады деп ойлаймын.

Іздену арқылы басты мәселелерді жете білу, зерттеу, жинақтау, оны насихаттау, іске асыру, оқу және тәрбие жұмысын одан әрі жақсарту берудің сарқылмас көзі.

«Неғұрлым баланың қабілеті мен талантын дамытуға ертерек көңіл бөлінсе, соғұрлым оны толық ашуға мүмкіндік туады. Бала бойындағы ерекше қасиеттерді оған жақын жасы үлкендер дұрыс, жеткілікті бағаламаса оның «өзгелер сияқты» болып қалып қоюы мүмкін» дейді американдық ғалымдар.

Үйірменің мақсаты: Туған өлке тарихын Отан тарихының бір бөлігі ретінде оқыту. Оқушыларға туған өлкесінің тарихын, ата-бабаларының асыл мұраларын құрметтеуге және өз жерін сүйуге бағытталған этнопедагогикалық тәрбие беру.

Үйірменің міндеті: Оқушылардың бойында туған жерге деген сүйіспеншілікті нығайту. Туған жерінің тарихи тұлғаларын, тарихи-мәдени ескерткіштерінің құндылығын қастерлеуге үйрету.

Үйірме мүшелеріне қойылатын талаптар:

-Оқушылардың тарих пәнінен алған білімдерін дамыта отырып, туған жердің қадір-қасиетін түсіну;

-Өзінің ой-өрісін дамыта отырып, ғылыми тұрғыдан ойлау қабілетін арттыру;

-Туған өлкенің тарихын зерттей отырып, тарихи деректер жинау іскерлігін дамыту;

-Оқушыларды шығармашылық жұмыстары

«АТАМЕКЕН»
үйірме жұмысының 2014-2015 оқу жылына
жүргізілетін жылдық жоспар

р/с	Жұмыстың мазмұны	сағат	мерзімі	Пайдаланылған әдебиеттер мен көрнекіліктер
1	Үйіріме жоспары және жұмысымен таныстыру. Үйіріме мүшелерін білдіру. Үйіріме жетекшісі сайлау.	1	қыркүйек	
2	Біле тарихы туралы аңыз әңгімелер, деректер жинау. "Ауылым алтын бесігі"	1	қазан	лекция
3	Тарихи кезеңдерде жер-су атауларының өзгеруі	1	қазан	лекция
4	Әлемдік тарихи ескерткіштер	1	қараша	практикалық жұмыс
5	Әлемдік тарихи тұлғалары-батырлар.	1	қараша	практикалық жұмыс
6	Әлемдік бірін-жауын, өңіс-сазгер және қалалары өмірімен еңбектерімен танысу	1	желтоқсан	практикалық жұмыс
7	"Өзінің өлеңімен өзің" және "Түтін пошпарылық қалалары" туралы шеңбер ойындары	1	желтоқсан	практикалық жұмыс
8	"Шеңберлер сыр шерткенде"	1	қаңтар	практикалық жұмыс
9	"Халық мұражайы"	1	қаңтар	практикалық жұмыс
10	"Еңбек еткендерің - ел мәңгілігің"	1	ақпан	практикалық жұмыс
11	"Түтін жер бағиыаты"	1	ақпан	практикалық жұмыс
12	"Ғұмыры жарың тұлғалар"	1	наурыз	практикалық жұмыс
13	"Мектебің - мәңгілік"	1	наурыз	практикалық жұмыс
14	"Ала мұрасы - асыл қазына"	1	сәуір	практикалық жұмыс
15	"Түтін өзің ашық сабақ"	1	сәуір	практикалық жұмыс
16	Ауданымыздың әр түрлі ұлт өкілдері	1	мамыр	практикалық жұмыс
17	"Менің - Қазақстаным"	1	мамыр	практикалық жұмыс

қатынасы	1	мамыр	практикалық жұмыс
қатынасы		мамыр	практикалық жұмыс

Қорытындылай келе, оқушылардың шығармашылығын, қызығушылығын дамыта отырып, ғылым саласында олимпиада, байқауларға дайындай отырып, көсемдігі мол, шығармашыл, білімді, ізденімпаз, тапқыр, қабілетті зор оқушы шығару – әрбір ұстаздың міндеті.

Бүгінгі күннің негізгі талабы білімді адамды әлемнің бүтіндей бейнесін қабылдай алатын, шығармашылық таныммен тікелей

қатынас жасай алатын, жаңаша ойлай алатын
творчестволық адамға айналдыру.

Бүгінгі білім беру процесінде оқушымен жеке жұмыс жүргізу арқылы дарындылықты дамыту оқушының зерттеу жұмысына танымдық белсенділік арқылы қызығуды қалыптастыру әрбір мұғалімнің міндеті.

Осындай тапсырмаларды бере отырып, оқушы шығармашылығын дамытып отырдым. Жаңашыл педагог И.П. Волков: «Егер баланың дамытуға қасиеттерін өте жас кезінен анықтап, дамытуға жағдай жасаса, талант қалыптастыру кез-келген мамандық дайындау сияқты қатардағы шара», - дейді. Шығармашылық процесстің әр кезеңінде бала бойында әр түрлі сапалық қасиеттерді қалыптастыруда үйірме жұмысының әсері көп. Осының нәтижесінде оқушыларым жетістіктерге жетті.

Жеке тұлғаны жан-жақты дамытуда бақылау жұмысын жүргізе отырып, өздігінен эксперимент қою, текспен, сызбамен, суретпен, диаграммамен жұмыс істеу, модельдеу сияқты іскерлікке, дербестікке баулитын, ойына түрткі болып, шығармашылыққа жетелейтін, өздігінен іздене алатын, айналадағы дүниеге қарым-қатынасын түсетін оқушыны дайындау, әрбір мұғалімнің «жаңалық ашып» оның нәтижесінің қызығына бөлейтін, әдіс-тәсілдер мен мазмұндық ойындар, қызықты тапсырмаларды тұрақты жүргізіп отыруы міндетті.

Үйірме жұмысының оқушыға үйретіп, көзқарас
өзгертуде естен шығармауымыз керек. жаңаша
Ендеше қазіргі білімге деген нәтижесі
тұрғысынан оның сапасы да алған білім,
қарастырылып, білім жүйесінің соңғы пайдалану
оқушының жеке пәндер бойынша рухани,
білік дағдылары емес, оларды дамытылатын де-
арқылы қалыптасып дамытабылады болып табылады
ген тұжырым жасауға тиіспіз.

МЕНИҢ ТІКЕНЕКТІ ДОСЫМ

Әбибулла Нұрсәуле, 4 «Б» сынып оқушысы
Жетекшісі: Абдикадирова Жадыра, бастауыш сынып мұғалімі
№46 А.С.Пушкин атындағы мектеп-лицейі, Шиелі кенті

Кіріспе

Мен өткен жылы көктемде есік алдындағы бақшадан кішкентай кірпі баласын тауып алдым.

Мен оны көргенде қатты қуандым. Ол дөңгеленген тікенектермен қоршалған екен. Біз оны үйге кіргізіп, еденге жібере салғанда, ол ұясынан аяқ-қолдарын, тұмсығын шығарып жүгіре жөнелді. Ол айналасындағының бәрін иіскеп, бірнәрсе іздей бастады. Мен оған сүт әкеп беріп едім, ол қомағайлана іше бастады.

Сөйтіп ол біздің үйде бір аптадай жүрді. Кірпінің сыртынан қарап, оны бақылау қызық болды. Оның түн жануары екенін білдім. Күндіз ол ұйықтап, түнде оянып алып, үй ішінде жүгіріп жүреді, үйшігіне салған газеттерді тысырлатады, біз берген жемістерді жеп, сүт ішеді. Біз оған

Кірпіні қызықтап жүріп ойландым: біз оны дұрыс тамақтандырып жүрміз бе? Жалпы кірпі деген қандай жануар. Осы сұрақтарға жауап алу үшін мен іздене бастадым.

Мен кірпі жайлы көбірек білгім келді және сіздермен бөлісуді ойладым.

Менің ғылыми жобамның мақсаты: кірпі, оның тіршілігі жайлы көбірек мәлімет ала отырып, оның түз жануары екендігін және ол еркіндікте өмір сүруі керек екендігін дәлелдегім келді.

2. Негізгі бөлім

2. 1 Кірпі және оның тіршілігі

Мен интернетті ақтара отырып кірпі жайлы
мәлімет алдым.

Кірпі сүтқоректілер қатарына жатады. Кірпінің ұзындығы 10-15 см, мөлдірет алдым. Кірпінің көп болады. Кірпінің арқасын, үстінде инелері көп болады. Кірпінің 13- 27 бүйірлерін тікенек ине басқан. Тұрқы 13- 27 см, салмағы 700-800г, орманда, бұта арасында, бау-бақшада, тіпті елді мекендерде тіршілік етеді. Жемін әдетте іңірде және аулай-аулай жейді.

ды. Жәндіктермен, көлбақамен, жыланмен қоректенеді. Күзде ұйқыға кетеді де, көктемде күн жылынысымен оянады.

Әсіресе, жапырақты ормандарда, бұталар арасында, өзен, көл жағаларында, шабындық арасын мекендеуді ұнатады. Қоныстарында тұрақты тіршілік етеді. Тас арасында, бұталар ішінен, ағаштар қуысында ұя жасап, кейде ін қазып өмір сүреді.

Қысқы ұйқыдан наурыз-сәуір айларында оянып, өніп-есуге кіріседі. Күйлеуге түскен кезде еркектері арасында аналықтар үшін үлкен қақтығыс болады. Шағылысқаннан кейін 5-6 жеті өткен соң, 2-ден 10-ға дейін жас кірпілер дүниеге келеді. Кірпілер көбіне жылына бір-ақ рет көбейеді, ал тіршілігіне аса қолайлы болған жылдары жылына екі рет те өніп-есуі мүмкін. Жас кірпілердің туғандағы салмағы 12-25 г, денесінің ұзындығы 55-95 мм болады. Жалаңаш, соқыр, жәрдемсіз болып туа да, кірпі балалары тез өседі. Екі жетіден соң арқаларында инелері өсіп, көздерін ашады, бір айдан соң ұяларынан шығып, тіршілік ете береді.

Кірпі – адам баласын өзіне жақын жіберетін бірден-бір жануар. Мұнысы оның батыр болғандығынан емес, ол нашар көреді және көбіне иіспек білу қабілетіне сенеді. Жақындаған қауіпті сезген жағдайда ол дөңгелене қалып, өзінің қатты тікенектерін алға тартады. Өйткені ол қанша қашып құтылмақ болса да, алысқа бара алмас еді; оның аяқтары қысқа, өзі де ебедейсіз.

Алғашқы күні анасы балаларының қасында болып, келесі күні балаларына сүт жетуі үшін тамақ іздеп кетеді, сөйтіп оларды сүтпен асырайды.

Қысқа қарай олар денелеріне май жинап, алты айға созылатын терең ұйқыға кетеді. Ол өз шұңқырында қалың қардың астында өз терісіне оранып, шар сияқты домаланып алып ұйқтайды. Жүрек қағысы минутына 200-ден 21-ге соғысқа дейін азайып отырады. Барлық өмір сүру қызметтері төмендейді.

Бұл кезде оның дене температурасы 6 градус жылылыққа дейін төмендейді. Алайда қатты аяздарда кірпінің ұйқысынан оянып, жылынуына тура келеді – оған күзде жиналған май қоры жұмсалады. Егер қыста жылымық пен аяз жиі болып, кірпі қайта-қайта ояна берсе, ол май қорын тым көп жұмсап қояды да, көктемге қарай әлсіреп қалады.

Көктемде кірпі ұйқысынан оянады да на-

ЭЛЕКТРОНДЫ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛДАРДЫҢ СТУДЕНТТЕРДІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ РОЛІ

Әлімханова Гүлшара Ағайдарқызы

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің оқу бөлімінің инспекторы

Қазіргі уақытта білім беруді ақпараттандыру жағдайына байланысты педагогика ғылымының парадигмасы өзгеруде.

Дәстүрлі оқыту кезіндегі ақпаратты ұжымдық қабылдауға негізделген демонстрациялық, иллюстративті-түсіндірмелі әдіс-тәсілдің орнына ақпаратты өз бетінше белсенді түрде игеруге бағытталған әдіс-тәсілдер келе бастады.

Қазіргі қоғамдағы ақпараттандыру процесі оқыту мен тәрбиелеу барысындағы психологиялық-педагогикалық мақсатты жүзеге асыруда жаңа ақпараттық технологияларды қолданудың тиімді тұсы мен әдісін қарастыруға бағытталуы тиіс. Бұл процесс оқытушыға келесі міндеттерді жүктейді:

- жаңа ақпараттық қоғам жағдайына сәйкестендірілген жеке тұлғаны оқыту мен тәрбиелеудің әдіс-тәсілін, мазмұнын жинап жетілдіруге;

- студенттердің өз бетінше ақпараттық білімдік, танымдық, зерттеушілік іс-әрекетін дамытуға

Осы тұста электрондық оқулықтың маңызы зор.

Электрондық оқулық бұрын-соңды педагогика ғылымында болмаған оқытудың төмендегідей тиімді мүмкіндіктерін береді:

- жуық арадағы кері байланыс;
- үлкен көлемді ақпаратқа қол жеткізу және оның дер кезінде қолының астынан табылуы, мұрағаттық сақтау, керек кезінде бірнеше мәрте қайта қарау мүмкіндігіне ие болу;

Электрондық оқулық ақпараттық қоғамда білім алушыға қолайлы жағдай туғызады:

- ой-өрісін дамытады (мысалы, шығармашылық, теориялық, интуитивтік);

- эстетикалық тәрбие береді (мысалы, компьютерлік графика мен Мультимедиялық технология мүмкіндіктерін пайдалану);

- қарым-қатынас мүмкіндіктерін дамытады;

- ақпараттық мәдениет пен ақпараттық құзыреттілікті қалыптастырады.

Тәжірибе жүзінде көрсетілгендей электрондық оқулықтың функционалдық сипаты алуан түрлі және бай. Ол тек оқыту құралы емес сондай-ақ көптеген қасиеттерге ие:

- қоршаған ортаны және өзін-өзі тану құралы ретінде;
- тұлғалық даму құралы ретінде;
- оқу объектісі ретінде;

- студенттердің ғылыми-зерттеу, ізденушілік, шығармашылық жұмыстарын өз бетінше ұйымдастыру құралы ретінде;

- ақпараттық материалды мультимедиялық түрде көрсететін құрал ретінде;

- интерактивті режимде құбылыстарды бақылау құралы ретінде,

- ғылыми зерттеу алгоритмі ретінде;

- презентациялық икем-дағдысын

қалыптастыру құралы ретінде

Электрондық оқулық – компьютерлік, педагогикалық бағдарламалық құрал. Ол баспа түріндегі оқулықты жаңа мәліметтермен толықтыруға арналған. Білім алушының алған білімі мен дағдысын бақылауға көмектеседі.

Электрондық оқулық оқулықтың мазмұны мен құрылымына өзгерістер енгізуге болатындай ашық немесе жартылай ашық болып келеді. Бұл орайда, әрине оқулықтың санкциялық емес өзгертулері шектеледі. Біріншіден, «Авторлық құқық» заңын бұзбау үшін электрондық оқулыққа пароль қолдану керек. Екіншіден, егер де өзгерту енгізілу керек болған жағдайда оқулықтың жалпы мазмұны мен құрылымына зиян келтірмейтіндей білімді, тәжірибелі оқытушыға ғана рұқсат берілуі тиіс.

Электрондық оқулықтың бірнеше міндетті элементтерін қарастырайық:

- электрондық оқулықта мәтіндік- ақпарат оқушыны шаршатпайтындай, тез ұғып-қабылдайтындай мөлшерде болуы тиіс. Мұндай оқулықта иллюстративті материал мөлшері көбірек болуы шарт.

- бейне фрагментті қолдану процесстер мен құбылыстарды қабылдауға мүмкіндік береді. Файлдың көп мөлшеріне қарамастан оқушының қабылдау және қызығушылығы артатындай тартымды болуы керек.

Дәстүрлі оқыту кезінде ақпаратты қабылдау үшін вербалды құралдарға көбірек мән берілетін. Осыған орай электрондық оқулықта аудио фрагментті қолдану мидың тек көру жүйесімен қатар есту орталығын да іске қосады. ЮНЕСКО-да келтірілген дерек бойынша аудиоқабылдау арқылы 12% ақпарат игерілсе, визуалды қабылдау арқылы 25%, ал аудиовизуалды қабылдау арқылы 65% ақпарат қабылданады екен.

Әрине компьютер алдында жұмыс істегеннен гөрі қағаз түріндегі ақпаратпен жұмыс істеген

секомдарды, жалаңаш шырыштарды, түз тышқандарын қомағайлана жей бастайды.

2. 2 Кірпінің түрлері

Кірпілер әдетте барлық елдерде бар.

Орман кірпілері:

Олардың негізінен үш түрі белгілі.

1. Қарапайым кірпі. Басы, жандары, тікенектері қара ала. Ресейде, Оралда Сібірде кеңінен тараған. Ормандармен балшықтардан қашып, құрғақ жерлерде жүреді.

Күнін жапырақтар мен ағаш бұтақтарынан жиналған ұясында өткізеді. Көктемде қысқы ұйқыдан тұрған соң күндіз де, түнде де жүре береді.

2. Ақ кеуделі кірпі. Қарапайым кірпіге ұқсайды, бірақ басы мен жандары тұмсығы мен құйрығына қарағанда қара ала. Кеудесі толығымен ақ нөқаттар. Тікенектері үстіңгі жағы ақ, астыңғы жағы қара болып келеді.

Ресейдің орталық бөліктерінде, Кавказ бен Оралда жапырақты ормандарда, жайылымдарда, каналдарда кездеседі. Ұяларын қысқа таман ғана салады.

3. Амур кірпісі – ол да қарапайым кірпіге ұқсайды. Үштен жарты бөлігі тікенектері ақпен қара араласып келеді.

Амур мен Уссуриде, Оңтүстік Приморьяда кездеседі. Күннің көбіне ұясында өткізеді, ал салқын жаңбырлы күндері күндіз-түні аң аулауға шығады.

Дала кірпіледі:

1. Даур кірпісі – құлақтары қысқа. Басы әдетте ашық түсті. Үстіңдегі тікенектері ұзын және қатты. Забайкальенің жазық далаларында өмір сүреді. Күннің тышқандардың ұясында өткізеді. Өте сирек кездеседі.

2. Құлақты кірпі – құлақтары өте ұзын, басының үстіңдегі тікенектері қысқа және жұмсақ. Доннан Обаға дейінгі мекенде, Тувада шөл далаларда, су қоймаларының жанында, құмдарда кездеседі. Бұл кірпіні өзіміздің ауылды жерлерден, жайлаудан да көруге болады. Ұяларын жердің астын 1 метрдей қаза отырып жасайды. Өте жылдам қозғалады.

3. 3 Кірпінің өзіндік қасиеттері мен пайдалы жақтары

Кәдімгі кірпілерді түлкі, борсық және үкі сияқты жыртқыш хайуанаттар аулайды. Бұларда түрлі аурулар таратуға себепкер болатын паразит құрттар көп болады. Олардың денесінде паразит кенелер Dermacentor mignipatus, D. ricinus, Ixodes ricinus және бүргелер Argasacorsy11a eripacel,

Synosternis longispinis көп кездеседі.

Кірпі ауыл және орман шаруашылығына зиян келтіретін насекомдар мен қоректену арқылы үлкен пайдасын тигізеді.

Қараңғыда ол өз тамағын сипап сезу арқылы, сондай-ақ көру және есту арқылы аулайды. Оның негізгі тамақтары: қоңыздар, жауынқұрттар, құрбақа, кесіртке, жылан, тышқан, сондай-ақ жеміс-жидектер.

Инелері кірпінің ең басты қорғаныс қаруы болып табылады. Өйткені олардың тісі оншалықты мықты емес.

Кірпі саңырауқұлақтарды, жеміс-жидектерді және көк шөпті де жейді. Кейде тіпті бақаны аулап, тышқанның ұясын талқандайды. Кірпі бар үйде тышқан тұрмайды.

Бірақ, оны тікенектері де қорғай алмайтын қауіптері бар. Түнгі жортуыл кезінде оны филин атты құстар оп-оңай ұстап алады. Оның алақан саусақтары өте тығыз терімен қапталғандықтан, оған кірпі тікенектері түк те емес.

Оның жұмсақ қанаттары оның ұшып келіп қалғанын білдірмейді және өзінің жемтігін оңай олжаға айналдырады. Кірпі суда жүзіп жүргенде ол түлкіге де оп-оңай азық болады. Со-оны дөңгелегін ашқанша есін шығарады. Кірпіні сын өткір тістерімен қорғаныссыз қалған кірпіні жеп қояды. Ал жыланды оп-оңай жеңіп кетеді. Оны құйрығынан тістеп алып, дөңгелегіп ала-ды. Жылан өзінің жауын тез арада құрту үшін шағып аламын деп тікенектеріне ұрынады. Өстіп қояды. Жыланның уы кірпіге әсер етпейтін бо-луы керек, өйткені көптеген улы заттарға кірпінің сезімталдығы жоқ.

Кірпінің өті көп ауруға ем көрінеді.

Кірпінің өтін жарты литр суда қайнатып, су-ытып, күніне таңертең, кешке бір ас қасықтан ішіп жүрсе талма ауруын жоғалтады. Ал қанын ыстықтай бетке сүртсе сепкіл мен қара дақты кетіреді. Бойына шыр бітпей жүрген адам оның етін пісіріп жесе семіреді. Ол сондай-ақ өкпе туберкулезіне ем.

Қорытынды

Кірпі үйімізде арлы-берлі сабырсыз жүгірумен болды. Оған жаным ашып кетті. Біз оны бағып жатырмыз, оған ешқандай қауіп төніп тұрған жоқ. Бірақ кірпі түз тағысы – оның мекені – дала. Содан оны далаға алып шығып жерге қоя бердім. Ол біраз жан-жағына қарап алды да, еркіндікте екенін сезініп, зыта жөнелді.

Мен оның артынан ұзақ қарап тұрдым, оның болашағы жақсы болатынына сендім.

жақсы. Сондықтан кәдімгі оқулық оқытудың басты құралы болып қала бермек. Алайда электрондық оқулық оны толықтырып отыруы шарт. Ол төмендегідей жағдайда ғана орын алады.

-курс мазмұны мен оқушының арасындағы байланысты тездетуге мүмкіндік береді,
-керекті ақпаратты тез қабылдауға септігін тигізеді;

-айтады, көрсетеді, модель құрайды.
Функционалдық мүмкіндіктеріне байланысты электрондық оқулықтар мынадай түрлерге бөлінеді: мультимедиялық курстар, электрондық энциклопедия, тестер, мультимедиялық кітапхана.

Мультимедиялық курс
Мультимедиялық курс әдетте үш компонентті құрайды:

1) теориялық бөлім мұнда оқулықтың толық курсы қамтылады;

2) практикалық бөлімі мұнда есептер мен интерактивті модельдер игеріледі;

3) жаттығу блогы

Электрондық энциклопедия

Электрондық энциклопедия тез арада қажетті ақпаратты табуға жағдай жасайды (суреттер, бейнематериалдар, әртүрлі табиғат құбылыстарының анимациясы)

Тестер (тренажер)

Тестер білімді бекітуге арналады икем мен дағдыны қалыптастырады. Бұл оқушылардың өз бетінше жұмыс істеуіне бағытталған.

Қорыта айтқанда, электрондық оқулық жаңаша оқыту құралы ретінде оқытудың сапасы мен тиімділігін арттырады, студенттерді ынталандырып, оқытушының қызметін жеңілдетеді. Ендігі жерде электрондық оқулық автоматтандырылған оқыту жүйесімен бірдей қатардан орын алатын болады.

қаланды. Исламның дүние жүзіне таралуына алғашқы кезде алғашқы кезде арабтардың жаулап алу соғыстары мен сауда қатынастары ықпал етті. V-VII ғасырларда арабтар мәдениеті Кіші Азия мен Үнді өзені бойына, Солтүстік Африкаға таралса, X ғ. ислам қазіргі Иран, Ирак, Орта Азия жеріне келіп жетті. Ислам дінінің қағидаларында мұсылмандардың білім алуға ұмтылысы, жаңа жерлерге саяхат жасалуы құпталды, араб саяхатшылары сауда керуендерімен бірге көптеген алыс елдерде болып, Ислам мәдениетінің кеңінен қнат жаюына себепші болды. Соның нәтижесінде әр дүние бөлігінде тұратын, нәсілі мен ұлты, тілі мен тұрмыс салты бір-біріне ұқсамайтын адамдар ортақ ислам мәдениетінің қалыптасып, гүлденуіне өз үлесін қосты. Мұсылмандар үшін Сауд Арабиясындағы Мекке (Мұхаммед пайғамбардың дүниеге келген жері) және Мединенің (Пайғамбардың жерленген жері) орны ерекше. осы қалаларға қажылық сапарға барып келу қасиетті парызы болып саналады.

Б.д VIII ғ. оңтүстік ауданда болашақ әлемдік діндер кіре бастады. Бірақараб Халифатыныңдіні ислам беркі орнап қалды. 960 жылы мемлекеттік дін болып жарияланып Қараханиттер мемлекеті Қазақстан жеріндегі алғашқы мұсылман мемекеті болды.

Христиан діні б.з. басында Рим империясының шығысында пайда болды.Қазіргі жыл санау Христостың туған жылынан басталады. Қарапайым халықтардың арасында тез тараған жаңа дін 324 жылы Рим империясының мемлекеттік діні деп жарияланып,еуропаның басқа елдеріне тарала бастады. 1054 жылы шығыс және батыс тармақтарының арасындағы келіспеушілік салдарынан христиан діні католик және православие ағымдары ажырады. Ұлы географиялық ашылулар заманында христиан дінінің тармақтары дүниенің басқа бөліктеріне тарала бастады. XVI ғасырда еуропада Рим папсының басшылығынан бас тартқан жаңа ағым өкілдері (протестанттар)католиктерден бөлініп шықты.

Ресейге қосылғаннан кейін православиялық христиан діні пайда болды. Кеңес үкіметі жылдарында Қазақстанға ондаған басқа халық өкілдері келіп пайда болды.Кеңес үкіметі жылдарында Қазақстанға ондаған басқа халық өкілдері келіп қоныстанды. Дәстүрлі түрде ұстанушылардың саны христиандар мен мұсылмандарға қарағанда әлдеқайда аз.

16 млн адам
11,2млн ислам
0,45млн атейстер

2012жылы 3088діни бірлестік тіркелген олар
1,2229 исламдық
2,839 христиандық
3,8индустық
4,6 бахайлық
5,2Буддистік
6,4 иудалық

Ү. Жаңа сабақты бекіту
1. Географиялық диктант
Ислам.....түбегінде ҮІІғ.....
..... Негізін салушы .....
Исламның қасиетті кітабы..... Құран
кітап..... сүреден ..... аяттан тұрады.
Исламның негізгі .....бар. Діни орталығы ..... қаласы.

2.Сәйкестік тесті
Ислам б.з.д VIIIғ
Христиан 610 жылы Арабия түбегінде
Будда б.з.басы Израил жері

3 тапсырма.
1. Дүние жүзінде 3 әлемдік дін бар олад
2. 2. Ислам діні – ол
3. 3. Исламның қасиетті кітабы
ҮІ. Оқушыларды бағалау
VII. Үйге тапсырма §12 оқу семинарға презентация жасау.

ХАЛЫҚТЫҢ ДІНИ ҚҰРАМЫ (АШЫҚ САБАҚ)

№222 Т.Рысқұлов атындағы орта мектептің география пәнінің оқытушысы
Мүсәлімова Сарагүл Нұрбайқызы

Сабақтың мақсаты: Оқушыларда діни туралы және діни нанайм сенімдер туралы түсінік қалыптастыру.
Оқушылардың танымдық қабілетін дамыту.
Діни көз қарас қалыптастыру.
Сабақтың көрнектілігі Карта, оқулық, тірек – сызба.

Сабаққа пайдаланған әдістер
Сабақтың барысы
I.Ұйымдастыру кезеңі
Оқушыларды түгендеп,назарын сабаққа аудару

II. Үй тапсырмасын сұрау
1.Этнология дегеніміз не?
2. Қазақстанның ұлттық құрамы
3.Тілдер классификациясы неше сатыдан тұрады?
4.Қазақ этносының таралу географиясы қандай?

5.Дүние жүзінде қанша тіл бар?
6.Дүние жүзінде көп ұлтты қандай мемлекеттерді білесіңдер?
7.Ағылшын тілінің маңызы қандай?

III. Жаңа сабақ

- 1.Дін туралы жалпы түсінік және діндердің қалыптастыру тарихы
  - 2.Ислам дінінің негізін салушы
  - 3.Қазақстанның конфессиялық топтары
- Саяси әлеуметтік жағдай
- > Мәдениет
  - > Тұрмыс
  - > Дін
  - > Демография
  - > Этнография
  - > Әдет ғұрып

Дүние жүзі діндері

Әлемдік діндер	Ұлттық (жергілік)	Ры-тайпалық (мәжусілік)
1. Ислам	1 Индуизм-үнділік	1 Аруаққа табыну
А) суннизм	(Үндістан)	
Б)шизм		2 Тотемдік
2. Христиандық	2 Конфуцийлік	
А)католицизм	(Қытай)	
Б)православия		3 Шамандық
Протестантизм		
3 Будда	3 Иудейлік	

Ислам дінінің негізгі 610 жылы Арабия түбегінде

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ФИЗИКА ПӘНІН
ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН
НЕГІЗГІ МЕКТЕПТЕРДЕГІ ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ЖАҒДАЙЫ**

Орындаған : Жұмахан Мерей. Жетекшісі: Қарақұлова Роза

Білім мазмұнын жетілдірудің проблемасы педагогика ғылымының қалыптасу кезеңдерінің қайсысында да ең өзекті мәселенің бірі болады. Физикалық білім берудегі елеулі қайта құрулар 60-70 жылдары басталды. Ол кезеңдегі жүргізілген білім мазмұнын қайта құру жалпыға бірдей білім беру мен мазмұнның ғылыми деңгейін көтеруді мақсатты етті.

5 жыл өткен соң әдіскер ғалымдар мен мұғалімдер бұл жаңа бағдарламаның артықшылығымен бірге кемшіліктерін де айқындап, кезінде сәйкес ғылыми еңбектерді журнал беттерінде жариялап отырды. Ол пікірлер 78-80 жылдары дайындалған жетілдірілген бағдарламада ескерілді.

1981 жылы бұл бағдарлама орта мектептер-
ге енгізілді. Ондағы басты жаңалық пәнаралық
байланыстар мен оқушылардың білімдері
мен біліктіліктеріне қойылатын талаптардың
анықталуы және бағалау нормасының енгізілуі
болды. Сонымен қатар кейбір оқу материалының
берілуі нақтыланды. Сол кезде физиканы
оқытудың әдістемесінде жаңа тенденция пайда
болды, ол білімді ілгері физикалық теориялар
негізінде генерализациялау арқылы физика кур-
сын жеңілдетуге бағытталды.
80-90 жылдардағы кезең-
негізгі акценттері:

80-90 жылдардағы кезең оқыту мақсатындағы негізгі акцентті пәндік білім мен біліктілікті қалыптастыру мен оқушылардың ақыл-ойын дамытуда қажетті мәліметтерді жинақтаған, өз бетімен ой тұжырымдай алатын, ғылыми мәселелерді әлеуметтік және жеке тұлғалық маңызы бар мәселелермен байланыстыра ұғынуға қабілетті азамат тәрбиелеуге бұрумен сипатталды.

Бірақ соңғы кезде мектептегі физикалық білімге қоғамның қоятын талаптары мен оқытудың қазіргі қолданылып жүрген әдістемелік жүйесінің (оқу-тәрбие процесінің мақсатын, мазмұнын, әдістерін, құралдары мен ұйымдастыру формаларын қамтитын) арасындағы, яғни -қоғамның мектеп бітірушілерге қойып отырған талаптары мен олардың әрқайсысының нақты физикалық білімі, дүниетанымы, мәдениеті, әлеуметтік белсенділігі арасындағы, -жалпыға бірдей орта білім берілуі, оқыту нәтижесінің сапасы мен мөлшері арасындағы

және әлемдік белсенділігі арасындағы; мәдениеті,
-жалпыға бірдей орта білім беру міндеті мен
оқыту нәтижесінің сапасы жоғары болуын талап
ету арасындағы;
-әлемнің біртұтас ғылыми бейнесін

қалыптастырудың қажеттігі мен оқу пәндерінің алшақтығы арасындағы;

ер жастағы оқушының психо-физиологиялық ерекшеліктері мен физика курсы мазмұнының көлемі, оқыту мерзімі, реті, күрделілік деңгейі арасындағы;

-білім беру жүйесінің бір орталық бағынушылығы мен осы мәселені шешудегі еркіндік пен ұлттық аймақтық құқықтың шектелу арасындағы қарама-қайшылықтардың арта түскендігін оқыту мен тәрбиелеудің қалыптасқан

түскендігін оқыту мен тәрбиелеудің тәжірибесін талдаудан айқындалып отыр. туын-
Білім беру жүйесіндегі өзгерістердің туында

Біздің ойымызша, бұл қиындықтардың дау себебі, жалпы 70-90 жылдар аралығында бұрынғы социалистік достастық елдерінің ешбірінде жаңа сападағы курс жасалмады. Физикалық білімнің мазмұнын жетілдіру барлық тап-сіз элементтер ғана

жағдайда тек оған жаңа бір элементтер ғана даулар немесе бөлімдер қосу арқылы құрудағы жүргізілді. Білім мазмұнын қайта құрудағы мұндай жарым-жартылай іс-әрекеттер ондағы кемшіліктерді тереңдете түсті. Мәселен, осы А.К.Кикоиннің

кемшіліктерді тереңдете түсті. М.А.Кикоин мен А.К.Кикоин
дан 30 жыл бұрын И.К.Кикоин мен А.К.Кикоин «8» оқулығы
механикаға арналған «Физика – 8» оқулығы
шыққан кезде оның тілі оқушылардың түсінуіне
наразы келтіріп, көптеген педагогтардың
наразылығын бірақ соған қарамастан,
оқушылар оны оқыды.

наразылығын туғызды. Бірақ, соған қарамастан оқу әлі күнге дейін дәстүрлі мектепте көлемін органи-
қолданылып келеді. Мінеки, оқулық оқу матери-
лайша механикалық жолмен ұлғайту оқу органикалық
алы жүктемесінің артып кетуіне, ал кей жағдайда
оқушының денсаулығына зиян тигізетін бөліну

тіпті физика курсы мазмұнының дұрыс бағыт-байланысы мен оның тақырыптарға дұрыс салдары үлесінің бұзылуына әкеп соқты. Соның көлемі нан, оқу бағдарламасы оқу мазмұны мен көлемі жағынан шамалан тыс көп материалды қамтиды, әйтпекес келмейді барлық оқу

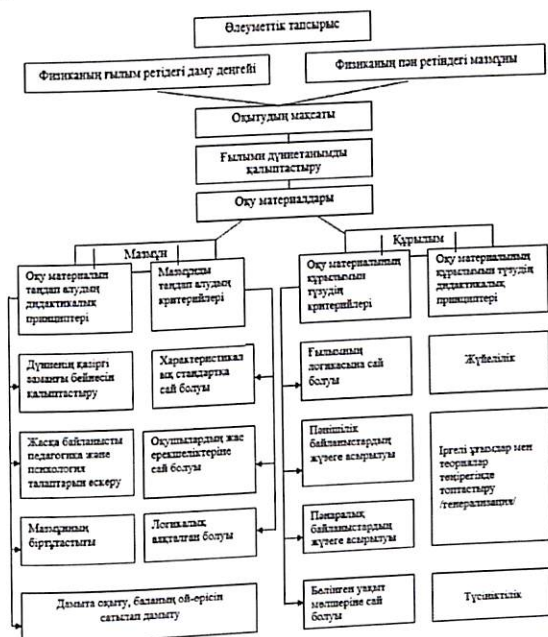
жағынан шамадан тыс көп материалды жинап, бөлінген уақыт мөлшеріне сәйкес келетін барлық әрі оны міндетті түрде меңгеруді кейбіреуінің оқу оқушылардан талап ету олардың кейбіреуінің ал кейбіреуінің жүктемесін ауырлатып жіберіп, ал кедергі болып жүктесін. Осыған байланысты, оқушылардың арасындағы

ынтасы мен жігерін дамытуға басынан ары қарай беріп отыр. Жалпы 80-жылдардың мен оқу пәнінің идеялық мазмұны мен оқу пәнінің Релятивизм идеологиясының алшақтық пайда болды. Дәрежеде жеткілікті көп көңіл қарастырылған және оқытуға қолданылатын кванттық көзқарастар жеткілікті шығаруға мүмкіндік беретін.

және, кванттық көзқарастар жаңа шығармашылық
қамтылды; іргелі теорияларды оқытуға қабілетін
бөлініп, эксперимент жүргізуге, есеп бекітуге,
оқышылардың шығармашылық
дамытуға, біліктілік пен дағдыны

ғылымның өзекті мәселелерін талқылауға уақыт жетіспеді. Көп жағдайда пәнаралық байланыстар, оқу материалының мазмұнын саралау ойдағыдай шешілмеді.

Мінеки, бүгінгі күні осы аталған қиындықтарды жеңіп, мектепте физиканы оқыту мәселесін өміріміздің басқа да салалары сияқты түбегейлі өзгертудің мүмкіндігі айқындалып отыратын болғандықтан, ол суретті арқылы түсінуге болады.

Сурет 1 - Физикалық білім мазмұнын құрудың принциптері мен критерийлері

Физиканы оқытуға әзірлеу үшін оқушылардың
қабілетін дамыту қажеттілігі

Егер бұл жайында оқушылардың ата-аналары мен мұғалімдерінен сұрасақ оқушылар орта мектепте физиканы меңгеруге қабілетсіз. Бұл жағдайда жеке тұлғаның қабілеттері туғаннан пайда болады, оған ешкімді кінәлай алмаймыз. Мұндай версия американдық өмір сипаты жағынан заңдастырылып және жайылғандығы сонша, бұл ешкімді тандандырмайды. Тіптен керісінше 1967-68 ж. Кеңестік Халыққа білім беру көрмесі Ұлыбритания және Канадада болғанда көрермендер жалпы білім беретін мектепте физиканың міндетті компонент екендігін көпшілігі таңдады.

Орта мектептің физиканы оқитын оқушылары контингенттің салыстырмалы кемуі Ұлыбритания және Канада елінің білім беру мамандарының алдында физика курсын мектептің ерте курсын да оқыту мәселесін қойды. Онда 1996 ж. Зерттеулер нәтижесінен «Физиканың кіріспе курсын» жасалды. Ол IX сыныпқа 144 сағатқа есептелді және қандай мақсаттарға

«Физиканың кіріспе курсы» қандай мақсаттарға бағытталған, осы сұрақты «Физиканың кіріспе курсы» бағдарламасының жетекшісі доктор Ур

Хабер-Шайй қояды.

«Мақсат пен курстың мазмұны» мақаласында ол «Кіші сыныптарда қолдану үшін не жасау керектігі туралы сұрақ туындады? Мазмұны қандай болуы керек және неге тоқтатылуымыз керек және жаратылыстануды осы жылдарда оқытудың негізгі мақсаты қандай болуы керек?»,- деген сұрақтар қойылды. Бұл сұраққа бірден көп жауаптар табылды. Мұнда біз өзіміздің назарымызды негізінен 9 сыныпқа арналған физиканың 1 жылдық курсына аударамыз.

Қойылған сұраққа жауап былай беріледі: «Жаңа курсты оқытқанда туындайтын ең үлкен қиындық, орта мектептің оқушыларынан бақылау алу, зертханалық дағдыларының болмауы, ол математикадан алған білімдерін эксперимент нәтижелеріне қарай қолдану керектігін білмеуі; оларда сонымен қатар абстракциялы идеяларды нақты жағдайлармен байланыстыра алмайтындығы. Оларда көбінесе шаманың реттелуі туралы түсінігі болмайды, жуықтай алмайды».

Көбінесе оқулықтарда жаратылыстанудың нақты өмірден қашық жатқандығы көрінеді. Көптеген оқулықтардағы келесідей «оқымыстылар бірнәрсені ашыпты», «оқымыстылар бірнәрсе жасауда», деген фразалар оқушының тек мұны ойда сақтауына жақсы әсерін тигізеді. Көптеген кітаптарда жаратылыстану терминдердің сөздігі бар. Оларда көбінесе маңызды сөздер қою шрифтімен жазылады, оқушыдан тек есте сақтау талап етіледі. Жаратылыстануда сөздер құбылыстар мен операциялармен ассоциацияланғанда ғана мағынаға ие болады.

Оқушыларға білімдерін түсіндіруге уақыт қажет. Физика курсын енгізген бастапқы кезден бастап мұғалімдері егер олар неғұрлым ерте сыныптарда кейбір негізгі идеялар мен дағдыларды бере алса, бұлар курсты оқуға жеңілдік жасап және оқушыларға оқу материалын оқуға көп уақыт береді делінген.

Енді қойылған мәселені шешуді қалай іске асыратындығын қарастырамыз. Сол автор өзінің мақаласында «Бөрінен бұрын біз ғылымның дамуын анықтайтын адам қабілеттерінің сапасын анықтағымыз келеді», - дейді Біз оқушының ақпаратты түп нұсқадан емес, табиғаттың өзінен алғанын қалаймыз. Бұл зертханаларда нағыз жұмыстарды қоюды талап етеді. Бірақ ғылым тек зертханалық жұмыс қана емес. Біз бақылауларымызды бақылаймыз және жалпылаймыз.

Қорыта айтқанда, қоғамның қазіргі кездегі жалпы білім беру жүйесін қайта құруға деген талаптарынан мектептегі физиканы оқытудың қазіргі қалыптасқан дәстүрлі әдістемелік жүйесін жетілдіріп, жаңа сатыға көтеру қажеттігі туындайды. Сондықтан біз өз зерттеуімізде жалпы білім

беретін мектептің негізгі сатысындағы физиканың жүйелі курсының мазмұны мен оны оқытудың әдістемесін мақсат еттік. Бұл мақсатқа жету үшін зерттеу міндеттері анықталып, олар ғылыми-әдістемелік еңбектерге, мектептің қалыптасқан тәжірибесіне жүгіну арқылы шешілді.

1. Дәстүрлі мектепте физиканы оқытудың жағдайы қарастырылып, соның нәтижесінде балалардың әлемнің жалпы бейнесімен таныс болмағандықтан, кейбір оқу материалының не үшін зерделенетінін, сондай-ақ іргелі заңдар мен теориялардың физикалық мағынасын түсінбейтіндігі, білімнің физикалық құбылыстарды түсіндіруге қолдана алмайтындығы айқындалады.

2. Жеткіншектердің санасында әлемнің қазіргі заманғы ғылыми бейнесі туралы дұрыс көзқарасты қалыптастыру үшін физиканың іргелі

теориялары мен заңдарын оқытудың қажеттігі теориялық жолмен дәйектелді.

Негізгі мектеп физика курсының ұсынылып отырған мазмұнын оқыту әдістемесінің тиімділігін тәжірибе жүзінде тексеру осы мазмұнның физиканы оқытуды жетілдірудегі еліміздің және шетел мектептеріндегі қалыптасқан қазіргі кездегі тенденцияларына сай екендігін, негізгі мектеп оқушыларының меңгеруіне лайық екенін, сондай-ақ олардың біртұтас дүниетанымының қалыптасуына оң әсер тигізетінін көрсетеді. Дейтұрасты, академик А.Д.Сахаров айтқандай, тұрғанмен, жалпы оқу бағдарламасының артықшылығы мен кемшілігі осы бағдарламаға сәйкес оқулық жазылып, оны бірнеше жыл пайдаланғаннан кейін барып айқындалады.

Сондықтан бұл зерттеу болашақта жалғасын табады.

ЕЛДІҢ МЫҚТЫ ТІРЕГІ – БІЛІМДІ ҰРПАҚ (АШЫҚ САБАҚ)

№108 орта мектеп педагог-психологы
Нұржанова А.О.

Мақсаты: оқушылардың «білім» құндылығы туралы түсініктерін кеңейту, білімнің адам өміріндегі маңыздылығын түсіндіру, білімге, оқуға қызығушылықтарын арттыру, жақсы оқуға, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу.

Көрнекілігі: білім туралы нақыл сөздер, мақал-мәтелдер жазылған плакаттар.
Әдісі: тренинг-сабақ
Қажетті құралдар: тапсырмалар жазылған бланкілер
Барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңі: Сәлемдесу.

1. Тренинг: «Гүл сыйла» әр оқушы гүлді алып өзінің қалауы бойынша біреуге сыйлауды ұсынады және әр қатысушы «Мен ... (атын атау) мына гүлді сізге сыйлаймын, өйткені сіз ең...» деген сөздер айтуы тиіс.

2. Логикалық сұрақтар:
1. Домбырада – жетеу, сырнайда – алтау, қобызда бесеу. Бұл не? /Әріп/

2. Бұл санда қанша әріп бар болса, сонша сан бар. Ол қай сан? /Жүз/

3. Жел соққанда тау ық бола ма? /Ық болады/

4. Теңізде қандай тас болмайды? /Құрғақ/

5. Ертістің ортасында не бар? /Т әріп/

6. Өзі судан шығады, бірақ судан қорқады. Бұл не? /Тұз/

3. «Авторын тап»

1) «Шығамын тірі болсам, адам болып Жүрмеймін бұл дүниеде жаман болып»
(С.Торайғыров)

2) Кітап та алма ағашы,
Жемісін біздер теретін,
Тәтті алмаға балашы, (М.Әлімбаев)

Кітабыңның әр бетін. (М.Әлімбаев)
3) Арқаның бетпақ деген даласы бар,
Бетпақ шөл, ойлы-қырлы панасы бар.

Бетпақ шөл, ойлы-қырлы панасы бар.
Сол шөлде ел жоқ, күн жоқ өсіп-өнген.
Жәндіктің киік деген баласы бар.

(С.Сейфуллин)

4) Адамдық борышың –
Халқыңа еңбек қыл. (Ш.Құдайбердіұлы)

5) Қайтер едің өмірге келмегенде,
Көнесің де ....
Қайтесің көнбегенде?

Көресің де ...
Қайтесің көрмегенде?
Көлден тамшы бұйырмас шөлдегенде.

(М.Мақатаев)

6) Әр адамда өз анасынан басқа да,
Ғұмырына етер мәңгі астана,

Демеп жүрер, жебеп жүрер арқада.
Болу керек құдіретті төрт ана:
Туған жері – түп қазығы, айбыны,
Туған тілі – мәңгі өнеге айдыны. (М.Шаханов)

4. «Тұлғаның өзіне сенімділігін психологиялық дайындау»

Мақсаты: Өзі туралы ойын дамыту, коммуникациялық іскерлікті жетілдіру, сенімді сезіну үшін тұлғаны психологиялық күйге келтіру.

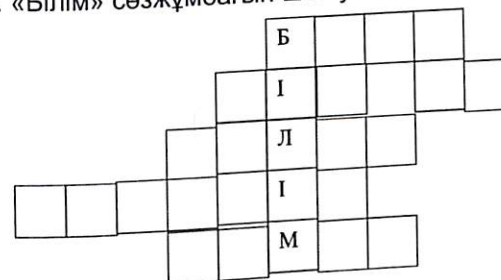
Ыңғайлы отырыңыздар. Өз денелеріңізді сезініңіздер және бос ұстаңыздар.

Дене демалады, ал сана-сезім сергиді. Аспанға қарап отырмын деп ойлаңыздар. Ішіңізден. Аспанды сезініңіз. Табиғат көркемділігін байқадыңыз. Айналадағы шуылдаған құстардың шырылдаған дауыстары неткен керемет!

Сіз өзіңіз туралы ойыңызды аяқтағаныңызды, өзіңіздің демалғаныңызды сезінген кезде көзіңізді ашыңыз.

Сонымен әркім қашан көзін ашқысы келсе, сол кезде көзін ашады.

5. «Білім» сөзжұмбағын шешу.

1. Ақыл-ойдың шырағы,
Зәулім көктей шынары,
Биігіне байлаған,
Қанбайды адам құмары.

2. Білім қымбат, ... қиын.

3. Жаны жоқ болса да,
Ақылды адамның ісін істейді.

4. Аяғы біреу, қолы жоқ,
Шиыр-шиыр жолы көп.

Өзі сөйлей білмейді
Салған ізі сөйлейді.

5. Білімнің жол басшысы,
Шәкірттің қолбасшысы.

6. Оқу – білім аспабы,
Қоймасының бас қабы.

Бөлмесі де бірнешеу,
Тиегі бар ашпалы.

6. «Менің көңіл күйім қандай?»

Балалар өз көңіл күйлеріне сәйкес келетін суретті тауып айтады. (Көңілді, көңілсіз, ренжулі, қорқынышты, ...т.с.с.). Сол кездегі өздерінің көңіл күйлерін баяндайды.

7. «Мамандық таңдауда ұстанатын ережелер»

-Мектептегі оқу пәндері – нақты мамандық емес. Пәнге деген қызығушылық оған байланысты жұмыстың ұнайтынын білдірмейді.

-Қалаған мамандықтың мазмұнына көңіл аудару.

-Егер мамандық сенің досына ұнаса, саған ұнайды деген қорытынды жасауға болмайды.

-Мамандықтың мазмұны, қызықты қырлары, жұмыс тәртібі мен жағдайы туралы сұрақтарға жауап бере алғанда ғана сенің таңдаудағы ой-ниетің салмақтана түспек.

-Сән қуып, мамандық таңдаудың қажеті жоқ. Оқуды тәмамдап, жұмыс істегенше, ол мамандық сәннен шығып қалуы мүмкін.

-Алдағы өмірлік жоспарың қандай болмасын, шетел тілін үйреніп, компьютерде жұмыс істеуді игерген аса пайдалы.

-Заманныңағымына қарай кейбір мамандықтар тез ескеріп, оның орнын жаңа мамандықтар басып жатыр. Сондықтан кез-келген жағдайда қосалқы таңдаған мамандық болу керек.

-Мүмкіндігінше таңдаған мамандықтың өзіңнің денсаулық жағдайыңа тура келетін- келмейтіндігі жөнінде кеңес алған жөн.

8. «Ақиқат орындығы»

Мақсаты: Оқушылардың қорқыныштары мен стрессстерінен арылту, ашық болуға шақырту.

Жүргізуші: Алдарыңызда топтың ортасында карточкалар жиыны тұр. Енді сендер кезекпен ортаға шығып, аяқталмаған ойлары бар карточкаларға жауап берулеріңді сұраймын.

Карточкадағы сөйлемдер

-Ең үлкен қорқыныш –бұл...

-Мен мынадай адамдарға сенбеймін...

-Мен ренжимін, егер...

-Мен ұмытпаймын, егер...

-Маған көңілсіз, егер...

-Егер маған дауыс көтерсе, мен...

-Мен қарсыласқанда...

-Егер мен сенімсіз болсам...

III. Қорытынды бөлім.

МАТЕМАТИКА КУРСЫНАН ОҚУЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕР ДАЙЫНДАУ ҮЛГІЛЕРІ

Қазалы ауданы, Әйтеке би кенті,

Қазалы гуманитарлық-техникалық колледжі
Рзаны Назерке, Жетекшісі: Танжарыкова Газиза

ОЭ-ті дайындаудың жалпы үлгісі ретінде мына төмендегі тақырыптарға арналған ОЭ-лерді қарастырайық.

1.ОЭ тақырыбы: «Математикалық модельдеу», нөмірі №4.

2.ОЭ мақсаты: Сіз осы оқулық элементті дұрыстап оқып-үйренсеңіз нәтижесінде мыналарды:

а)білетін боласыз:

- Математикалық модельдеу ұғымын;
- Математикалық модельді құруды;
- Математикалық модельдеуді қолдану ерекшеліктерін.

б) іске асыра алатын боласыз:

- объектіні математикалық модельдеу көмегімен зерттеуді;
- компьютерлік эксперименттерді қолдануды.

3.Осы ОЭ. тиімді түрде оқып үйрену үшін, қолыңызда математикалық модельдеуге байланысты оқу құралдары және қажетті қосымша материалдар болуы қажет. Білімгердің қажеттілігіне байланысты компьютерде.

4.Сіз осы ОЭ. дұрыстап саналы түсіну және үйрену, меңгеру үшін, бұған дейін алдыңғы тақырыптардан мыналарды меңгерген және білуіңіз керек болады:

Алдыңғы №1, №2 және №3 оқулық элементтерді;

- Модель және модельдеу ұғымдарын;
- Модельдеу классификациясын;
- Модельді құру және оның кезеңдерін.

5. Оқулық элемент мазмұны немесе объект туралы көп ақпараттың ішінен бастапқы ең керекті (маңызды) берілгендерді және нәтиже болатын берілгендер арасындағы байланыстың қандай болатындығын анықтауға мүмкіндік беретін бол- жамды есептің моделі деп атайды.

Модельдеудің негізінен екі түрлі жолы бар. Модель басқа материалдан жасалған, өзге масштабта және кейбір детальдары көріне, бар бол- амайтын объектінің көшірмесі (копиясы) болуы мүмкін. Мысалы, ойыншықтар кішкене корабль (кеме), кішкене ұшақ, кубиктерден құралған үйшік және т.б. біздерге бала кезден белгілі натуралық модельдер. Модель-реальді нәрсені абстракты түрде де бейнелейді. Мұндай жағдайда негізінен модельді құруға математикаға жүгінеді, онда математикалық модель алынатын болады.

Математикалық модель объектінің немесе құбылыстың маңызды (шешуші) көрсеткіштерін (параметрлерін) теңдеулер және басқа да (белгілеулер, математикалық құралдар, формулалар, таңбалар, символдар, жақшалар, т.с.с.) көмегімен өрнектейді.

Жалпы математиканың шығуының өзін тари- хи аспектіде қарастыратын болсақ, адам пай- да болған бірінші күннен бастап өзін қоршаған табиғаттың, өмірдің дамуын, заңдылығын көрсетуге (бейнелеуге), яғни модельдеуге тырысты, осының нәтижесінде математика қалыптасты.

Сонымен, математикалық модель деп объектінің немесе процесстің негізгі (шешуші) қасиеттерін бейнелейтін (көрсететін) математикалық қатынастардың жүйесін (форму- лалар, теңдеулер, теңсіздіктер және т.б.) аятады.

Қазіргі кездегі математикалық модельдеу салыстырғанда натуралық модельдеумен жан-жақты. Ғалымдар едәуір мазмұнды және жан-жақты дүниедегі баяғыдан (ертеден) бері реальді модельдеуге объектілер және процесстерді пайдаланып келеді, математикалық аппаратты пайдаланып болған бірақ бұл бағыттағы зерттеулердің бұрынғыдан да қомақты, мазмұнды болуына себепші болуы. Бүгінгі күні математикалық модельдеуді пайда- лану – бұл ғылыми зерттеулердің ең негізгі жал- пы әдісі болып отыр.

Объектіні математикалық модель- деу көмегімен зерттеу, математика тілінде тұжырымдалған модельді әртүрлі пайдала- әдістерді (негізінен сандық әдістерді) пайдала- на отырып, қарастыру арқылы іске асырылады. Мысалдар қарастырайық:

1-мысал. Бізге жазба столының бетінің ауданын анықтау керек болсын. Не істеуіңіз және не- нын анықтау керек болсын. Алдымен стол бетінің ден бастауыңыз керек? Алдымен стол бетінің ұзындығын және енін өлшейсіз, содан кейін барып алынған екі мәнді бір-біріне реальді об- аудан көлемін табасыз. Мұндағы математикалық де- ект (стол беті) абстракты математикалық де- дельмен (тіктертбұрышпен) алмастырылды де- ген сөз. Осы тіктөртбұрыштың ауданы стол беті ауданының мәнін (шамасын) береді.

Бұл мысалдан мына ерекшеліктерді байқаймыз. Стол қасиеттерінің ішінен үшеуін ғана атап көрсетіп отырмыз: стол беті форма-

сы (тіктертбұрыш) және стол ұзындығы, ені (кесінділер). Бұл жағдайда біз үшін столдың түсі (бояуы), оның қандай материалдан жасалғандығы, ол қалай пайдаланылады және т.б. ақпараттың қажеті болмайды (мысалы, осы ақпараттар столдың бағасы туралы есеп қойылса, онда қажет болған болар еді).

Стол беті – тіктөртбұрыш дей отырып, біз бастапқы берілгендерді (ақпаратты) және нәтижені оп-оңай көрсетіп отырмыз. Олар қатынасы арқылы байланысқан.

Жоғарыдағы тұжырымдаулар түсініктірек бо- луы үшін төмендегі қосымша мысалды келтірейік.

2-мысал. Ғылыми семинарға ғалымдар жинал- ды делік және олар бір-бірімен танысу карточка- лары бойынша алмасу жасасты. Барлығы 210 танысу карточкалары таратылды. Бізге белгілі, олардың саны 20-дан аспайды. Семинарға қанша ғалымдар келді?

Шешуі.

Есептің қойылуы.

Ғылыми семинарға келген ғалымдар саны X болсын. Танысу карточкалармен алмасу кезінде олардың әрқайсысы өзінен басқалардың бәріне бір-бір карточкадан таратады, олай болса әр ғалым $(x-1)$ карточка таратады. Сондықтан, барлығы карточкадан таратылады.

Осы талдау негізінде есептің математикалық моделін былайша жазуға болады.

Математикалық модель.

$$\begin{cases} n = x \cdot (x - 1), \\ n = 210, \\ x \leq 20, \\ x \geq 2, \\ x - \end{cases}$$

x -бүтін сан.

Компьютерлік экспериментті Excel программа- сында былайша жазуға болады.

	A	B	C
1	Қатысушылар саны	?	
	(x)		
2			
3	Карточкалар саны (n)	=B1*(1-1)	

Экспериментті байқаймыз, B1 ұяшығына біртіндеп тізбектей 2,3,4 және т.с.с. сандарды енгіземіз. Эксперимент жүргізу нәтижесінде жа- уапты аламыз: 15 қатысушы ғалым.

Енді алынған нәтижелерге математикалық талдауды былайша жүргіземіз:

$$x(x-1)=210 \text{ теңдеуін шеше отырып,}$$

$$x^2 - x - 210 = 0, \text{ түріндегі квадрат теңдеу}$$

аламыз (осы теңдеуді тікелей өзіңіз шешіп көріңіз).

Бұдан $x=15$; -14 нәтижелерін аламыз. Осы екі нәтиженің ішіндегі есептің шартын

қанағаттандыратыны $x=15$

Жауап: 15 ғалым.

Осылайша болжамдық талдау қойылған есепті сандар тілімен «аударуға» мүмкіндік беріп отыр: бастапқы берілгендер де, нәтиже де – сандар, ал олардың өзара байланыстары (ара қатынастары) математикалық формула арқылы берілген.

Математикалық модельдерге талдау жүргізу реальді объекті қасиеттерін физикалық, материалдық немесе өндірістік эксперимент арқылы анықтағанмен салыстырғанда едәуір жеңілдеу, арзанға түседі және тезірек болады. Қосымша, математикалық модельге талдау жүргізу берілген объектінің (процесстің) негізгі (шешуші) қасиеттерін, көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік береді, өйткені, ол қасиеттерге шешім қабылдауда баса назар аударуымыз керек бола- ды.

6. Оқулық элементті бекіту.

Оқулық материалды түсінгеніңізді практика жүзінде көрсету үшін мына төмендегі келтірілген тапсырмалардың математикалық моделін құрыңыз.

1. Тікбұрышты үшбұрыштың ауданы 6 см². Осы үшбұрыштың катеттерінің және гипотенузасының ұзындықтарын табу керек, егерде катеттің біреуі екіншісінен 1 см-ге үлкен және оның қабырғаларының әрқайсысының ұзындықтары 12 см-ден аспайтын болса.

2. Тікбұрышты формалы алмабақ участогының ауданы S -ке тең. Участоктың ұзындығы және ені қандай болғанда қоршаудың ұзындығы ең кіші (аз) мәнге ие болады?

7. Оқушының өз жетістігін тексеру (бақылау). Өзіңіздің оқулық материалды (ОЭ-ні) қандай деңгейде меңгергеніңізді бақылау (тексеру) мақсатында мына төмендегі сұрақтарға жа- уап беріңіз және ұсынылған жаттығуларды орындаңыз (жауабын анықтаңыз):

7.1. Есеп моделі дегеніміз не?
7.2. Математикалық модельдеу деген не?
7.3. Модельдеудің негізгі екі жолын атаңыз.
7.4. Натуралық модель деген не?
7.5. Натуралық модель және математикалық модель айырмашылығы неде?

7.6. Модель реальді нәрсені (жағдайды) аб- стракты түрде бейнелеуде неге жүгінеді?
7.7. Ғылыми зерттеулердің негізгі жалпы әдісі не болып отыр?

7.8. Математикалық модельдеудің негізгі артықшылығы неде?

7.9 Шахмат турниріне қатысушылар кезекті партия аяқталған кезде бір-бірлерінің қолдарын қысады. Барлығы 210 партия ойналсын. Демек, қарсыластар 210 рет бір-бірлерінің қолдарын қысатын болады. Бізге белгілі, турнирге

қатысушылардың саны 30-дан аспайды және әр қатысушы қалған барлық қатысушылармен міндетті түрде бір партия ойнаған. Шахмат турнирына неше адам қатысты?

7.10. X-бастапқы бөлшек алымы болсын. Онда $X+2$ – бөлшектің бөлімі болады, $X*5$ – жаңа алым. Бұдан барып $(X+2)+5*X+7$ – жаңа бөлім болады.

Есеп шарты бойынша жаңа бөлшектің қысқартылғаннан кейін $3/2$ -ге тең болатынын пайдаланып, X мәнін анықтаңыз.

7.11. Размeрi 210x92 см кіреберіс есікті дермантинмен қаптау керек болсын. Соған 215x100 см дермантин бөлігі жете ме, егерде дермантиннің барлық жағынан 2 см-ден қайыру керек болатын болса?

7.12. Ас бөлмесінің қабырғаларын бояумен бояу керек болсын. Бізге белгілі:

- Ас бөлме розмірі – 405x310x285см;

- Қабырғалардың 88%-ы кафельдік плиталармен қапталған;

- Неше қалбыр бояу 5 м² жерді бояуға жететіндігін анықтаңыз.

7.13. Математикалық модельдеу көмегімен зерттеу негізінен қандай әдістер көмегімен іске асырылады?

8. Жауап парағы.

1. 5-кезең мәтінінен алу керек.

2. Математикалық модельдеу деп объектіге жүргізілген зерттеу математика тілімен (формуламен, теңдеумен, теңсіздікпен, т.с.с.) сипатталынған модель негізінде іске асырылатын модельдеуді айтады.

3. Натұралық модельдеу, абстракты модельдеу.

4. Ойыншықтар тәрізді модельдер.

5. Математикалық модель натуралық модельмен салыстырғанда мазмұнды және жан-жақты зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді.

6. Математикалық модельдеуге.

7. Математикалық модельдеу.

8. Зерттеу жүргізу. Арзанға түседі, жылдамырақ жүргізіледі.

9.

10.

11.

12.

13. Сандық әдістер.

7.9. Есептің мазмұнына қойылуына талдау жүргізе отырып, оның математикалық моделін былайша негіздеуімізге және құруымызға болады.

Математикалық модель.

n – қол қысудың саны, x – қатысушылар саны болсын, онда есеп математикалық моделін мына түрде жазамыз:

$$n=x*(x-1)/2,$$

$$n=210,$$

$$x \leq 30,$$

$$x \leq 2,$$

$$x - \text{бүтін сан.}$$

Квадрат теңдеуді шешу нәтижесінде (оны өзіңіз шешіңіз) есеп жауабын аламыз.

Жауабы: 21 адам.

8.1. Дұрыс жауап кілті.

7.10. Есеп қойылуына талдау жүргізе отырып, есептің мына моделін құрамыз. Математикалық модель.

$$\begin{cases} 5x = 3 \\ x + 7 = 2 \\ x = \end{cases}$$

$$x - \text{бүтін сан.}$$

Осы есеп моделіне мына түрде компьютерлік эксперимент жүргізуге болады:

№	A	B	C	D
1	Есеп моделі	Бөлшектер		15
2	Алымы	3	Жаңа алым	10
3	Бөлімі	5	Жаңа бөлім	
4	Тексеру	30	30	

Біздің модельдің дұрыстығын тексеруді мына төмендегі сызықты теңдеуді шеше отырып жүргізуге болады.

$$5x - 2 = (x + 7) \cdot 3$$

$$10x = 3x + 21$$

$$7x = 21$$

$x=3$ – бұл бастапқы бөлшектің алымы болады, онда бөлімі 5-ке тең болады, яғни бастапқы бөлшек $3/5$.

Жауабы: $3/5$.

4. Математикалық моделін өзіңіз жазып көріңіз. Есептің жүргізілуіне талдау жүргізе отырып, оны мына электронды кесте ортасында модельдеудің жеңіл болғандығын көреміз:

Есіктің бір жағын дермантинмен қаптау есебі		Қайығанды ескергенде
Бастапқы берілгендер		214
Есік размерлері		96
Ұзындығы	210	
Ені	92	
Қайыру ені	2	
Дермантин бөлігі размерлері		
Ұзындығы	215	
Ені	100	
Есептеулер		
Есік беті	20544	
Дермантин ауданы	21500	
Дермантин бөлігі жетеді		
Жауап		

5. Есептің мазмұнына (қойылуына) талдаулар жүргізе отырып, оның математикалық моделін былайша жазуға болады:

$$S_k = 2 \cdot (a + b) \cdot c \text{ бөлме қабырғаларының ауданы,}$$

$$S_d = 2 \cdot (a + b) \cdot c \cdot d = S_k \cdot d \text{ бөлменің бояуға}$$

болатын бөлігінің ауданы

Неше қалбыр бояу қажет екендігін (жететіндігін) анықтау үшін S_6 мәнін S_1 -ге бөлу, яғни S_6 -ны 5-ке бөлу және нәтижені жоғары қарата дөңгелектеу керек болады.

Осындағы параметрлердің (айнымалы-берілгендердің) мазмұнын өзіңіз ашып жазыңыз.

Электронды кесте ортасында модельдеуді былайша көрсетеміз:

Ас бөлме қабырғасын бояу			
Бастапқы берілгендер			
Комната размері			
Ұзындығы	4,05	1 қалбыр бояу жетеді	м ²
Ені	3,10		5
Биіктігі	2,85		
S _к	4,8906		
Нәтижелер	1	Қалбыр	

8.2 Бағалау критерийлері: Осы оқулық материалды (ОЭ-ні) қандай деңгейде меңгергеніңізді объективті бағалағыңыз келсе мына кестені пайдалануыңызға болады:

Р/с	Дұрыс саны	жауап	Балдық жүйе	%-дық көрсеткіш
1	12-13	5		90-100
2	10-11	4		75-89
3	7-9	3		50-74
4	0-6	2		0-49

ЯДЕРНОЕ ОРУЖИЕ (ОТКРЫТЫЙ УРОК)

Тен Денис Анатольевич
Казахский гуманитарный юридический и технический колледж
преподаватель НВП и физической культуры

Цель: По окончании изучения темы учащиеся должны иметь представление о современных средствах поражения и об их поражающих факторах.

Тип урока: комбинированный
Форма урока: фронтальная и групповая
Учебно-материальное оснащение: Лекция, карточки-задания.

Методы обучения: частично-поисковый, проблемное изложение

Основное содержание урока. Классификация понятия о ядерном оружии. Классификация ядерных взрывов. Поражающие факторы ядерного взрыва: ударная волна, световое излучение, проникающая радиация, радиоактивное заражение, электромагнитный импульс и их характеристика.

Ход урока
I. Организационный момент.

II. Проверка знаний учащихся по пройденному материалу «Гражданская оборона как система мер по защите населения».

Опрос учащихся:
1.Что такое Гражданская оборона?
2.Задачи гражданской обороны?
3.Какие планы по предупреждению и ликвидации ЧС разрабатывают в общеобразовательном учреждении?

III. Ознакомление учащихся с темой и вопросом урока.

Слово учителя: Всю свою историю существования люди воевали друг с другом и в этой борьбе они использовали различные виды оружия.

Согласно словарю Даля оружие - всякая вещь или орудие для нападения или защиты; в слове Ожегова оружие – всякое средство, приспособленное или технически пригодное для нападения или средства защиты. Ну, а Совет-

ский энциклопедический словарь дает следующее определение: Оружие – общее название устройств, применяемых для уничтожения живой силы противника, его техники и сооружений. Не правда ли, смысл один – уничтожение врага?

Приведите 3-5 примеров видов оружия (с древности до настоящего времени). Перечислите по цепочке.

Что из перечисленного оружия причиняет наибольший вред? На какие группы можно их классифицировать?

По масштабам поражающего действия оружие классифицируется на обычное и оружие массового поражения. Приведите примеры.

Именно о ядерном оружии пойдет наш сегодняшний разговор. Записываем тему урока, определяем цели и составляем план урока.

Исторический экскурс.

В 1896 г. французским физиком Антуаном Беккерелем было открыто явление радиоактивного излучения. Оно положило начало эре изучения и использования ядерной энергии. Говоря о ней, выдающийся русский ученый В.И. Вернадский подчеркивал: «...С надеждой и опасением всматриваемся мы в нашего союзника и защитника». И его опасения подтвердились – вначале появились не атомные электростанции, не мощные ледоколы, не космические корабли, а оружие чудовищной разрушительной силы.

Первый атомный взрыв был произведен 16 июля 1945 года. Его создали в 1945 г. бежавшие перед началом второй мировой войны из фашистской Германии в США и поддерживаемые правительством этой страны физики под руководством американского ученого Роберта Опенгеймера.

Первый атомный взрыв был произведен 16 июля 1945 г. Это произошло в Америке, в пустынном районе близ городка Аламогордо (штат Нью-Мексико). На верхней платформе специально построенной 33-метровой стальной вышки была взорвана атомная бомба. По приблизительным оценкам специалистов при этом выделилась энергия, эквивалентная энергии взрыва не менее 15-20 тысяч тонн тринитротолуола. Стальная конструкция вышки испарилась. На ее месте образовалась воронка диаметром 37 м и глубиной 1,8 м. Она являлась центром простиравшегося на большое расстояние кратера. В окружности 370 км была уничтожена вся растительность. Находившаяся на расстоянии 150 м от точки взрыва стальная труба диаметром 10 см и высотой 5 ж тоже испарилась. Прочная стальная конструкция высотой 21 м, подобная части каркаса 15-20-этажного дома, находившаяся на расстоянии 500 м, была вырвана из бетонного основания, перевернута и разлетелась на части. Вспышка от взрыва на расстоянии 32 км каза-

лась в несколько раз ярче, чем солнечный свет в полдень. После нее образовался огненный шар, существовавший несколько секунд. Свет от него был виден в населенных пунктах на расстоянии до 290 км. Звук от взрыва был слышен на таком же расстоянии. В одном случае стекла в зданиях были выбиты ударной волной даже на расстоянии 200 км.

В результате взрыва образовалось гигантское облако сферической формы. Клубясь, оно устремилось вверх, приобрело форму гигантского гриба. Облако состояло из нескольких тонн пыли, поднятой с поверхности земли, паров железа и большого количества радиоактивных веществ, образовавшихся при цепной реакции деления ядерного заряда. Пыль и радиоактивные частицы осели на огромной площади, небольшое их количество было обнаружено на удалении 190 км от эпицентра взрыва. Испытания бомбы показали, что новое оружие готово к боевому применению.

Этот взрыв был произведен в городе Хиросима американскими бомбардировщиками. В результате взрыва образовалось гигантское облако сферической формы. Облако состояло из нескольких тонн пыли, паров железа и большого количества радиоактивных веществ. Люди вблизи со страшным грохотом рушились, испарялись. эпицентра, в буквальном смысле, еще не знали. А люди, прибывшие на помощь, еще не знали, что вступая в зону радиоактивного заражения, и будет иметь раковые последствия. Радиация грозила им не только снаружи, но и изнутри.

9 августа 1945 года была сброшена атомная бомба на город Нагасаки.

Согласно данным ООН в Хиросиме в момент взрыва было убито 78 тыс. человек. Нагасаки - 27 тыс. человек.

Записать в рабочую тетрадь определение:

2. ЯДЕРНОЕ ОРУЖИЕ – это оружие массового поражения взрывного действия, основанное на использовании внутриядерной энергии. Ядерное оружие – одно из самых разрушительных средств ведения войны;

Ядерные боеприпасы:

- боевые части ракет и торпед;
- авиационные и глубинные бомбы;
- артиллерийские снаряды и мины, снабженные ядерными зарядными устройствами.

3. ВИДЫ ЯДЕРНЫХ ВЗРЫВОВ

№ п/п	Виды взрыва	Применение
1	Космический	Применяется на высоте более 65 км для поражения космических целей
2	Высотный	Производится на высотах от нескольких сотен метров до нескольких километров. Радиоактивное заражение местности практически отсутствует

3.	Воздушный	Применяется на высоте от 10 до 65 км для поражения воздушных целей.
4.	Наземный	Производится на поверхности земли или такой высоте, когда светящаяся область касается грунта. Применяется для разрушения наземных целей
5.	Подземный	Производится ниже уровня земли. Характерен сильным заражением местности
6.	Наводный	Производится на поверхности воды или на такой высоте, когда световая область касается воды. Характерен ослаблением действия светового излучения и проникающей радиации
7.	Подводный	Производится под водой. Световое излучение и проникающая радиация практически отсутствуют. Вызывает сильное радиоактивное заражение воды

КЛАССИФИКАЦИЯ ПОРАЖАЮЩИХ ФАКТОРОВ ЯДЕРНОГО ВЗРЫВА

На развороте своих рабочих тетрадей начертите таблицу «Оружие массового поражения», которую вы постепенно будете заполнять и на следующих уроках.

Таблица 1.

Вид ОМП	Поражающий фактор	Краткая характеристика	Способы защиты
1. Ядерное оружие	Ударная волна		
	Световое излучение		
	Проникающая радиация		
	Радиоактивное заражение		
	Электромагнитный импульс		

Ударная волна – область резкого сжатия воздуха, распространяющаяся во все стороны от центра взрыва со сверхзвуковой скоростью.

Световое излучение – поток лучистой энергии, включающий ультрафиолетовые, видимые и инфракрасные лучи. Способно вызывать ожоги кожи, поражения органов зрения.

Проникающая радиация – совместное излучение гамма-лучей и нейтронов.

Радиоактивное заражение – заражение местности, атмосферы, воды и других объектов радиоактивными веществами из облака ядерного взрыва.

Электромагнитный импульс – кратковременное (менее секунды) электромагнитное поле, возникающее при взрыве ядерного боеприпаса.

ЗАЩИТА ОТ ПОРАЖАЮЩИХ ФАКТОРОВ ЯДЕРНОГО ВЗРЫВА

Помните:

- основной способ защиты людей и техники от ударной волны – укрытие в канавах, оврагах, лощинах, погребках, защитных сооружениях;
- от прямого действия светового излучения может защитить любая преграда, способная создать тень. Ослабляет его и запыленный (задымленный) воздух, туман, дождь, снегопад;
- от воздействия проникающей радиации практически полностью защищают человека убежища и противорадиационные укрытия (ПРУ). Открытые и особенно перекрытые щели уменьшают это воздействие.

IV. Закрепление нового материала

ТЕСТ

1. Ядерное оружие – это:

а) вид высокоточного наступательного ору-

жия, основанного на использовании ионизирующего излучения при взрыве ядерного заряда в воздухе, на земле или под землей;

б) вид оружия массового поражения взрывного действия, основанного на использовании светового излучения за счет возникающего при взрыве большого потока лучистой энергии, состоящего из ультрафиолетовых, видимых и инфракрасных лучей;

в) вид оружия массового поражения взрывного действия, основанного на использовании внутриядерной энергии.

2. Поражающими факторами ядерного взрыва являются:

а) избыточное давление в эпицентре ядерного взрыва; облако, зараженное отравляющими веществами и движущееся по направлению ветра; изменение состава атмосферного воздуха.

б) ударная волна, световое излучение, проникающая радиация, радиоактивное загрязнение и электромагнитный импульс.

в) резкое понижение температуры окружающей среды, понижение содержания кислорода в воздухе.

3. Световое излучение – это:

а) поток невидимых нейтронов;

б) поток лучистой энергии, включающий ультрафиолетовые, видимые и инфракрасные лучи;

в) скоростной поток продуктов горения, изменяющий состав атмосферного воздуха.

4. Воздействие, какого поражающего фактора ядерного взрыва может вызвать ожоги кожи, поражения глаз человека и пожары:

а) световое излучение;

б) проникающая радиация;

в) электромагнитный импульс.

5. Наибольшую опасность радиоактивные вещества представляют:

а) в первые часы после выпадения;

б) в первые сутки после выпадения;

в) в течение трех суток после выпадения.

6. Проникающая радиация – это

а) поток радиоактивных протонов;

б) поток невидимых протонов;

в) поток гамма-лучей и нейтронов.

V. Подведение итогов

В завершение урока с учащимися организует-

ся рефлексивная деятельность, в ходе которой

школьникам предлагается провести самоанализ

выполненной деятельности. Даются рекоменда-

ции по дополнительному изучению темы.

VI. Домашнее задание: Прочитать и закон-

спектировать.

КОМПЬЮТЕРДІҢ КӨМЕГІМЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН БАҚЫЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Қазалы ауданы, Әйтеке би көнігі,
Қазалы гуманитарлық-техникалық колледжі
Орындаған: Аралбай Гүлжан
Жетекшісі: Аязбаева Жұлдыз

Оқу үдерісін жетілдірудің бір бағыты оқушылардың білім, біліктілік дағдысын нақты бақылауға мүмкіндік беретін және олардың біліміндегі олқылықтарды дер кезінде анықтап, оны жоюға мүмкіндік беретіндей жедел бақылау жүйелерін жасау болып табылады. Сондықтан да білім бақылау мәселелері көптеген ғалымдар, педагогтар мен ақпараттық технология сала-сы мамандарының қызығушылығын туғызуда. Дәстүрлі оқыту түрлерімен қатар компьютерлік оқытуда да білім бақылау мен бағалаудың әр түрлі тәсілдері жеткілікті-ақ.

Қазіргі кезде оқу орындарының барлығы дерлік компьютермен жабдықталып, өздерінің ішінде жергілікті желіге қосылған, сондықтан да ол оқушыларды дәстүрлі оқыту мен алған білімдерін бағалау әдістерінен жаңа оқыту тех-нологиясына көшуге мүмкіндік береді. Осы орай-да білім бақылаудың даму кезеңдеріне тоқталып өтейік.

Білімді дәстүрлі бақылау. Оқу үдерісінде оқушылардың білімін бақылауда білім бақылаудың дәстүрлі түрлері: бақылау жұмыстары, коллоквиум, зертханалық жұмыс, сыртқы жұмыс, курстық жоба, реферат, үй тап-хан, түлектік жұмыс қолданылады. Әдеттегідей оқытушы тапсырмалардың нұсқаларын дайын-дап, оқушылардың жұмыс нәтижелерін тексеріп, бағалайды.

Білімді компьютерлік құрал емес, қағазды қолдану арқылы бақылау. Бұл әдісте оқытушы бақылау тапсырмаларын – тестерді қолданады, оқушыға алдын-ала дайындалған бланкалар та-ратылып беріледі. Оқушылар берілген тапсыр-маларды орындай отырып, қойылған сұрақтарға жауап бере отырып, бланкаларды толтыра-ды. Ал оқытушы алдын-ала дайындалған трафареттердің немесе жауаптар кестесінің көмегімен олардың жұмыстарын тексеріп, бағалайды.

Техникалық құрылғыларды пайдаланып білімді бақылау. Бұл әдісте бақылауды ұйымдастырудың екі тәсілін көрсетуге болады. Оқушы мұғалімнен жеке тапсырмалар жиынтығын алып, оны орындап, құрылғыға өз нұсқасының нөмірін және әр тапсырманы шешу нәтижесін енгізеді. Құрылғы енгізілген жауапты тексеріп, жұмысына баға береді. Құрылғы тапсырманы енгізу және

енгізілген жауаптың дұрыстығын тексеру, соны-мен қатар бақылау нәтижесі мен бағаны шығару қызметтерін атқарады.

Білімді шалғайдан бақылау. Бұл әдіс оқу үдерісінде компьютерлік желі мүмкіндігін кеңінен қолдануға байланысты компьютерлік білім бақылау түріне жатады. Ол оқушы мен оқытушы арасындағы ақпарат алмасуды және қазіргі арасындағы техникалық құралды пайдалануды, со-кездегі техникалық құралды пайдалануды, со-нымен қатар оқушы білімінің даму қарқынын шалғайдан бақылаудың негізгі болып табылады.

Білім бақылаудың әдістемелік аспектісі педагогикалық және психологиялық мәселелерді шешуге байланысты болады оған:

-оқушының білім, біліктілік және дағдысын тек-серу үшін тапсырмаларды таңдап алу;

Жалпы тестілеу программасына төмендегідей талаптар қойылуы тиіс:

1. Программаның қосылуы жеңіл болуы керек;
2. Тест қолданушыға өзінің жұмыс бастау және сұрақтарға жауап беру тәртібін түсіндіруі керек;
3. Оқушыны сынап, соңынан баға қойылуы қажет;

4. Оқушыға қате жіберген сұрақтарын және сұрақтарға дұрыс жауаптары көрсетуі керек;

5. Тест сұрақтарының оңай алмастырылуын қамтамасыз ету керек, яғни олар әмбебап сипат-та болуы керек;

6. Соңында жауап хаттамасы экранға шығарылуы керек.

Білімді бақылаудың программалық жүйесі қабықшасымен жұмыс істеудің мынадай артықшылықтары бар:

1) оқушы оқытудың субъектісі болып табыла-ды, яғни программа одан осы процесте белсенді қатысуын және белсенді меңгеруін талап етеді;

2) табиғи қалыпта оқушының жұмыс істеу шапшаңдығына ұтымдылық сипат береді.

Білімді бақылау жүйесі қабықшасының жетістіктерімен қатар кемшіліктері де бар:

1) технологиялық қателіктер – бұл программа-мен жұмыс істегенде кететін қателіктер;

2) бақылау тест тапсырмасының негізгі бірнеше түрімен ғана шектеледі;

3) қойылатын тест тапсырмалары шектеулі бо-лады;

4) дұрыс жауап ықтималдығының пайызынан қатысты баламалар саны шектеулі болады.

Кездейсоқ алынған тапсырмалар жиынтығын тест деп қарастыруға болмайды, тест оқушы білімін нақты өлшеу құралы ретінде қолданып, қатап және нақты әдістемелік талаптарды анықтау өзекті мәселелердің бірі екені даусыз.

Сондықтан да, мектеп информатика кур-сы бойынша Excel-электрондық кестесінің көмегімен көпнұсқалы тестер жасау әдістерін қарастырайық.

Біз оны мынадай қадамдарға бөлеміз:

1-қадам. Мектеп информатика курсының қажетті тақырыбы немесе тарауы бойынша көпнұсқалы тестердің үлгілерін жасап алу керек.

2-қадам. Тестің компьютерде мұқабасын жа-саймыз. Оның үлгісі 3-суретте көрсетілген.

Компьютерлік желілер және телекоммуникация

3-сурет. Информатиканың тарауы

3-қадам. Оқушы өзінің аты-жөнін, сыныбын, тестілеу өткізген мерзімін енгізеді.

АТЫ - ЖӨНІЗ	
СЫНЫП	
МЕРЗІМ	02.04.2008

4-сурет. Оқушының тіркелу терезесі.

4-қадам. Оқушыларға осы тақырып бойын-ша ашық тест жасаймыз. Ашық тестке жауап бергенде оқушы тапсырмадағы жоқ сөзді және қойылған сызықтың орнын сан немесе форму-ламен толықтырады. Тапсырма бір мәнді анық жауапты талап ететіндей және екі жақты түсінік беру жіберілмейтіндей етіп құрылады. – Бақылау материалы үшін маңызды болып табылатын термин кілтінің орнына қойылады. Бірінші жеті-сегіз сөзден аспайтын сұрақты тұжырымдау ұсынылады. Сосын құрастырушы қойылған сұраққа жауап жазады. Содан кейін тест құрастырушы шамамен сол сұрақтың көлеміне сәйкес мөлшерде жауап жазады. Ары қарай айтылғандардан сөз кілті немесе бір, екі сөз алы-нып тасталады да, олардың орнына сызықша қойылады.

Ашық тест тапсырмалары үшін бір сөзден тұратын “Толықтыр” нұсқауын қолдануға бо-лады. Болжам болмағандықтан ашық тап-сырмалар сыналуды үшін қиынырақ болуы мүмкін. Шындығында да, өзі дұрыс жауапты құрастырып шыққанша, жауаптардың ішінен дұрыс жауапты таңдап алу оңайырақ. Педагог-тар үшін ашық тапсырманың бұл қасиеті ерекше қызықтыратындай болып табылады.

Сонымен қатар ашық түрдегі тапсырмалардың да кемшіліктері бар. Оқушы сызықша орнына жауапты жазғанда жауаптың синонимін жазып кетуі мүмкін немесе қалып кеткен формуланың элементтерінің ретін өзгертіп алуы мүмкін. Мұндай жағдайда орындалған тапсырманың қорытындысын дұрыс бағалауда, оқушы жауа-

бына талдау жасайтын, оны эталонды жауаппен салыстыратын, мықты инструментальді жүйені қолдану қажет.

Excel-электрондық кестесінде жасалған информатиканың «Телекоммуникация» мазмұндық желісі бойынша жасалған ашық тестің үлгісі 5-суретте көрсетілген. Ашық тесті енгізіп алғаннан кейін сол парақтың атын «Ашық» деп өзгертіп аламыз.

1. Ортақ пайдалануға арналған барлық ресурстар қосылған компьютерді	сервер	деп аталады
2. Белгілі бір мәселені арналған компьютер жүйесі	телекоммуникация	деп аталады
3. Провидер тарабынан ДХ байланысын	модем	көрсетіледі
4. Көп нұсқалы көрсеткіштің программасы	браузер	деп аталады
5. 1982 жылы	интернет	жасалды
6. Ақпаратты сөзсіз серверден	клиент	функционалмен қорықпайды
7. WWW мұқабасында және бір бетке арналған дерек	сайт	деп аталады
8. Ақпаратты тексеруші серверден	сайт	функционалмен жатады
9. Бір адам компьютердің көмегімен WWW ресурстарымен	сайт	деп аталады
10. Мәліметтің ең қорықшылығы	жазылғы	болып табылады

5-сурет. Тестің ашық түрі.

5-қадам. Excel-электрондық кестесінде жасалған информатиканың «Телекоммуни-кация» мазмұндық желісі бойынша жасалған жабық тестің үлгісі 6-суретте көрсетілген. Жабық тесті енгізіп алғаннан кейін сол парақтың атын «Жабық» деп өзгертіп аламыз.

1. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
2. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
3. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
4. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
5. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
6. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
7. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
8. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
9. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды
10. 1982 жылы, 1982-жылғы 1-сәуірде	интернет	жасалды

6-сурет. Тестің жабық түрі

6-қадам. Тест тапсырмаларының тағы бір “сәйкестікті анықтау” нұсқауымен берілген тап-сырмалар болып табылады. Олардың мәні мы-нада, бір жиынның элементтерін екінші жиынның элементтерімен салыстыру. Жиынның бір элементіне екінші жиынның тек бір элементі ғана сәйкес келуі керек.

Сәйкестік дұрыс қойылған жағдайда тапсырма дұрыс орындалған деп есептеледі. Жабық түрдегі тапсырмалар сияқты бірінші жиын элементтеріне ұқсас екінші жиын элементтерін таңдап алуда қиындықтар туады. Егер оқушылар ұқсас емес элементтерін бірден ажырататын болса, онда элементтерін тиімділігі төмендейді. Әрбір артық тапсырманың тиімділігі төмендейді. Әрбір артық элементтің шындыққа ұқсастығының өлшемі тәжірибемен белгіленеді және осы элементті дұрыс элемент ретінде таңдаған оқушылардың үлесімен анықталады.

Excel-электрондық кестесінде жасалған информатиканың «Телекоммуникация» мазмұндық желісі бойынша жасалған сәйкестікті анықтауға арналған тестің үлгісі 7-сурет-те көрсетілген. Сәйкестік орнатуға арналған тесті енгізіп алғаннан кейін сол парақтың атын «Сәйкестік» деп өзгертіп аламыз.

1	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	IP адрес	
2	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
3	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
4	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
5	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
6	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
7	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
8	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
9	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
10	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
11	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
12	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
13	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
14	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
15	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
16	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
17	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
18	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
19	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	
20	Келесі қосымшадағы мәліметтерді енгізу үшін қолдануға арналған:	Сіздің адрес	

7-сурет. Сәйкестікті анықтауға жасалған тест тапсырмасы

7-қадам. Тестік тапсырманың тағы бір түрі дұрыс тізбек құруға арналған тапсырма, сыналушыдан амалдар немесе процесстердің орында-тапсырма тұжырымдамасына кіретін, "дұрыс тізбекті құрыңыз" деген сөзді қолдануға болады. Көрсетілген амалдар нөмірленеді, ал жауапта дұрыс тізбек құрылатын код көрсетіледі.

Excel-электрондық кестесінде жасалған информатиканың «Телекоммуникация» мазмұндық желісі бойынша жасалған дұрыс тізбек құрастыруға арналған тестің үлгісі 8-суретте көрсетілген.

1	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
2	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
3	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
4	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
5	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
6	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
7	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
8	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
9	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
10	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
11	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
12	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
13	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
14	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
15	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
16	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
17	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
18	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
19	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
20	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы

8-сурет. Дұрыс тізбек құрастыруға арналған тест тапсырмасы.

8-қадам. Енді көпнұсқалы тестерге берілген жауаптарды бағалауды қарастырайық. Ашық тесті бағалау үшін функциясын пайдаланамыз. Мұндағы «Ашық»-ашық тест енгізілген терезенің аты, ал (I3="сервер";1;0), I3 ұяшығында ашық тестің дұрыс жауабы бұл ұяшыққа «сервер» сөзі енгізілетін болса, онда «1» ұпай, ал бұдан басқа сөз енгізілсе, онда «0» ұпай беріледі. Осылайша бұл форму-ланы келесі ұяшыққа көшіріп алып, келесі ашық тестің дұрыс жауабын «сервер» сөзінің орнына қойып өзгерте береміз т.с.с.

Ал жабық тесті бағалау үшін функциясын пайдаланамыз. Мұндағы «Жабық»-жабық тест енгізілген терезенің аты, ал D4="1;0". «+» таңбасы D4 ұяшығына енгізілсе, онда «1» ұпай, ал басқа ұяшыққа енгізілсе, онда «0» ұпай беріледі. Келесі жауапты тексеру үшін формуланы көшіріп алып, «D4»-тің орнына келесі тестің дұрыс жауабы тұрған ұяшықты көрсетеміз және т.с.с.

Сәйкестік құруға арналған тестерді бағалау үшін =ЕСЛИ (Сәйкестік!K6=5;1;0) функциясын пайдаланамыз. Мұндағы «Сәйкестік» - сәйкестік

орнатуға арналған тест терезесінің аты, ал K6=5;1;0-дегі K6-ұяшығы дұрыс жауап енгізілетін ұяшық, ол мынаны білдіреді, егер сәйкестік орнату тестісінде дұрыс жауап «5»-ке тең болса, онда «1» ұпай, ал басқа сан енгізілсе, «0» ұпай беріледі. Жоғарыда айтылғандай басқа жауаптарды тексеру үшін формуланы көшіріп алып, «5»-тің орнына басқа дұрыс жауапты қойып жалғастыра береміз.

Дұрыс тізбек құрастыруға арналған тестерді бағалау үшін =ЕСЛИ (Тізбек!J5=3;1;0) функци-ясын пайдаланамыз. Мұндағы «Тізбек» - тізбек құрастыруға арналған тест терезесінің аты, ал J5=3;1;0-дегі J5-ұяшығы дұрыс жауап енгізілетін ұяшық. Егер бұл ұяшықтың мәні «3»-ке тең бол-са, онда «1» ұпай, ал басқа сан енгізілсе, «0» ұпай беріледі. Жоғарыда айтылып кеткендей, басқа жауаптарды тексеру үшін формуланы көшіріп алып, «3»-тің орнына басқа дұрыс жау-апты қойып жалғастыра береміз.

Осылайша барлық тестің әрбір сұрағын бағалап аламыз. Сосын әр тестің әр баған бойынша орта мәнін есептейміз, ол үшін =СРЗНАЧ(A2:A11) формуласын қолданамыз.

=ЕСЛИ(A13<0,66;2;ЕСЛИ(A13<0,75;3;ЕСЛ И(A13<0,9;4;5))) формуласының көмегімен әр баған бойынша әр тестің нұсқаларын бағасын шығарамыз.

=СРЗНАЧ(A13:B13:C13:D26) формуласы арқылы жалпы тест бойынша орта ұпайды есептейміз де оны G24 ұяшығына жазамыз.

Ең соңында =ЕСЛИ(G24<0,66;2;ЕСЛИ(G24<0,75;3;ЕСЛИ(G24<0,9;4;5))) формуласын қолдану арқылы жалпы тестің қорытынды бағасын шығарамыз. Жаопы бағалау парағы 9-суретте көрсетілген.

1	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
2	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
3	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
4	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
5	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
6	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
7	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
8	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
9	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
10	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
11	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
12	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
13	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
14	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
15	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
16	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
17	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
18	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
19	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы
20	Ашық тесті	Бағалау	Функциясы

9-сурет. Бағалау парағы.

Бұл бағалау парағын экранға шығармай қорғаныс қойып қою керек.

Тестілеу біткеннен соң оқушылар «Сіздің бағаңыз» парағын ашу арқылы өз нәтижелерін көре алады.

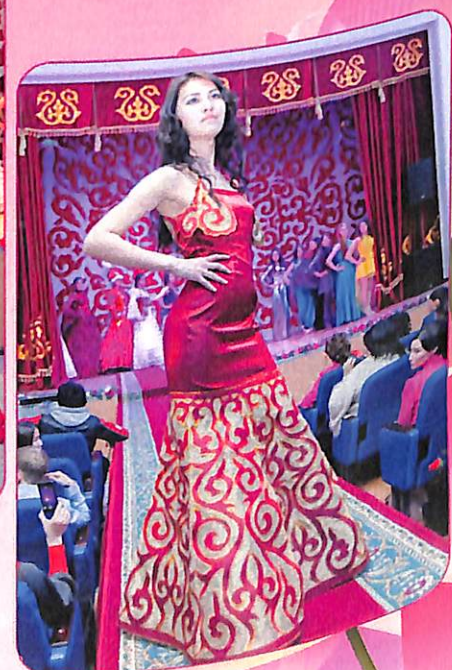
Ол үшін біздің мысалымыздағы G27 ұяшығындағы «2» деген бағаны келесі «Сіздің бағаңыз» парағына шығару функциясын қолданамыз. Мұндағы «Сіздің бағаңыз» парағына шығару (Бағалау!G27;1)

функциясын қолданамыз. Ол 10-суретте көрсетілген.

10-сурет. «Сіздің бағаңыз» терезесі.

Информатика курсы бойынша оқушылардың білімін бақылау барысында тестің жабық түрімен қатар басқа да түрлерін араластыра қолдану оқушылардың білім сапасын жан-жақты және толық тексеруге мүмкіндік береді, сонымен қатар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыра түседі.

Информатика мұғалімі тест тапсырмаларының жабық, ашық, сәйкестік орнату, дұрыс тізбек құрастыру сияқты түрлерін жоғарыда көрсетілгендей Excel-электрондық кестесінде жасап, оқушыларға беруіне болады.

Қорыта айтқанда, оқушылардың білімін, біліктілігін және дағдысын бақылау оқу процесінің

құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Бақылау оқушылардың білімін, біліктілігін айқындау, өлшеу және бағалау деген түсінікті білдіретіні белгілі. Бақылаудың психологиялық-педагогикалық мәні оқушыларға дер кезінде көмек көрсету, олардың шығармашылық күшіне, қабілетіне сенім білдіру, оқушыларды оқу тапсырмасын ынталандыру және іске жұмылдыру болып табылады.

Осыған орай, жұмыста мектеп информатика курсы бойынша оқушылардың білімін бақылау мақсатында көпнұсқалы тест тапсырмаларын электрондық кестенің көмегімен жасау әдістері қарастырылды.

Жұмыста мынадай мәселелер қарастырылып, өз шешімін тапты:

-оқушылардың білімін бақылау түрлері мен әдістеріне жалпы шолу жасалды;

-тестің тапсырмаларын жасау әдістерімен таныстық;

-информатика курсы бойынша көпнұсқалы тест тапсырмаларын электрондық кестенің көмегімен жасау әдістері айқындалды; жұмыста қарастырылған электрондық кестенің көмегімен көпнұсқалы тест тапсырмаларын жасау әдістерін мектеп мұғалімдері мен жоғары оқу орындарының жалпы білім беретін информатика пәнінің оқытушылары, студенттер өз тәжірибелерінде пайдалануына болады.

GUDEL РОБОТЫНЫҢ ЖЕТЕГІН ЖОБАЛАУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАР ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ

Қазалы ауданы, Әйтеке би кенті,
Қазалы гуманитарлық-техникалық колледжі
Жетекшісі Елеуова Ардақ,
Орындаған Сәйдолла Лаура

Қазіргі заманғы техникалық прогресстің ерекшелік белгісі – өндірісте компьютерлік және сандық программалы басқарылатын қазіргі заманғы станоктар, өндірістік роботтар және басқа да технологиялық жабдықтар болып табылады.

Қазіргі кезде тұрмыста немесе кеңседе ыдыс жуатын, кір жуатын машиналар, принтерлер және құрастырылған микропроцессорлар мен микроэлектрониканың әр-түрлі құралдарының салдарынан, автоматты түрде жұмыс істеу мүмкіндігі бар көптеген техника

қолданылады. Өндірістік операцияларды роботтандыру өндірістің өнімділігін, өнімдердің сапасын жоғарылату мен роботтардың қолдану аймақтарын күннен-күнге кеңейтуде.

Өндірісті роботтандырудың деңгейі мен тиімділігі – адамдардың жұмысын жеңілдету, жұмыстың сапасы, өнімділігін арттыру, қауіпсіздік шаралары, еңбек күшін үнемдеу т.б. жақтарынан көрінеді.

Баяндамада автоматтандыру кезіндегі қолданылатын роботтардың қолданылуы қарастырылады, роботтандырудың қауіпті және

зиянды факторларына анализ жасалады. Және де көтеру роботтарын қолдану кезіндегі қорғану шараларын ұйымдастыру жағдайлары сипатталады.

Өнеркәсіп роботтарының негізгі механизмдерінің жалпы түсінігі. Механизмнің еркіндік дәреже саны құрылымдық формулалары

Машиналар механизміңде буындар күйін бір мәнді анықтайтын жалпыланған координаталар саны еркіндік дәреже санын механизм қозғалғыштығы бірақ көп қозғалмалы басқармалы механизмдерге қатысты серпімділік саны және қозғалғыштық дәреже санына сәйкестеді, шындығында еркін денеде 6 еркіндік дәрежесі бар. Сондықтан манипулятордың жұмыс мүшесі не кез-келген буыны 6-дан көп еркіндік дәрежесі саны жұмыс зонасын ұлғайту не болдырмау мақсатында алынады. Мысалы телескоптық антеннаны бұрышында тізбектей қосылған, жұптар құратын және бір бағытта қозғалатын кинематикалық тізбек түрінде көруге болады.

Бұл жағдайда антенна ұзындықты қамтамасыз етуіне байланысты антеннаның қозғалғыштық дәреже санының қозғалғыштық дәреже саны бірліктен үлкен кез-келген бүтін сан болуы мүмкін. Осыған байланысты еркіндік дәреже саны ин-терционалды жүйеге қатысты қарастырылатын дене күйін анықтайтын тәуелсіз мүмкін орын ауыстырулардың тақ санын айтады.

Дәреже санын анықтау үшін құрылымдық формулалар қолданылады. Жалпы алғанда қозғалғыштың дәреже санын W мына формуламен анықтайды:

$$W = 6n - S,$$

Мұндағы n – қозғалмалы буындар саны; S – бұрылымдардың салыстырмалы қозғалысқа түсетін КП байланыстарының қосынды саны (1.3) формуласын қорытындыласақ, байланыс қаттылығын әр буыннан басқа буынға қатысты 6 еркіндік дәрежесіне ие, n буынынан тұратын жүйе күшін анықтайтын жалпыланған координаталар саны $6n$ -ға тең.

Егер буындар байланыс құрса, онда олар жалпы саны s тең байланыс санына жалпыланған координаталар санын байланыстыра отырып өзінің қатысты байланыс қозалыстарына қосады.

$$S = 5P_1 + 4P_2 + 3P_3 + 2P_4 + P_5,$$

Мұндағы P_1, P_2, P_3, P_4, P_5 – 1, 2, 3, 4, 5-қозғалмалы НП-ның қосынды саны (1.3), (1.4) тең Сомов-Малышов құрылымдық формуласы шығады:

$$W = 6n - 5P_1 - 4P_2 - 3P_3 - 2P_4 - P_5$$

Келтірілгендерді талдап жазсақ, механизмдер үшін құрылымдық формулалар жазылады:

$$W = 3n - 2P_1 - P_2$$

формула

Чебышевтың құрылымдық формуласында (1.4) формуланы қорытындыласақ, жазықтықта бір-біріне қатысты денелер 3 еркіндік дәрежесіне тең, тұйық емес кинематикалық тізбегі бар манипуляторлар үшін қозғалыстың дәрежесіне кинематикалық жұп саны мен анықтаған болады:

$$W = \sum_{i=1}^i P_i$$

Бірақ (1.4) және (1.5) құрылымдық формулалары белгілі шарттардың орындалуы негізінде ғана нақты. Мысалы, міндетті шарт болып механизмдердегі айнаымалы жұп осьтері өзара параллель, ал енуші кинематикалық жұптың бағыттауыштары айналу осьіне перпендикуляр болуы керек болып табылады реалды механизмдерде бұған жету өте қиын, сондықтан құрылымдық формулалар абстрактылы, идеялды механизмдерге қолданылады деп ескергенде бірді ескеру қажет, құрылымдық формулаларын қорытындылағанда, қорытындының еркіндік дәрежесін анықтауда жалпы қозғалғыштың санынан байланыс саны алынады. Әдеттегі механизмдер мен тұйық манипуляторларда мақалаланушы байланыстар болуы мүмкін. Мақалаланушы байланыстар болуы пайдады артық байланыстарды артық валдың болуы бұрыштарға берілген байланыстар тәуелді болуымен түсіндіріледі: сондай-ақ қозғалтқыш дәрежесіне келтірілген қозғалтқыштардың өзара тәуелді болатыны әсер етеді.

Сондықтан механизм құралдардың ең бөлшектік талдау үшін оның құрылымының басқа үлгілерді және қозғалғыштың еркіндік дәрежесін анықтаудың басқа қабылдаулар қажет механизм құруды талдау және синтездеу кезінде көп жағдайда метрлік өлшемдер ескерілмейді.

Мысалы, симплициялық механизм топографиялық үйкелісін жасап, механизм құрылымының талдауы мен синтездеуін шешуге мүмкіндік береді. Бұл кезде кинематикалық жұп үшін симплициялық кешендер құру кинематикалық жұп құрамын бір-біріне қатысты күйлерін есептейтін кинематикалық параметрлер бірлігіне сүйенеді

GUDEL РОБОТЫНЫҢ КОНСТРУКЦИЯЛЫҚ БӨЛІМІ

Өндірістік робот – автоматты машина, оның қозғалысын басқаратын бағдарлама құралы мен манипулятордан тұрады, өндірістік

үрдістерде негізгі немесе көмекші ретінде адамды ауыстыруға арналған.

Манипулятор – кеңістіктегі рычагы, механизм мен жетектер жиыны, бағдарламалық қамтамасыздандыру немесе адам, оператормен басқарылады.

Міндеті мен қолдану аймағы

Негізгі әлеуметтік мәселе – адамды оның денсаулығына зиянды және физикалық ауыр еңбектен бастау. Сонымен қатар адамды ғарышта, су астында, химиялық активті орталарды алмастыру мүмкін емес.

Өндірістік роботтың класификациясы:

Технологиялық операцияларды орындау сипаттамасына қарай:

- негізгі;
- көмекші;
- универсалды;
- өндіріс түріне қарай;
- балқытып түйістіру;
- ұсталық престеу;
- механикалық өңдеу үшін;
- жинаушы;
- бояушы;
- транспортты қоймалық.

Манипулятор қолының координаттар жүйесі бойынша:

- тікбұрышты;
- цилиндрлік;
- сфералық;
- сфера-бұрыштық;
- басқалар.

Манипулятор қозғалысының санына қарай:

- жүк көтеруіне қарай;
- өте жеңіл; (10н дейін);
- жеңіл; (100 н дейін);
- орташа; (2000 н дейін);
- ауыр; (10000 н дейін);
- өте ауыр; (10000н жоғары);

Күш жетегінің типі бойынша:

- электромеханикалық;
- пневматикалық;
- гидравликалық;
- комбинирленген.

- қозғалу негізіне қарай:

- мобильді;
- стационарлы.

Бағдарлама түріне қарай:

- қатал бағдарламамен;
- қайта бағдарламалаушы;
- адаптивті;

- жасанды интеллект әдісінің элементімен.

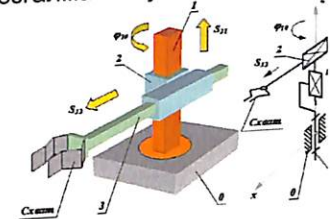
Бағдарламалану сипаттамасы бойынша:

- позиционды;
- контурлы;
- комбинирленген.

Өндірістік роботтар манипуляторы өзінің функционалдық міндеті бойынша шығыс буын

мен оған бекітілген манипуляцияланатын объективтің берілген траекторияда кеңістікте қозғалысқа келтірді. Сондықтан рычақты манипулятор механизмі кем дегенде 6 қозғалыстан тұруы тиіс. Мұндай өндірістік роботты күрделі автоматты жүйе болып табылады. Сондықтан өндірісте қозғалыс саны 6-дан аз манипуляторлар қолданылады.

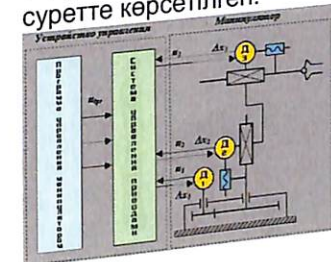
Енді 3 қозғалысы бар манипуляторлы өндірістік роботтың құрылымдық және функционалдық сұлбасын қарастырайық. Манипулятор қолының механизмі О қозғалмайтын және 1.2 және 3 қозғалмалы буындардан тұрады.

(2.1-сурет).

Бұл механизмнің жұмысы цилиндрлік координаттар жүйесіне сәйкес келеді. Бұл жүйеде 1 буын 0 буынмен салыстырмалы айналады. 1 буынмен салыстырғанда 2 буын вертикаль, ол 3 буынмен салыстырғанда горизонталь қозғалады. Мұндай басқаруда ЭЕМ-нен дискеттер, CD дискеттер, магнитті ленталар және т.б. алынуы мүмкін.

Жүйе бағдарламалық қамтамасыз орындаушы жетектерге басқарушы U: қоздырулар береді. Қажет болса, X: сигналы бойынша түзетеді, өндірістік роботтың функционалды сұлбасы 2.2-суретте көрсетілген.

Қорытынды
Бұл бөлімде НИЛ АР (RLDA) өңдеп шығарған NL-Reallab модульының құрылуының негізгі принциптері қарастырылған. Өндірістік робот – автоматты машина, оның қозғалысын басқаратын бағдарлама құралы мен манипулятордан тұрады, өндірістік үрдістерде негізгі немесе көмекші ретінде адамды ауыстыруға арналған. Манипулятор – кеңістіктегі рычагы, механизм мен жетектер жиыны, бағдарламалық қамтамасыз немесе адам, оператормен басқарылады. Негізгі әлеуметтік мәселе – адамды оның денсаулығына зиянды және физикалық ауыр еңбектен бастау. Сонымен қатар адамды ғарышта, су астында, химиялық активті орталарда алмастыру мүмкін емес.

БИЗНЕС-ЖОСПАР ЖАСТАР КӨЗІМЕН (КӘСІПКЕРЛІККЕ БІР ҚАДАМ САЙЫСЫ)

Қошқарова Баян Бөлтайқызы
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің
экономика пәнінің оқытушысы

Мақсаты: Оқушылардың экономикаға деген қызығушылықтарын арттыру, пәнге деген білімділігін дамыту, топта жұмыс жасауға үйрету, өзінің әрекеттерін өз пайдасына жарату, кәсіпкерліктің негіздеріне үйрету.

Көрнекілігі: Әр топқа даярланған үстел, тақырыпқа сай безендірілген интер белсенді тақта, тапсырмалар жинағы

Жоспары:

1. Мұғалімнің бастау сөздері
2. Әділ-қазылармен таныстыру
3. Топ мүшелері өздерін таныстыру
4. Кәсіпорынның тарихы
5. Кәсіпорынның қазіргі уақыттағы қызметі
6. Кәсіпорындағы ресурстармен қамтамасыз етілу мүмкіндігі

7. Кәсіпорынның алдына қойған мақсаттары
8. Маркетингтік іс-шаралар
9. Өндірістік жоспар
10. Қаржылық жоспар
11. Құқықтық жоспар

1. Мұғалімнің бастау сөздері
Сәлеметсіздер ме, құрметті оқушылар, мұғалімдер. Бүгінгі «Бизнес – жоспар жастар көзімен» іскерлік ойынымызға қош келдіңіздер. Қазақстанға әлемдегі дамыған елу елдің қатарына кіру міндеті жүктеліп отыр. Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында жаңа заманға сай келетін салық жүйесін, банк секторын, құнды қағаздар нарығын дамыту, қаржылық бақылау жүйесін жетілдіру және де кәсіпкерлік негіздерін жоғары дәрежеде дамыту керектігі мәселесі көтерілді.

Кәсіпкер анықтамасына келсек, Кәсіпкер тәуекелге бел буып, алдынан кезіккен барлық қиындықты мойнына алатын іскер, шебер адам. Кәсіпкерліктің негізгі мақсаты – пайда табу.

Кәсіпкерлік дегеніміз – адамдар мен олар құрған бірлестіктердің белсенді дербес шаруашылық қызметі. Осындай мақсатпен бүгін оқушыларымызға іскерлік саясатын үйретуге тырысамыз. Оқушылар өздерінің кәсіпкерлік мүмкіндіктерін сынап көрсін.

Сондықтан да құрметті оқушылар, өз мемлекетіміздің болашағын көтеру, біздің жастардың қолында!

Бизнес-жоспардың құрылымы, көлемі мен құрамы кәсіпорынның мақсаттарымен, іс-әрекет түрлерімен, өлшемдерімен анықталады. Сонымен қатар бизнес-жоспарды әзірлеудің ішкі логи-

касы мен жалпыға танымал қағидалары болуға тиісті. Бизнес-жоспар мәтіні 25 парақтан аспауы қажет және келесі бөлімдерден тұрады:

2. Әділ қазылармен таныстыру

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

3. Топқа бөлінген топ мүшелері өздерін таныстырып кетеді

4. Кәсіпорынның тарихы(3 мин)

Бизнес-жоспар жасалғаннан кейін түйіндемесі құрастырылады. Негізгі мақсаты – ұсынылатын жобаға қаражаттарды енгізу қажеттігін дәлелдеу.

5. Кәсіпорынның қазіргі уақыттағы қызметі (3мин)

Ең алдымен кәсіпорын іс-әрекет ететін экономика саласына сипаттама беріледі, саланың даму кезеңдері мен үрдістері (үш негізгі түрі – тұрақты даму, дамушы және дағдарыстық жағдай) көрсетіледі, сондай-ақ кәсіпорынның саладағы орны көрсетіледі.

6. Кәсіпорындағы ресурстармен қамтамасыз етілу мүмкіндігі (5мин)

7. Кәсіпорынның алдына қойған мақсаттары (3мин)

8. Маркетингтік іс-шаралар(5 мин)

Бұл бөлімде кәсіпорын мүмкіншіліктерін нарық жағдайларына сәйкестендіретін маркетинг стратегиясына түсініктеме беріледі.

9. Өндірістік жоспар (5 мин)

«Өндіріс жоспары» бөлімінде кәсіпорын жақындағы 2-3 жылда (ірі компаниялар үшін мерзім 4-7 жылға дейін созылуы мүмкін) тиімді өнім (қызметтер) өндіруді жоспарлау жолына түсініктеме береді.

10. Қаржылық жоспар (3мин)

«Қаржылық жоспар» бөлімінде қарастырылған материалдарды жинақтап, құндық өрнекте көрсету қажет. Бұл бөлім негізгі болып табылады, ол бойынша жобаны жүзеге асыру шығындары жоспарланып, оның тиімділігі анықталады.

11. Құқықтық жоспар (3мин)

Оқушыларға сұрақ-жауап
Кәсіпкерліктің +, - жақтарын айтып шығу.
Қандай керекті мағлұматтарға ие болдыңыз.
Болашақта кәсіпкерлікпен айналысамын деген оқушылар бар ма?
Қорытынды шығару. Марапаттау.

МҰҚАҒАЛИ – МӘҢГІЛІК ҒҰМЫР

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжі,
филология ғылымдарының кандидаты Бақтиярова Сара Бақтиярқызы
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжі,
педагогика ғылымдарының магистрі Алибаева Айгүл Ергазықызы

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінде 2015 жылдың 9-ақпанында Бүгінде бүкіл халықтың сүйіспеншілігіне бөленген сүйікті ақынымыз Мұқағали Мақатаевтың туылған күніне орай ұйымдастырылған «Мұқағали – мәңгілік ғұмыр» атты оқушылар арасында сайыс өткізілді.

Мұқағали Мақатаев – бір күндік жарық сәуледей өте шыққан, қысқа ғұмырында артындағы ұрпақтарына ұлан-ғайыр мұра қалдырып кеткен қазақтың ұлы ақыны. Мұқағалидің азан шақырып қойған аты – Мұхаметқали, еркелетіп, қысқартып Мұқағали атанып кеткен. Ата-анасы үш ұл тәрбиелеп өсірген шаруа адамдары, Мұқағалидің 10 жасында әкесі майданға аттанды. Отбасында жары Лашын және Алмагүл, Шолпан атты екі қызы, Айбар, Жұлдыз атты ұлдары бар. Ал, Майгүл есімді қызы 10 жасында қайғылы қазаға ұшырап, Мұқағали ағамыздың қабырғасын қайыстырды.

Ақын 10 жасынан бастап өлең жаза бастайды. Қаламы жазудан құрғамаған ақын 1000-нан астам өлең жазды. Ақынның шығармалары негізінен елге, туған халқына деген сүйіспеншілігін, махаббатын, өмірге деген құштарлығын жырлауға арналған. Көптеген өлеңдеріне ән де шығарылды.

Ақын қай тақырыпта жазса да жан-жүрегімен тебіреніп, ақындық шабытпен, суреткерлік шеберлікпен жеріне жеткізе жазады.

Бүгін менің туған күнім,
Ой, бәлі-ай!

Мына адамдар неге жатыр тойламай?!
Банкет жасап берер едім өзім-ақ,

Тәңірдің бір жарытпай-ақ қоғаны-ай!, – деп мұңданған ақынның өмірден өткеннен кейінгі туған күндері халық болып тойланатын болды. Бірақ арамызда ақынның өзі емес, ақынның албырт жырлары мен жансыз суреттері қалды.

Мұқағали ағамыздың әрбір отты жырларында жас ұрпақтың бойына сіңіретін тәрбиелік рөлі өте зор, өзіндік қолтаңбасын қалдырған Мұқағали Мақатаевтай сыршыл жандардың шығармашылығын ұштау, ақынның өмірі мен шығармашылығын слайд, бейне-ролик арқылы оқушыларға дәріптеу және «Өлсе өлер Мұқағали Мақатаев, Өлтіре алмайды, алайда өленді ешкім» екендігін таныту колледж оқушылары

арасындағы сайысымыздың басты мақсаты болды.

Сайыс екі кезеңнен тұрды (Ақынның өлеңдерін мәнерлеп жатқа оқу, ақын өлеңдерінен көрініс). Қазылар алқасы:

1. Әбілдә Тәжібаев атындағы кітапхананың Балалар әдебиеті бөлімінің меңгерушісі – Ка-рибаева Айткүл Омарқызы

2. Колледждің тәрбие ісі жөніндегі орынбасары Елеусінова

Раушан Тажмағанбетқызы.

3. Колледждің Қазақ тілі және экономикалық пәндер бірлестігінің оқытушысы, филология ғылымдарының кандидаты Бақтиярова Сара Бақтиярқызы.

Сайысқа 7 оқушы қатысып, Садуақас Назер-ке, Бектібай Асхат – III орын, Әбдімәжит Сым-бат, Данияр Аманай – II орын, Оңдабай Луиза – I орынды иеленді. Сайыс барысында колледж оқушылары Мұқағали Мақатаевтың өзі жайлы, туған жерге, еліне, ғашықтық сезімге арналған өлеңдерін оқып, ақын сөзіне жазылған әндерді айтты. Колледжіміздің жас ақындары және мек-теп оқушылары Мұқағали ағамызға өздерінің ар-науларын оқыды.

Сайысты ұйымдастырушылар: Қазақ тілі және экономикалық пәндер бірлестігінің оқытушылары: Бақтиярова Сара, Алибаева Айгүл және белсене қатысқан колледждің оқушылары: Қалыбай Айзат, Әбіл Серік, Малқайдар Нұркен, Кенесары Нұрила, Бейсенбайқызы Бақыткүл, Бисен Жасқыран, Жүрелі Мұқағали, Тұрақов Нұрсұлтан, Махан Айжан т.б.

Сайыс соңында, әділ қазылар алқасы сай-ыс нәтижесін айтып, марапаттап, «Мұқағали – мәңгілік ғұмыр» атты сайысты қорытындылады.

**КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІ БЕЛСЕНДІЛІГІ ТАЛАПТАРЫН ҚАДАҒАЛАУ
ЖӘНЕ ОРНАТУДЫ АНЫҚТАУ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ**
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
«БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗДАНДЫРУДЫ ЖОБАЛАУДА ЗАМАНУИ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХ-
НОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ» ОБЛЫСТЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжі
С. Сейфуллин атындағы орта мектептің
10 сынып оқушысы Нақып Ақсұлу Нұрланқызы
Жетекшісі: Бақбергенова Жадыра Наизабекқызы
Ғылыми жетекшісі: Еңсебаева Гүлзат Мұратбекқызы
Қорқыт ата атындағы Қызылорда
мемлекеттік университетінің аға оқытушысы

Адамзат өркениетінің даму қарқынының негізгі сипатының бірі жаппай компьютерлендіру. Жаңа ақпараттық технологияларды оқыту саласында, бизнесте, өндірісте, ғылыми зерттеуде және әлеуметтік өмірде кеңінен қолданудың, дамудың жаңа деңгейін жасау.

Қазіргі уақытта компьютерді қолданудың ең маңызды аясы көптеген қолданушылар үшін бірыңғай ақпараттық кеңістікті қамтамасыз ететін желілерді құру болып табылады.

компьютерден тәуелсіздігі;
-желінің бір ком-

- ақпараттың сақталу есебінен бір
- ақпараттың сақталу сенімділігінің жоғарылуы;
- ақпаратты рұқсат етілмеген еруден қорғау;
- ұйымдастыру;

Жалпы айтқанда, жергілікті билік пен қызметкерлер арасында жылдам, қағазсыз ақпарат алмасу мүмкіндігі.

Жалпы айтқанда, компьютерлерді желіге қосу олардың ресурстарын бірлесіп пайдалану үшін және ақпаратпен алмасу үшін біріктіріледі. Компьютерлік желі деп қосылған компьютерлер ақпараттық ресурстарын бірлесіп пайдалану үшін біріктіріледі.

Компьютерлік желі деп қолданушыларды ақпараттық, программалық және аппараттық ресурстарды және ақпаратпен алмасу құралдарымен пайдалануды қамтамасыз ететін байланысқан компьютерлер жүйесі айырылмай

байланысқан компьютердің жанындағы. Мысалы, түрлі бағдарламаларды, құжаттарды және баспаға шығару құрылғыларын бірігіп пайдаланатындай етіп, бір-бірімен байланысқан компьютерлерді бірігіп пайдалануды қамтамасыз ететін өзара байланысқан компьютердің жанындағы.

бірі-бірімен кабельдің пайдаланылатын компьютерлер тобын айтады. Егер желі онша үлкен емес және мекеменің бірнеше бөлмесін қамтаса, онда оны жергілікті желі деп атайды. Қазақстандағы

жәлі деп атайды. Қала, облыс, ел ішінде орналасқан желілер аймақтық деп аталады. Егер тарапты болса, онда корпоративтік желі деп атайды. Бірақ бұл жердегі желілер тек

арасты болса, онда корпоративтік деп. Одан аралған желілер ауқымды деп аталады. Олар рпоративтік те, жалпы да бола алады. Олар

кооперативтік те, жалпы да бола алады. Олар

Қазір желі бірнеше пайдаланушыға деректер мен сыртқы қондырғыларды бір уақытта пайдалануға мүмкіндік береді. Егер бірнеше пайдаланушыға құжаттарын баспадан шығару қажет болса, онда олардың барлығы желілік принтерді пайдаланады. Қазіргі таңда желілік технологиялар кез келген мекеме, кәсіпорынның корпоративті ақпараттық жүйесінің негізін құрайды. Корпоративті желі - ол біріккен офистердің, бөлімшелер мен бір-бірінен алшақ орналасқан басқа да құрылымдардың территориялық таралымы болып табылады. Бизнесінің өркендеуі сенімді де үздіксіз жұмыс атқаратын байланыс пен ақпарат алмасуды қажет етеді, ол өз кезегінде сенімді желілік технологияның болуын талап етеді.

Сондықтанда бүгінгі таңда технологияның қарқынды дамуына байланысты компьютерлердің желі белсенділігі талаптарын қадағалау мен оңатуды анықтап отыратын

Жобаның мақсаты: компьютерлік желі белсенділігі талаптарын қадағалау мен орнатуды анықтау және бағдарлама-анализатор қажет.

Компьютерлік желі белсенділігі талаптарын қадағалау, ол желі ресурстары және компьютер түрлерін қадағалау үшін

— компьютер қасиетін көру, сонымен қатар оның

- компьютер қасиетін көру, сонымен қатар оның конфигурациясын және ол туралы ақпараттарды жинау;
- қолданушылық сеанстарын көру;
- қолданылған ресурстарды көру;

- қолданылушылық сеанстарын көру;
- қолданылған ресурстарды көру;
- қолданушыларға хабарлама жіберу.

Жобаның өзектілігі: Жобада компьютерлік желі белсенділігі талаптарын қадағалау мен орнатудың әдіс-тәсілдерін жасауға бағытталған.

натурды анықтауды өндеудің тиімді қолданбалы бағдарламалар пакеті әзірленді. Жұмысты іске асыру барысында бұл бағдарлама қолданушының компьютеріндегі операциялық жүйеге ешқандай

компьютеріндегі операциялық жүйеге ешқандай кедергісіз орнатылады және сол бағдарламада жасалатын кез келген әрекеттер үшін де уақыт

тиімділі болып табылады. Жоғары деңгейлі бағдарламалау тілінің бірі – Delphi 7.0 пайдаланып, желілік белсенділікті анықтауға арналған тиімді бағдарлама интерфейсі құрылды.

Компьютердің жүйелік блогында ішкі, сыртқы құрылғылармен байланысты жасауға арналған тарақша қосқыш түріндегі порттар бар. Олар тізбекті және параллель қосылатын болып екіге бөлінеді. Осы порттар арқылы әр түрлі құрылғылар арасында ақпараттарды тасымалдауға болады. Егер екі немесе бірнеше компьютерлерді порттар арқылы байланыстыратын болсақ, бұл компьютерлердің арасында ақпарат алмасу жұмысын жүргізуге мүмкіндік туады. Осылай байланыстырылған компьютерлер тобы компьютерлік желіні құрайды.

Компьютерлік желіні құрайды. Компьютерлік желі (Computer NetWork, net - желі, work - жұмыс) дегеніміз-ресурстарды (дискілік файл, принтер, коммуникациялық құрылғылар) тиімді пайдалану мақсатында бір – бірімен байланыстырылған компьютерлер тізбегі. Желі жұмыс жасауы үшін арнайы ақпараттық және бағдарламалық жабдықтар болуы қажет. Желі арқылы оған қосылған кез келген компьютердегі ақпаратты жедел қарауға болады. Күнделікті өмірде кездесетін компьютерлік желіге мысал ретінде өзіміз оқитын компьютерлік кластағы бірнеше компьютерлердің желіге біріктірілуін айтуға болады. Сондай-ақ бір мезгілде жүздеген, тіпті мыңдаған компьютердің қатысуымен ұйымдастырылатын теміржол және әуе қатынасы билетін сату жүйесін де желіге мысал ретінде келтіре аламыз. Қазіргі кезде компьютерлік желі кез келген мекеме-орналастырылған. Себебі желіге қосылмай өндірістік, сауда немесе қаржылық қызметтерді тиімді жүзеге асыру мүмкін емес. Қазіргі заманғы жүйелер

Қазіргі заманғы өндіріс ақпаратты жоғары тиімді формаларын қажет етеді. Осы мақсатта желі (LAN) бір ғимарат ішіндегі немесе қатар орналасқан ғимараттардағы дербес компьютерлер мен принтерлерді бір-бірімен байланыстырады.

Оның мынандай ерекшеліктеріне сәйкес бол-
лады:

- 1) құжаттарды бірге пайдалану;
- 2) құжат айналымын жеңілдету; тұтынушы жұмыс орнынан түсінікті әртүрлі бағалау.

3) компьютер дискісіндегі ақпараттың тиімді пайдаланып, өзгерістерді енгізу, түзету, жиналымын жасамай-ақ, беруге мүмкіндік алуға, түзетуге, түсініктеме

және архивтеу;

4) сервердегі қолданбалы бағдарламалармен оңай байланысу;

5) қымбат тұратын қорларды - принтерлерді, CD-ROM мәлімет жинақтауыштарын, қатты дискілерді ортақ пайдалануға болатын көлемді қолданбалы бағдарламаларын (мысалы: мәтіндік процессорларды немесе мәліметтер базасын) бірінші пайдалануды жеңілдету, т.б.

Аймақтық-таралған желілер жергілікті желілер жасай алатын барлық жұмыстарды өте қашықта орналасқан бір компания компьютерлері арасында атқара алады. Әдетте ол үшін модем немесе жоғары жылдамдықты цифрлы желі арналарын ортақ пайдалануға арналған көшенді қызмет (ISDN, Integrated Services Digital Network) көрсете алатын байланыстық телефон арналары қолданылады. Мұнда ISDN арналары графикалық бейнелері жазылған үлкен көлемді файлдарды тасымалдау үшін жиі қолданылады.

Модем немесе алыста орналасқан сервер көмегімен жүзеге асатын аймақтық тармақталған желілер функциясын жергілікті желілер құрамына енгізе отырып, сыртқы коммуникация технологияларының төмендегідей мүмкіндіктерін жаңадануға болады:

1) электрондық пошта арқылы мәліметтерді қабылдау және жөнелту;

2) интернетпен байланысу.
Кез келген компьютерлік желі жұмысы топология, хаттама, интерфейс, желілік бағдарламалық және техникалық құралдар тәрізді сипаттамалармен көрсетіледі.

Компьютерді жергілікті желіге қосу үшін: желі адаптері (желі картасы), ол кейде кеңейтілген еркін слотқа қойылады немесе аналық тақшамен (материнская плата) бірге болады және арнайы кабельді желіге қосатын орын (разъем) болуы шарт. Желі топологиясы оның негізгі элементтерінің бір-бірімен байланысу тәсілдеріне (Сурет 1.1).

Бір орталықтан басқарылатын жергілікті компаниялар желісі (шиналық топология): – мұнда бір орталықтан басқарылатын жергілікті компаниялар желісі (шиналық топология) арқылы қалған компаниялар желісі адаптерлері арқылы

пьютер желісі (шиналық топология) компьютер станциялары желі адаптерлері арқылы жұмыс станциялары немесе магистральға (кабельге) жалпы шинаға немесе магистральға қосылады. Дәл осындай тәсілмен магистральға қосылу қабілеті қазіргі заманғы желілік құрылғылар қосыла береді.

жасалады. Дәл осымен қатар, қосымша қажетті құрылғылар қосылса, басқа да желілік құрылғылар жасау процесінде тасымалдау Желінің жұмыс жасау процесінде станциядан жұмыс натын ақпарат жөнелтуші станцияда адаптерлеріне барлық тек адресіне көрсетілген станцияларының тек адресіне көрсетілген станциясы

станцияларының
жеткізіледі, бірақ оны
тек адресіне келетін
жұмыс қабылдайды.
Мұнан компьютердің
әрбір (жұмыс) тек

БАСҚА ЖЕЛІЛЕРМЕН БАЙЛАНЫСУ
АРНАЛАРЫ

мәліметтерге қол жеткізіп, басқа желілермен байланыса алатынын көреміз.

Сурет 1.1 Компьютерді жергілікті желіге қосу.

Желілік техникалық құралдар - компьютерлерде желі жұмысын басқарып, әрбір тұтынушыны қажетті интерфейсмен қамтамасыз етеді.

Интерфейстер- желінің функционалдық элементтерін бір-бірімен үйлестіру құралдары.

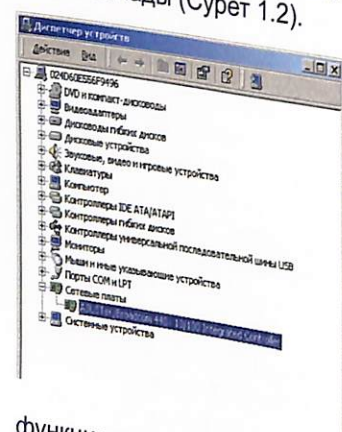
Хаттамалар - желінің функционалдық элементтерінің бір-бірімен қатынас жасау ережелері. Функционалдық элементтер рөлін әртүрлі құрылғылар және де бағдарламалық модульдер атқара алады. Сол себепті ақпараттық және бағдарламалық интерфейстер қарастырылады.

Дербес компьютерді желі жұмысына дайындау үшін ең алдымен компьютерде желілік адаптердің болуы және оның операциялық жүйеде дұрыс орнатылғандығына көзімізді жеткізу керек. Ол үшін келесідей қадамдар орындалады:

1) Бастау - Басқару панелі - Жүйе командасы, ашылған терезеде Құрылғылар қабатында Құралдар диспетчері сұхбат терезесін ашамыз;

2) Ашылған терезеден керекті желілік платаны таңдаймыз.

Ашылған бұл сұхбат терезесінде орнатылған желілік адаптер жұмысының қалыпты екенін көруге болады (Сурет 1.2).

Сурет 1.2 Желілік адаптер жұмысының дұрыстығын және компьютер арасындағы

функционалдығын көрсететін терезе.

Әрбір орнатылған желілік плата үшін жүйе желілік қосылуды құрады. Желілік қосылуды көру және баптау үшін келесі командаларды орындау қажет

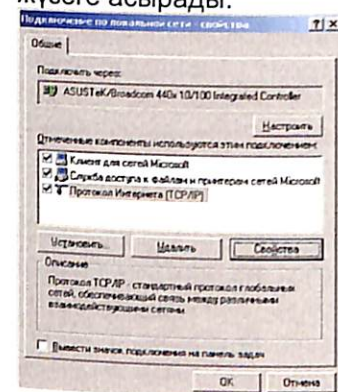
Бастау - Басқару панелі - Желілік қосылу Жергілікті желі бойынша қосылудың Қасиеттер бөлімін таңдаймыз. Ашылған сұхбат терезесінде Жалпы қабатын таңдаймыз (Сурет 1.3).

Ашылған сұхбат терезесінде келесідей компоненттерді орнату қажет:

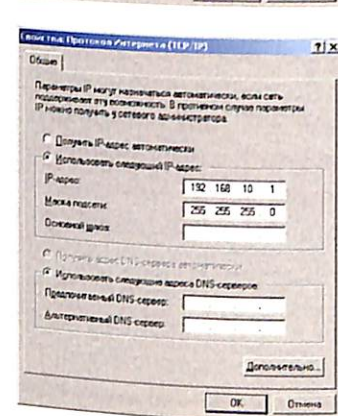
1. Microsoft желілерінің клиенті - Microsoft желі ресурстарына қол жеткізуді жүзеге асырады.

2. Microsoft желі принтері мен файлдарына қол жеткізуді жүзеге асыру қызметі-желідегі

басқа компьютерлерге Microsoft желісі өзінің принтерлері мен файлдарына қол жеткізуді жүзеге асырады.

3. TCP/IP Интернет хаттамасы - желі ішінде жина желілер арасында пакеттердің адресациялау және қатынауды қамтамасыз ететін маршрутталған хаттама.

Сурет 1.3 Желілік қасиетінің қосылу терезесі.

Интернет хаттамасының Қасиеттер терезесін ашамыз Ашылған терезеде келесі IP адресі қолдану белгішесіне басамыз.

Бұл сұхбат терезесінде IP адресі, ішкі желі маскасын және негізгі шлюз адрестерін таңдау қажет (Сурет 1.4). IP адрестерінің автоматты түрде қойылуы Интернет желісіне қатынау мүмкіндігі бар компьютерлерде қойылады.

Сурет 1.4 TCP/IP қасиеті терезесі.

Компьютердің желілік адрестерін көрсету негізінен IP желілеріндегі адрес типтері физикалық (MAC- адрес), желілік (IP - адрес) және белгілік (DNS-атауы) болады. Түйіннің жергілікті адресі технологиямен анықталатын желіге енетін түйіндер үшін, бұл MAC - желілік адаптер адресі немесе маршрутизатордың портының адресі, мысалы, 11-A0-17-3D-BC-01. Бұл адрестер құрылғының өндірушілері болып тағайындалады және бір ортадан басқарылатын ерекше адресер болып саналады. IP - адрес 4 байттан тұрады, мысалы, 109.26.17.100. Бұл адрес желілік деңгейде пайдаланылады. Желідегі компьютерлер бір - бірін осы сандар көмегімен тауып алады. Ол әкімшілікпен компьютер мен маршрутизаторлар кезінде тағайындалады. IP - адрес екі бөліктен тұрады: желінің нөмері мен түйіннің нөмері. Желінің нөмерін егер Internet құрама бөлігі ретінде жұмыс істеуі тиіс, не пайдаланушы өзі еркін түрде таңдауы тиіс, NIC арсе Internet (Network Information Center, NIC) арнайы бөлімшесінің ұсынуымен тағайындалады. Әдетте Internet қызметінің провайдерлері NIC бөлімшелерінен адресер диапазонын алады, ал кейін оны өзінің абоненттерінің арасында

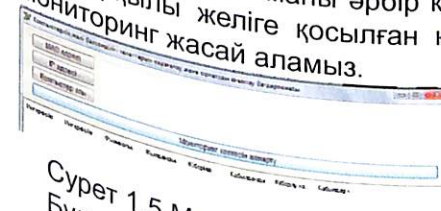
бөледі. IP хаттамасындағы түйін нөмері түйіннің жергілікті адресінен тәуелсіз тағайындала береді. IP - адресің желінің нөмері және түйіннің нөмеріне бөлінуі - иілгіш және бұл өрістер арасындағы шекаралар еркін түрде тағайындала алады. Түйін IP - желілерге ене алады. Мұндай жағдайда түйіннің желілік байланыс саны бойынша бірнеше IP - адрестері бола алады. Осылайша, IP-адрес жеке компьютерді немесе маршрутизаторды емес, бір желілік қосқышты сипаттайды.

Компьютерлік желі белсенділігі талаптарын қадағалау мен орнатуды анықтауда бағдарламаны таңдау барысында, мен әлемдегі миллиондаған бағдарламалаушылар Delphi-де жұмыс жасайды және олардың көбісі осы Delphi бағдарламасы көмегімен мәліметтерді өңдеуге және сақтауға арналған бағдарламалар құрады. Күнбе-күн коммерциялық және жеке мәліметтерді санамағанда (адам аттаулары, мекен-жайлар, есеп-шоттар) визуалды интерфейс көмегімен жұмыс істеу керек болатын көптеген ақпараттары бар: дыбыс файлдары, видео көріністер, компьютерлердің желі белсенділігі талаптарын қадағалау, WEB -парақшалары және т.б. Осындай көп ақпараттар арасында өзімізге керекті мәліметтерді алу үшін, оларды өңдейтін бағдарламалар қажет.

Бағдарлама құруға ыңғайлы тамаша ортаның бірі - Delphi ортасы таңдап алынды. Оны оқып үйрену, түсіну және логикалық ойлауға өте қарапайым, әрі жеңіл. Delphi бағдарламалаудың құрылымдық тәртібі және бағдарламалаудың басқа тілдерге қарағанда жақсы дамығаны. Оның рекурсивті және қызықты есептер шығару мүмкіндіктері бар [6-8].

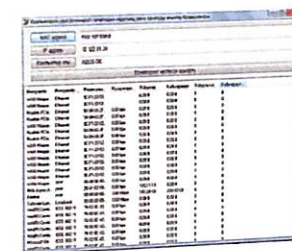
Біз бірнеше компьютерлерді орнаттық делік, енді олардың IP адрестерін, компьютер атауын және пайдаланушы аты мен желіге қосылған дербес компьютерді тексеру қажет болсын. Осы компьютердің желі белсенділігін талдау да келесі қызметтік мүмкіндіктерден тұратын бағдарлама анализаторын өңдедік.

Біз бұл бағдарламаны әрбір компьютерге орнату арқылы желіге қосылған компьютерлерге мониторинг жасай аламыз.

Сурет 1.5 Мониторинг жасау терезесі.

Бұл терезе арқылы біз компьютердің IP адресін және компьютер атауын, MAC адресін басу арқылы әрі қарай компьютердің интерфейс түрін, физикалық адресін, жылдамдығын, жіберу, қабылдау, жіберілу қателігін және қабылдау қателігін толық анықтай аламыз (Сурет 1.6).

Сурет 1.6 Анықталған мониторинг терезесі.

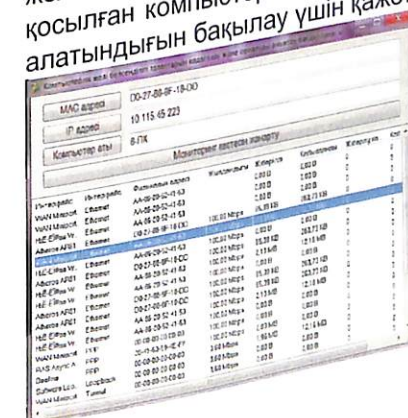
Осы бағдарлама көмегімен компьютерлік желі белсенділігі талаптарын қадағалау және орнатуды анықтаймыз. Бұл желіге қосылған компьютердің толық ақпаратын бере алады. Қолданушыға тиімді, әрі қажетті бағдарлама анализаторы болады деген сенімдемін.

ҚОРЫТЫНДЫ

Компьютерлерді жергілікті желіге біріктіру түрлі типті кабельдер көмегімен, желілік карта немесе желілік адаптер деп аталатын арнайы құрылғы арқылы жүзеге асырылады. Біз бірнеше компьютерлерді орнаттық делік, енді олардың IP адрестерін, компьютер атауын және пайдаланушы аты мен қосылған дербес компьютерді білу қажеттеледі.

Компьютерлік желі белсенділігі талаптарын қадағалау, ол желі ресурстары және компьютер туралы негізгі ақпараттарды жинау үшін қолданылады. Уақыттың белгілі бір уақыт аралығында деректердің серверге жіберілгені туралы мәліметті анық түрде бейнеленуі керек.

Осы жобада компьютерлік желі белсенділігі талаптарын қадағалау мен орнатуды анықтауды өңдеудің тиімді қолданбалы бағдарламалар пакеті әзірленді. Ол үшін мен жоғары деңгейлі бағдарламалау тілінің бірі - Delphi 7.0 пайдаланып, желілік белсенділікті анықтауға арналған қолданушының компьютеріндегі операциялық жүйеге ешқандай кедергісіз орнатылады және сол бағдарламада жасалатын кез келген әрекеттері үшін де уақыт тиімділігі болып табылады. Онда компьютерлік желі белсенділігі: желі адаптері, тасымалдау жылдамдығын, жіберілгендер мен қабылданған байттар санын, MAC адрес процесін бақылауды бейнелейтін желілік трафигі көрсетіледі. Бұл желіге қосылған компьютерлердің дұрыс жұмыс жасай алатындығын бақылау үшін қажет болады.

КОМПЬЮТЕРЛІК ҚҰРЫЛҒЫЛАРДЫҢ ОРНАЛАСУ РЕТІН
ҮЙРЕТУГЕ АРНАЛҒАН ҮШ ӨЛШЕМДІ МОДЕЛІ

Орындаған: 4 С. Сейфуллин атындағы орта мектептің
9 «Б» оқушысы Мадиярхан Лаура Еруханқызы
Жетекшісі: Бақбергенова Жадыра Найзабекқызы
Ғылыми жетекшісі: Дауренбеков Қуаныш Қойшығұлұлы
Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің
техника ғылымдарының кандидаты

Үш өлшемді графика элементтері біздің өмірде қазіргі кезде көп кездеседі. Мысалы, жарнамалық стендтегі бөлменің ішкі көрінісі, кинолардағы ұшақтың жарылуы және т.б. Осыған ұқсас үзінділер үш өлшемді графика шеберінің жұмысының нәтижесінде жасалады.

3D – графика – бұл жасанды заттар мен персонаждарды құру, олардың анимациясын шынайы заттар мен интерьерлерге ұқсастырып жасау.

Үш өлшемді графиканың қолдану аймақтары кең: жарнама және киноиндустриядан, интерьер дизайны және компьютерлік ойындарды ұйымдастыру т.б.

Интерьер дизайнын жобалау және өңдеу кезінде компьютерлік технологияларды қолдану, олардың нәтижесін алдын ала көруімізге мүмкіндік береді.

Үш өлшемді графика демонстрациялы ролик құруды жүзеге асырады, мысалы, ендіжобасы жасалатын коттедждің ішкі қабаттарына виртуалды қыдырыс жасау, оларды алдын ала көруге мүмкіндік береді. Үш өлшемді графика әр түрлі объектілердің үш өлшемді макеттерді құруға, олардың геометриялық формасын және олардың құрылған материалын қайталайды. Анықталған объект туралы толық көрсетілімді алу үшін, оны жан жағынан, түрлі нүктелерінен, түрлі жарықта қарау керек. Үш өлшемді графиканы құру үшін қолданылатын арнайы бағдарламалар үш өлшемді графиканың редакторы немесе 3D – редактор деп аталады. 3ds max осындай бағдарламалардың бірі болып табылады.

Үш өлшемді компьютерлік графиканы үйрену – бұл өте қызықты жұмыс. Оны игеру көп уақыт пен күшті, жүйелік ресурстарды талап етеді. Мұндағы нәтижелер шынайы көрінуі үшін, 3D-модельдеуді ғана емес, сонымен қатар сахна-ны дұрыс сәулелендіру, камераның дұрыс қою көзін табу, материал мен текстураны дұрыс таңдай білу керек. Үш өлшемді графиканың кез-келген редакторының, мысалы, 3ds max жұмысының нәтижесі анимациялық ролик немесе статистикалық бейне болып табылады. 3ds max – та жұмыс істеу компьютерлік ойындарды еске түсіреді, онда тұтынушы үш өлшемді объектілердің арасында бірінен біріне ауыса отырып олардың формасын өзгертеді, бұрайды,

жақындатады және т.б. әрекеттер жасайды.

3ds max – та сахнаның анимациясы деп тізбектелген бейнелердің визуализациясының автоматтандырылған процесін айтады, оларды кадрлар (frames) деп те атайды, кадрлардың әр қайсысы осы сахнаның қалып күйінің өзгеруіне де әсер етеді.

Бұл өзгерістердің барлығы объектінің жағдайына, формасына, модификаторларына, материалдар объектісінің қасиетіне (түс, жылтырлығы, мөлдірлігі) сыртқы ортадағы қалпына және көптеген тағы басқа анимацияның жағдайларына әсерін тигізеді.

Үш өлшемді объект алу үшін алдымен бағдарламада көлемді модель жасау керек. 3ds max-дың объекті моделі төрт проекциялық тере-зеде көрінеді. Бұндай көрініс көптеген үш өлшемді графикалық редакторларда қолданылады.

Тұтынушы жұмыс жасап жатқан виртуальды кеңістік үш өлшемді сцена деп аталады. Проек-ция терезесіндегі көріністер – бұл жұмыс сцена-лары. Үш өлшемді графикамен жұмыс жасаушы фильм түсіргенмен бірдей, ал жұмыс жасаушы режиссер орында болады. Ол өзі-ақ сцена деко-рациясын қояды, жарықтандырады, үш өлшемді денелердің қозғалысын басқарады.

Кез-келген үш өлшемді объект қарапайым при-митивтер (куб, сфера, тора және т.б.) негізінде құрылады. 3ds max-та үш өлшемді объект құру модельдеу деп аталады. 3ds max-та қарапайым және күрделі объектілерді бейнелеу үшін по-лигонды тор деп аталатын майда элемент-тер яғни полигондар пайдаланады. Объектінің геометриялық формасы күрделі болған сайын оның полигондары да көп болады, яғни ком-пьютерге ол көріністі оқуға да көп уақыт кетеді. Объект бетінде полигондар көп болған сайын геометриялық дененің беті тегістеу болады. Кез-келген объектінің полигонды торын редак-торлеуге, қырын, қабырғасын және тәсілі ішкі жылжытуға, өшіруге және қосуға болады. Үш өлшемді объектілерді құрудың бұл тәсілі ішкі объектілер деңгейінде модельдеу деп аталады. Реалды өмірде бізді қоршап тұрған денелердің барлығында бетінің және фактурасының өзіне сәйкес суреті бар. Проекция терезесінде объектілердің беті бұл қасиеттерді ескермейді.

Сондықтан проекция терезесінде көріністер нақты шындықтан алшақтау болады. Әр объект үшін бағдарламада өзіне арнап материал-пара-метрлер жинағын жасауға болады.

3ds max-та оқылатын көрініс алу үшін үш өлшемді сценаны визуализация жасау керек. Сонымен қатар объектілердің физикалық қасиеті мен жарықтандырылуы ескерілуі қажет.

Визуализация нәтижесінде алынған көрініс сапасы сценаның жарықтануына байланысты болады. 3ds max бағдарламасында үш өлшемді сценаларды жарықтандыру үшін бағытталған және жан-жақты бағытталған виртуальды жарық көздерін пайдаланады.

Ғылыми жобаның мақсаты – 3 ds Max бағдарламасында компьютерлік құрылғылардың орналасу ретін үш өлшемді модельдеу арқылы үйрету.

Ғылыми жобаның толық мақсатына жету үшін төмендегідей тапсырмалар қойылып отыр:

- 3 ds Max бағдарламасына анализ;
- 3 ds Max бағдарламасының жұмыс істеу принциптерімен танысу;
- 3 ds Max бағдарламасында жұмыс істеуді жүзеге асыру;
- 3 ds Max бағдарламасында компьютерлік құрылғылардың орналасу ретін үш өлшемді мо-дельдеу арқылы үйрету.

Жаңашылдығы мен өзектілігі:

- > Адамның қатысуынсыз мүмкіндік береді.
- > Экономикалық тиімділігі бар. Себебі интернет желісі арқылы видеоларды көшіру мүмкіндігі мен үйрене алады.
- > Компьютердің ішкі құрылысының элементтерін жасауды үйрену.

Қазіргі уақытта компьютерлік технологиялар-дың қоғамда немесе адам өміріндегі манызы ерекше. Модельдеуге, анимациялауға және визуализациялауға арналған программалар көп, соның ішінде ең таралған және қуатты 3d studio MAX программасы.

Архитектуралық интерьерлер мен фасад-тар, персонаждарды анимациялау, Internet-ке арналған фотореалистикалық 3d сценалар, физикалық процестерді визуализациялау – бұл осы программада істелінетін толық емес тапсырмалардың тізімі.

Қазіргі кезде 3d max үш өлшемді программалардың ішіндегі алдыңғы қатардағы кең қолданылатыны. Оның ішінде негізгілерін атап кететін болсақ, олар:

- Архитекторлық жобаларды және интерьерлік дизайнды визуализациялау;
- Жарнамалық және TV үшін ғылыми-танымал жобалар дайындау;
- Компьютерлік анимация;
- Компьютерлік ойындар;
- Арнайы эффекттер (спецэффекттер).

Үш өлшемді графика жасау барысында негізгі төрт кезеңді атап кетуге болады.

3 D графикасын құру кезеңдері

1. Модельдеу
2. Материалдарды таңдау
3. Камера мен жарық көздерін орнату.
4. Визуализация

Программада жұмыстың қорытындысында геометриялық объектілердің нақты жиы-нынан тұратын (жазық және көлемдік) үш өлшемді болып келетін (үш координаталармен берілетін) статистикалық сценалар жасалады. Қысқартқанда бұл координаталарды ұзындық, ендік және биіктік деп атайды. Төртінші өлшем – уақыт тек динамикалық сценаларда немесе анимацияны (тірілту) қолданғанда ғана болады. Анимациялық объектінің үш өлшемді архитектуралық сценаның түріне мысал, моделі – статистикалық сценаның түріне мысал, динамикалыққа – автомобильдің двигателінің жұмысының көрсетілуі болып келеді.

Әр сценаны стандарттық алгоритмді қолданып жасауға болады. Ол төменде жазылған түрде бо-луы мүмкін:

- > Геометрияны жасау (создать)
- > Жарықтың шығуын, камералардың түсіруін және материалдарды белгілеу (отладка)
- > Анимацияларды баптау
- > Визуализация

Статистикалық үш өлшемді сценаның жұмысының соңы, «сурет» - көріністің графикалық файлы. Динамикалық сцена «суреттер» жиынының шығысында немесе анимациялық жылжу реті бойынша беріледі. Онда сценаның объектілерімен болған кадрдағы өзгерісін суреттейді.

1. Геометрияны құрау немесе модельдеу. Бұл үстемді білімінің және негізгі командалар мен Max ортасындағы құралдарын білгенін қалайтын негізгі қадамдардың бірі. Денелердің физикалық құрамдары немесе бір-бірімен қарым-қатынасы емес, олардың геометриясы нақты есептеледі – бұл түсініктер тек имитацияланады. Сценаны модельдеу жұмысын меңгерген кезде, бастапқы білімнің кез-келген бастаушы есте сақтауға оңай болып келетін, және қорытындыны шығару оңайлығына және тездігіне болуына көз жеткізуге болады.

2. Анимациялау. Динамикалық сценаларды модельдеген кезде бөлек объектілерден бастап, топтар мен потоктардың өте қуатты қозғалысты басқару механизмі, видеокамералармен нақты кадр түсірілгендей модельденген имитацияны шындыққа ұластырып, ақиқаттылықты қалайды. Жылдамдату және жайлату, циклдар мен қайталау, уақыт мезеттерін масштабтау және басқа да параметрлер анимацияны басқарады және қолданушыға иілгіш құрал береді.

3. Жарық көздері, түсіру камералары. Сценаның визуалдық сипаттамаларының «настройка» және «отладка» деген командаларынан тұратын келесі қадам. Негізгі және көмекші жарықтандырудың тоны мен жарықтығы, көлеңкенің тереңдігі мен лездігі және тағы басқа параметрлер арнаулы жұмысшы объектілер – жарық көздері көмегімен қойылады, ал түсіру камералар кадрдың үлкендігі, перспективасы, көру бұрышы және бұру тағы басқаларды басқарады.

4. Материалдар. Шыққан «суреттің» ақиқаттығы көбіне ағаштың, тастың, судың бетінің фактурасына ұқсастығына, қолданған материалдарға және оған қолданған текстуралық карталар – көріністерге және тағы басқа жағдайларға байланысты. Материалдар редакторындағы көптеген параметрлер «отладкада» және фотореалистикалық сценаларды баптағанда, оның суретін нақты ортаға сәйкестендіруде шектеусіз мүмкіндіктер береді.

5. Визуализация. Параметрлерді баптауда ең соңғы қадам – бұл шығатын «суреттің» сипатын өзгерту регуляторын, кадрлардың форматын және түрін генерация жасау, арнайы эффекттерді қосу (жарқырау, бейне көрініс және камералардың линзаларының жалтырауы, лездігінің бұлдырауы, жылдам қозғалыстан соң жағылуы, тұман және тағы басқа). Сценаның қиындығынан кадрдың санау процесі, материалдардың қолданылуы және санау болып жатқан компьютерге тікелей байланысты болып келеді.

Үш өлшемді модельдеуге арналған барлық бағдарламалар сияқты 3ds max - тың да құрылымы күрделі. Үш өлшемді графика құру компьютердің көмегімен іске асырылатын ең қиын жұмыстардың бірі. Сондықтан мұндай жұмыс үшін өте қуатты компьютер қолдану керек. Үш өлшемді модельдеу негіздерін оқып үйрену - күрделі және созылыңқы процесс.

Жақсы нәтиже алу үшін ең күрделі есептеулерді тез орындауға мүмкіндік беретін тактілік жиілігі 1ГГц - тен кем емес процессорды қолданған жөн. Бұл кітапты жазуда 3ds max - пен жұмыс барысында AMD компаниясының процессорларына қарағанда жылдамырақ жұмыс істейді деп есептелінген. Дегенмен процессорларды өндірушісі емес оның тактілік жиілігін дұрыс таңдау маңыздырақ.

Оперативті жады. Компьютерлік графикамен жұмыс үшін оперативтік жады 512Мбайттан кем болмауы керек. Қазіргі уақытта жоғары деңгейдегі жұмыс станцияларының оперативті жадының көлемі 1Гбайттан асады.

3ds max - пен жұмыс кезінде компьютердің есептеу ресурстарын шығындайтын барлық басқа бағдарламаларды жабу ұсынылады. Windows

Task Manager бағдарламасының диалогтық терезесін ашып өзге бағдарламалар қазіргі уақытта қосылмай тұрғанына көз жеткізіңіз. Сол себептен 3ds max бағдарламасының бірнеше экземплярларын бірден қоспаған жөн.

Операциялық жүйе. 3ds max Windows операциялық жүйесінің түрлі версияларымен қолданылғанымен оны Windows 2000 басқаруымен қолданған жөн. 3ds max Windows XP – мен де жұмыс істейді, дегенмен бұл операциялық жүйе жаңа және жұмыс шарттарында жақсы тексерілмеген.

3D MAX – тың графикалық драйверлері 3d max бағдарламасы шынайы уақытта проекциялау терезелерінде бейнені визуализациялауды орындайды. Ол үшін онда қарастырылған графикалық драйверлердің бірі қолданылады.

Графикалық драйверлер аппараттық немесе бағдарламалық болады. Үш өлшемді жылдамдатқышы бар графикалық платаны қолданған кезде (қазіргі барлық графикалық платалар сондай болып табылады) жоғары өнімділікті аппараттық графикалық драйверлердің көмегімен алуға болады. Мұндай драйверлердің қолданылуы орындалады. Бұл жағдайда экрандағы бейнені визуализациялау графикалық платамен орындалады. Бағдарламалық компьютердің орталық процессорына қысымды азайтуға мүмкіндік береді. Қолданған графикалық драйверлерді төмен бола-графикалық драйверлерді қолданушыға 3d max – тың жоғары өнімділігі толығымен ды, өйткені барлық жұмыс қысымы жүктеледі. компьютердің орталық процессорына жүктеледі.

3d max – ты алғаш қосқан кезде қолданушыға графикалық драйверді таңдау ұсынылады. Нәтижесінде графикалық драйверді өзгерту үшін Customize → Preferences диалогтық бадасын таңдап Preference Settings (Қажет драйверді терезесінде Viewports – ты таңдап 3d кейін Choose Driver (выбрать драйвер) ба-тырмасына шерту керек.

таңдағаннан кейін диалогтық терезені жауып 3d max бағдарламасын қайта қосу келеді. 3ds max жағдайда Direct 3D драйвері сай келеді. Егер сіз қазіргі графикалық платалар негізделген стандартты үш өлшемді жылдамдатқышты қолдану үшін оптимизацияланған. Дегенмен, егер OpenGL графикалық платаны қолдансаңыз, онда OpenGL драйверін қолдану ұсынылады. Түрлі графикалық драйверлерді алып, қайсысы сіздің жүйеңізге сай келетінін қараңыз.

Ақырында, өнімділікті арттыру үшін графикалық платаның спецификалық параметрлерін орнатуға болады, егер ондай бар болса.

Объектіні визуализациялау және анимациялау жолдары 3d max бағдарламасының көмегімен бөлімінде Auto Key батырмасының

қарапайым анимацияларды құру әдістері сипатталған. Анимацияны құру үшін модификатор параметрінің және объектінің қайта айналуының көмегімен қолдан кілттік кадрларды (Keyframes немесе жай ғана Keys) дайындау жеткілікті, ал 3d max кілттік кадрлар арасындағы өтулерді тегістеу үшін аралық кадрларды автоматты түрде құрады.

Трек панелі. Экранның төменгі бөлігінде кілттік кадрларды редакторлеу және тез құруға арналған бірнеше басқару элементтері бар. Трек панелі (track bar) белгіленген объектілер үшін кілттік кадрларды көрсетеді және редакторлеудің қарапайым операцияларын орындауға мүмкіндік береді. Объектілерді анимациялау үшін экранның төменгі бөлігіндегі Auto Key батырмасына шертіңіз. Осыдан кейін батырма мен ағымдағы проекциялау терезесі қызыл түске боялады. Трек панелінің жылжитпасының орнын ауыстырып объектінің параметрлерін өзгертіңіз, содан кейін автоматты түрде кілттік кадр құрылады.

Ағымдағы белгіленген объектілер үшін кілттік кадрлар трек сызғышында қызыл түсін алумен белгіленеді. Кілттік кадрларды үшбұрыштармен белгіленеді. Кілттік кадрларды тышқанның сол жақ батырмасымен шертіп немесе оларды меңзерді тарту кезінде таңдау рамкасымен қоршап белгілеуге болады. Белгіленген кілттік кадрлар ақ түске боялады. Кілттік кадрларды трек сызғышының бойымен жылжытуға болады, сол арқылы оларды анимациялық роликтің басқа жеріне ауыстыруға болады.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНДЕ ВОЛЕЙБОЛ ОЙЫНЫ АРҚЫЛЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН САҚТАУҒА ҮЙРЕТУ

Пірманов Алмас Жүсіпәліұлы
дене шынықтыру пәнінің мұғалімі,
2 разрядты волейбол ойыншысы
№173 орта мектебінің

Дене шынықтыру жан-жақты тәрбие берудің аса маңызды салаларының бірі. Оқушыларды қоғамдық пайла еңбекке, өмірге бейімдеуде, оқу-тәрбие жұмысында дене шынықтырудың алатын орны ерекше. Мектептегі дене шынықтырудың негізгі мақсаты мынадай:
1. Денсаулықты нығайту, дене дамуына дұрыс әсерін тигізу және денесін шынықтыру;
2. Оқушыларға дене шынықтыру және спорт жөніндегі білімдерді меңгерту, гигиеналық білімдер мен дағдыларды қалыптастыру;

Осыған дейін 3ds max – та визуализация бір рет шерту арқылы іске асырылып келген. Дегенмен визуализациялау үшін бірнеше түрлі әдістерді қолдануға болады. 3ds max бағдарламасы кәсіби құрал болып табылады, сондықтан онда визуализациялау параметрінің өте үлкен саны пайдаланылады. Соңғы жылдары модельдеуге, анимациялауға және визуализациялауға арналған программалар көбейіп кетті. Әрқайсысы өз бетінше жақсы, бірақ эффекттілік пен қарапайым басқарудың ең жақсысын көрсететін программаны жазған Discreet. Шынымен де, ең көп таралған және қуатты программа болып, 3 d studio max өзіне енді бастап келе жатқан қолданушыдан бастап, профессионал адамдарды қаратты.

Бұл жұмысымда компьютер құрылғыларының қызметін және орналасу ретін үш өлшемді модельдеу арқылы үйренушіге түсіну оңайырақ болады. Өйткені әр құрылғының бейнесі үш өлшемді кеңістікте үйренуші көре алады.

Енді үйреніп жатқан адамға бірнеше сағат жұмыс ішінде масштабтық және модульдік пакетінің структурасы қорытындыны шығаруға мүмкіндік береді. Ал кәсіби маманға шығармашылық ізденісте және өзін-өзі дамытуда шектелмеген мүмкіндіктер беріледі.

Ұсынылып отырған жүйеде 3d studio max бағдарламасын оқып үйренемін деушілерге оқу материалы ретінде пайдалы және тиімді қолдану маңыздылығына ие болады деп сенеміз.

3. Мектеп оқушыларының қозғалысты орындай білу іскерлігі мен дағдысын қалыптастыру, жаңа қимылдарға үйрету әдістері;

4. Жас ерекшеліктеріне қарай негізгі қимыл сапасын (күш-қуат, жылдамдық, ептілік, шыдамдылық) дамыту;

5. Оқушылардың қоғамдық дене шынықтыруы белсенділік дайындығы, ұйымдастырушылық дағдыларын қалыптастыру;

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін мектепте дене тәрбиесінің құрылымы мынадай

1-жүргізуші: Жаным-дала, көгінен бұлт арылмай, Батпан зілдер басса да, жүр тарылмай Шідерлеулі көңілді зулат жырым Баяғының құс қанат тұлпарындай.

2-жүргізуші: Зула, менің жыр-күйем, шабыт жегіп, Жер бетіне ғұмырлы жарық беріп, Жүрекердің құрсауын ағыт келіп, Зорлықтардың зардабын шеккендерге Әділеттен сыбаға алып беріп!

1-жүргізуші: Құрметті көрермен қауым, ақынның туған жерге, елге арнаған, өзі жайлы толғанған жырларын қабыл алыңыздар!

1. Үш қара

2. Басқа түскен қайғыңды ешбір адам жан салып бөліспейді

3. Арғымақтар қайда екен бұ даланың

4. Мен бір қызық адаммын

5. Арман деген елесті қуып келем...

6. О, туған жер, кеңпейіл, құшағың кең

2-жүргізуші: Елтімейді қалғыған шаққа жаным, Ұмтылыста, жүйткенде бақ, талабым. Талма шақта талықсып кетсем, жырым, Сен қақырат мәңгілік қақпаларын.

1-жүргізуші: Жол-дария, тұрмайды ағын ұрмай, Жоғалма, жыр, жылдарға тамырың жай Дәуірлердің дауылы дақ салмаған Ата-мұра қобыздың сарынындай.

2-жүргізуші: Фариза Оңғарсынова туған жер, ел тарихын, қазақтың киелі, шұрайлы жерлерін жырға қосты.

1-жүргізуші: Оның біздің туған өлкеміз Қызылордаға арнаған жыр жолдарын бүгінгі күні айтпай кету мүмкін емес.

2-жүргізуші: Ақиық ақын «Қызылорда» өлеңінде былай деп тебіренді:

Халқымның нәрін іздесең,
Қасиетті қанын іздесең,
Анамның тілін іздесең,
Бабамның жырын іздесең,
Аздардың жанын жалмаған
Уақытқа көнбей сары далам,
Ұрпағым мәңгі мәнімен,
Қанымен, әрлі әнімен
Қалса деп жаны қармаған
Өлкені жерден іздесең,
Үмітінді әлі үзбесең,
Қызылордаға барғайсың!

1-жүргізуші: Менде бір толғаныс бар, (Кейде өзімде түсінбеймін)
Дауыл күнгі дарияның күшіндей бір.
Сонау біздің қырдағы тұяқ тілген
Бәйге алаңы секілді дүсірлеймін.

2-жүргізуші: Менде бір тебіреніс бар
Кейде өзімде түсінбеймін.
Дәл сендегі құштарлық күшіндей бір

Сондықтан ба қыз ғұмыр – бұл өмірді
Қуаныш-қайғысымен ішіп-жеймін.
Осы сезім алаулап бойда тұрса,
Асылы кішірмеймін.

1-жүргізуші: Енді Фариза апамыздың сыршыл сезімге құрылған өлеңдеріне кезек берейік.

1. Көгалды алаң. Сүт сәуле қырды басқан...

2. Білмеймін жанарымнан сыр ұқтым ба...

1. Өзіңді ойлап қайғыдан езіліп ем...

2. Білемін: өзге жанның шашы басын...

1. Мен сонда жылап қалғам...

2. Бұлай сүймейді жарықтығым...

1. Білмеймін: сүйем сүйсем әйтеуір құлап талып...

2. Өз-өзімнен өртеніп барам жаным...

2-жүргізуші: «Білмеймін» әні. Сөзін жазған Фариза Оңғарсынова, қабыл алыңыздар!

1-жүргізуші: Поэзия – әйелдей жұмбақ әлем, Сиқыр сырын түсінер тұлғада кем. Жаны тұнған – тұңғыық тереңдікте, Қимылы – ырғақ, әуен: Поэзия – арудай құпиясын Ұқтырар жылдап әрең...

2-жүргізуші: Поэзия дегенің – халық қаны, Қасіреті, мұрасы, жарық таңы Ол – сезімнің барламас мөлдірлігі, Уақыт шаңын бойына дарытпады.

1-жүргізуші: Келесі кезекте Фариза Оңғарсынованың жолын қуған, ізбасарларын, жас ақындарымызды арнауларымен қарсы алыңыздар.

2-жүргізуші: Колледж қабырғасында жүргенде қоғамдық жұмыстардың белсенді мүшесі болған, жас ақын Оразов Жанболатты сахна төріне шақырымыз.

2-жүргізуші: Фариза апамызбен әріптестік байланыста болған, поэзия төңірегінде сырлас болған ел ағаларымызға сөз кезегін берсек.

1-жүргізуші: Әскербек аға, ақын өз мыз төңірегінде естеліктер айтып, өз шығармашылықтарыңыздан Фариза Оңғарсыноваға арнауларыңыз болса, оқып берсеңіздер дейміз.

2-жүргізуші: Сөз ақын, Қазақстан Журналистер және Жазушылар Одағының мүшесі, «Сыр Медиа» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі ардагерлер ұйымының төрағасы Әскербек Рақымбекұлына беріледі.

1-жүргізуші: Фариза Оңғарсынова қазақтың сөз өнерін биік белеске шығарып, поэзияға жаңа леп әкелді. Махамбет жырларынан нәр алған ақын өр мінезімен, өршіл жырларымен дараланды.

2-жүргізуші: Ол ерекше дарыны мен үздіксіз ізденісінің арқасында бүкілхалықтық шығармашылық тұлғаға айналды.

1-жүргізуші: Ол «Құрмет белгісі», I дәрежелі «Достық», «Парасат» ордендерімен, медальдар

мен марапатталған.

2-жүргізуші: Фариза Оңғарсынова халық қалаулысы, қоғам қайраткері ретінде мемлекетімізді нығайтып, тәуелсіздік мұраттарын орнықтыру ісіне үлкен үлес қосты.

1-жүргізуші: Қазақтың өр мінезді, асқақ рухты ақын қызы Фариза Оңғарсынованың жарқын бейнесі халқымыздың жүрегінде мәңгі сақталады. (А-9-13оқу тобының оқушысы Әбдімәжит Сымбаттың орындауында Роза Әлқожаның «Фариза» әні)

2-жүргізуші: Фариза, сен жұлдызсың аспандағы, Пенде боп, қара жерді бассаң-дағы.

1-жүргізуші: Шампан боп тығындарды ашсаң-дағы, Сел болып, Алатаудан ассаң-дағы Бірге: Жұлдыз боп қаласың сен, аспандағы!

МҰҚАҒАЛИ МАҚАТАЕВ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ (АШЫҚ САБАҚ)

Рахманберді Лиза Асылбекқызы
Қызылорда облысы, Шиелі ауданы
Шиелі индустриалды-аграрлық колледжінің
қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі

Сабақтың мақсаты:

1. Оқушыларға ғасырлар тоғысында ғасыр ақыны атанған Мұқағали Мақатаев өмірі мен шығармашылығы жөнінде терең түсінік беру, талантын шәкірт жүрегіне ұялату, сол арқылы поэзия әлеміне, жалпы сөз өнеріне деген сүйіспеншілікті берік қалыптастыру;

2. Оқушыны сөз мәдениетін дұрыс меңгеріп, жырларды мәнерлеп оқуға, өлеңді өміріне серік еткен ақынға еліктеп ақынжанды болып өсуіне көң жол ашу, рухани танымын кеңейту;

3. Оқушыларды туған халқының талант-сүйіспеншілік әдебиетіне, туған еліне деген тәрбиелеу;

Сабақтың түрі: Дәстүрлі

Сабақтың типі: Жаңа сабақ

Сабақтың әдісі: Баяндау, түсіндіру, сұрақ-жауап тәсілдері

Сабақтың көрнекілігі: Ақын суреті, шығармалар жинағы, рефераттар, интерактивті тақта, слайд

Пәнаралық байланыс: Қазақстан тарихы, әдебиеттану, информатика және география

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңі.

Оқушылармен сәлемдесу;

Оқушыларды түгелдеу;

Оқушылардың назарын сабаққа аудару.

II. Үй тапсырмасын пысықтау)

арқылы үй тапсырмасын түсіндіру

III. Жаңа сабақты өкілі, ғажайып ақындардың Шынайы поэзия өкілі, қазіргі Алматы облысы, Райымбек ауданындағы Қарасаз аулында 1931 бірі Мұқағали Мақатаев қазіргі Алматы облысы, Райымбек ауданында дүниеге келді. Ол XX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ поэзиясының дамуына үлкен үлес қосқан ақиық ақын. Әкесі Сүлеймен соғыста қаза тауып, анасы Нағима мен әжесінің тәрбиесінде болды. Ақынның жары мен әжесінің тәрбиесінде болды. Ақынның жары Лашын (Ләсима) Әзімжанова.

Балалық шағы соғыспен тұспа-тұс келген Мұқағали өлеңді он-он бір жасынан жаза бастайды. Алғашқы өлеңдері аудандық газетте жарық көрген Мұқағали шығармалары 1960-1970 жылдары үздіксіз басылады, бұл жылдарды ақынның қазақ поэзиясының биік шыңына көтерілген уақыты деп санауға болады.

Ауыл орта мектебін 1948 жылы бітіріп, өз ау-

ылында комсомол, кеңес қызметтерінде болған. Кейін аудандық газетте әдеби қызметкер, Қазақ радиосында диктор болған, «Қазақ әдебиеті» газетінде, «Жұлдыз» журналында поэзия бөлімін басқарған. Қазақстан Жазушылар одағында поэзия секциясында әдеби кеңесші қызметін атқарған.

Тырнақ алды туындылары Нарынқол аудандық «Советтік шекара» (қазіргі «Хан тәңірісі») газетінде 1948 жылдары жариялана бастаған. 1954 жылы бір топ өлеңі «Әдебиет және искусство» (қазіргі «Жұлдыз») журналында, одан кейін бір шоғыр жыры Ә.Тәжібаевтың сәт сапар тілеген сөзімен «Қазақ әдебиетінде» жарияланған.

Аз ғұмыры ішінде бірнеше лирикалық жыр жинағы мен дастандарын ұсынған. Жыр әу-дармасы саласында Шекспирдің сонеттерін, Дантениң «Құдіретті комедиясын» қазақшалады. Ақынның «Саржайлау», «Сөнбейді, әже, шырағың», «Кел, еркем, Алатауыңа» өлеңдеріне сазгер Н.Тілендиев ән шығарған.

Ақын тұрмыс тауқыметін тарта жүріп, әпербақан сынға ұшырағанда да «Ақынның ақындығы атақта емес, арда ғана» деген байламды берік ұстап, шен-шекпенге де, лауазым-атаққа да қызықпаған.

М.Мақатаев қаламынан «Қарлығашым, келдің бе?», «Дариға жүрек», «Аққулар ұйықтағанда», «Шуағым менің», «Өмір-дастан» т.б. жыр жинақтары туған. Қырық бес жасында қайтыс болған соң, Мұқағалидың екінші өмірі – өлмес ғұмыры басталды. Ақынның артында қалған мол мұрасы: «Соғады жүрек», «Шолпан», «Жырлайды жүрек», «Өмір-өзен» т.б. жыр кітаптары, «Қош, махаббат!» атты прозалық кітабы оқырманның қолдан-қолға түспей, іздеп жүріп оқитын шығармаларына айналды.

Өмірді сүюдің ғажайып үлгісін көрсеткен ақын Мұқағали «Жан азасы» (реквием) поэмасында өмір туралы гимн туғызды. «Аққулар ұйықтағанда» поэмасында ел наным-сенімін қастерлеу, сұлулық үндестігін жыр етсе, «Райымбек, Райымбек!» дастанында ел тарихын, ел басына қатер төнгенде қолына ту алып, жауы-ерлігін суреттейді.

М.Мақатаев поэзиясы жұмыр жердің барлық мәселесіне араласқан, кең ауқымды тақырыпты қамтиды. Оның туған жер, адамдар тағдыры, өмір мен өлім, ана мен бала, ақын мен ақындық, соғыс тауқыметі т.б. тақырыптағы лирикасы қайталанбас ұлттық сипатта, ұлттық зермен кестеленген. Сонымен бірге М.Мақатаев атындағы мұражайға тоқталатын болсақ, Қарасаздағы Мұқағали мұражайына кірсеңіз үстелдің үстіне қойылған жазу мәшінкесіне көзіңіз түседі. Оны көрген кезде шашын бір сілкіп тастап, ой теңізіне

сүңгіген алып ақынның ақ қағазға өлең өрнектеген шабытты кездерінің суреті елестегендей болады. Шындығында солай. Мұқағалиның саусақтары мәшінке түймелерінде тынымсыз ойнағаны анық қой. Таңды таңға ұрған жанкешті еңбектің куәсі осынау көне жәдігер. Ол сондықтан да қымбатты, сондықтан да қасиетті.

Қызық. Кезінде соншалық мән беріп қарамайтын заттар қазір оны қайта көрген кезде адамға ерекше әсер туғызады. Ақын даңқы асқақтаған сайын ұлы қаламгердің саусағы тиген заттардың бәрі қымбаттап, қасиеттеніп кететініне таңқаласың. Енді бір ондаған жылдардан кейін Мұқағали ұстаған мына көнетоз қоңыр портфельді аукционға қоятын болса, жыр сүйіп өскен бір кәсіпкер оны жүз мыңдаған долларға сатып алуы әбден мүмкін.

Мұражайға бас сұққан жұрттың көзі ақынның үстіне киген сұр пәлтеге түседі. Көзі түседі де, қасына барып ойланып тұрып қалады. Осы киіммен жүрген жыр перзентінің тау тұлғасын есіне түсіреді. Ақын аға ғайыптан кіріп келіп, гүрілдеп сөйлеп кететіндей елеңдейді.

Әсіресе, бұл жәдігер Қарасаз жұрты үшін ерекше. Туған жерге осы пәлтемен келгенін оның замандастары сағынышпен әңгімелейді. Ақынмен қатар жүрген кешегі күндердің суреті бүгін ең қымбат сәттерге айналғандай. Сондықтан, әйнектің сыртынан болса да киімді сипалап, елжіреген түрмен оған назар салады.

Ақын поэзиясына бас ұрғандар үшін мұндағы заттың бәрі қасиетті. Әсіресе, кейінгі толқын жастардың ілтипаты мен қошеметінде шек жоқ. Қарапайым пәлтенің құнын асырып тұрған Мұқағали мұрасының асыл нарқы екенін уақыт елдеқашан мойындады.

Бұл мұражайды ақынның туысы, досы Әбдіке Асанов басқарады. Мұражай экспонатқа дейінгі Мұқағалидың туғаннан қайтыс болғанға дейінгі суреттері жинақталған. Өзі ойнаған дойбысы, аңға шыққанда атып алған түлкісінің терісі, өлеңдерінің жинақтары, ақын туралы мақалалар тұрған үйінің макеті мұражайда орналасқан.

Бүгін менің туған күнім
Ой Пәлі-ай!

Мына адамдар неге жатыр тойламай,
Банкет жасап берер едім өзім-ақ,
Тәңірдің бір жарытпай-ақ қойғаны-ай деп
жырлағандай биыл Мұқағали Мақатаев 80 жасқа толады. Мұқағалидың еліне, халқына, Отанына, туған жеріне арнаған өлеңдері көп-ақ, Мұқағали поэзиясы-таңғы шықтай мөлдір, сырлы, мұңлы поэзия -деп ақын Фариза Оңғарсынова тегін айтпаған.

Мұқағали Мақатаев ғасырдан ғасырға жырлары жаңарып жетіп отыратын тот баспайтын шын асыл. Қазақтың күпі киген қара өлеңін, шекпен жауып өзіне қайтарса, ол ақынның

еліне,өлеңге деген адалдығы. өлеңді өмір деп танығандығынан болар.

Жасырмай ойымды айттым талай-талай,
Қайтейін кетті бәрі қарайламай.

Айтарын ашып айтқан, абайламай
Дариға-ай,

Махамбеттер, Абайлар-ай!!!- деп ұлы Абайға, ер жүрек ерен талант Махамбетке табына, оларды үлгі тұта отырып, өз намысын қайрап, ширыға түседі. Абай мен махамбеттің асыл сөздерінен қуат алып, өнерге, өлеңге деген, өзіне қоятын талап пен талғамы биіктей береді.

Сергіту сәті. Таршылық пен талпыныс
Бір жігіт данышпан қарияға келіп «Қанша талпынып, талаптанса да, қаржыдан қысылып, дүниеге жарымай» жүргенін баяндапты. Ол айтыпты: сірә, менің маңдайыма осындай таршылығы мол тағдыр жазылған шығар. Сонда данышпан: талпынып, талаптанған адамның данысқа жетпеуі мүмкін емес,- депті. Сонан соң данышпан жігітті өзен жағасына алып келіп, өзімен бірге суға алып түсіпті. Адам бойламайтын терең жеріне алып келіп, басынан ұстап, төменге басыпты. Алғашқыда шыдап көруге тырысқан жігіт, болмай бара жатқан соң, жоғары шығуға ұмтылыпты. Шалдың қолынан босанып шыға алмағасын, қатты бұлқыныпты, су бетіне басын зорға шығарып ауа жұтыпты. Сонда данышпан қария: Міне сенің талпынысың осындай болғанда ғана, таршылықтың тұсауынан босай аласың, - депті.

Сен таршылықтан тұншығып жүрген болсаң, сенің «таза ауа» жұтқың келсе, онда талмай та-

лаптану керек.

Мұқағали Мақатаевтың «Табыт үні» атты өлеңі оқылады

IV. Жаңа сабақты бекіту
1.Мұқағали Мақатаев қай жерде дүниеге келген? (Алматы облысы, Райымбек ауданы, Қарасаз ауылы)

2.1964 ж. жарық көрген ең алғаш поэмасы? (Ильич)

3.Биыл М. Мақатаев ақынның неше жылдығы аталып өтілуде (80 жыл)

4.Ақын дүниеден өткен соң шыққан жинағы қалай аталады? (Өмір-өзен)

5.М.Мақатаевтың жары кім? (Лашын Әзімжанова)

6.Мұқағалидың азан шақырып қойылған есімі кім? (Мұқаметқали)

7.Ақынның анасының аты кім? (Нағима)

8.Мұқағалидың әкесінің аты кім? (Сүлеймен)

9.Мұқағали Мақатаев қай жылы дүниеге келген? (1931 ж)

10. Ақиық ақын Мұқағали Мақатаевтың туған айы? (ақпан)

V. Жаңа сабақты қорытындылау
- Оқушылар, бүгін біз ақиық ақын, қазақтың тума талант ақын жазушыларының бірі –

М. Мақатаевтың өмірімен таныс болдық. Олай болса арамызда ақынның өлеңін жатқа білетін оқушылар болса, өлеңін мәнерлеп оқып, бүгінгі жаңа сабағымызды қорытсақ.

VI. Оқушыларды бағалау

VII. Үйге тапсырма: М. Мақатаев өмірі және ақынның кез келген бір өлеңін жаттау.

ЗАТТЫҢ АТЫН БІЛДІРЕТІН СӨЗДЕР

Ермуратова Айнұр Ануарқызы
Оңтүстік Қазақстан облысы, Сарыағаш ауданы, Абай ауылының №140 жалпы орта мектебінің бастауыш сынып мұғалімі

Сабақтың мақсаты:
Білімділігі: өлеңді мәнерлеп және түсініп оқуға машықтану. Өлеңнің мазмұны мен идеясын түсіндіру;
Дамытушылық: оқушыларды дауыстап, мәнерлеп, дұрыс, шапшаң оқуға жаттықтыру. Сөздік қорын молайту, тіл байлығын арттыру;
Тәрбиелілігі: оқушыларды табиғатқа ұқыпты қарауға, жануарларға, құстарға қамқорлық жасауға тәрбиелеу
Сабақтың әдіс-тәсілдері: сұрақ-жауап,

түсіндіру, ізденушілік, көрнекілік.
Сабақтың көрнекілігі:
Қ.Ыдырысов суреті, құстар, құстар ұясы суреті, бағалау парақшасы, тірек сызбалар.
Сабақтың түрі: аралас сабақ
Пәнаралық байланыс: дүниетану, бейнелеу.
Сабақтың барысы: 1. Ұйымдастыру кезеңі
Психологиялық дайындық:
Айналаға алақанмен,
Жылулықты шашайық,
Сәттілік тілеп, күлімсіреп,

Біз сабақты бастайық.

-Балалар, бүгін 3 топқа бөлініп сабақ өтеміз.

- I. Көктем тобы
- II. Күз тобы
- III. Қыс тобы

2. Үй тапсырмасын сұрау.

А) I. Жансүгіровтің «Жазғытұрым» өлеңін жатқа айту. Әр топтан екі-екі оқушыдан айтады.

- Ә) Автор туралы еске түсіру. I. Жансүгіров:
- > «Өтірік», «Шірік»
  - > Дарынды ақын
  - > 1938ж
  - > 1894ж
  - > Алматы облысы
  - > Ақсу

Б) – Балалар, Ілияс атаның «Жазғытұрым» өлеңінде қай мезгіл туралы айтылады?

- Көктем туралы білетінімізді жинақтайық.

- Көктем
- > Құстар ұшып келеді
  - > Бәйшешек гүлі шығады
  - > Ағаштар бүршік жарады
  - > Қар ериді
  - > Күн жылынады
  - > Шөптер шығады

3. Өткенді пысықтау.

- Балалар, көктемде ең алғаш болып қандай гүл шығады?

- Көктем мезгілі ерте келу үшін бәйшешек гүліндегі тапсырмаларды орындаймыз.

- I. Көктем тобы:
- 1) Дыбыс дегеніміз не?
- 2) Дыбыстар нешеге бөлінеді?
- 3) Буын дегеніміз не?

II. Күз тобы:

- 1) Әріп дегеніміз не?
- 2) Жуан дауыстыларды ата?
- 3) Тасымал дегеніміз не?

III. Қыс тобы:

- 1) Дауысты дыбыстарды ата?
- 2) И, н, у дыбыстарына баланысты ереже.
- 3) Жуан және жіңішке айтылатын сөздерге байланысты ережелер

- Тамаша балалар, жауаптарың менің көңілімнен шықты.

4. Жаңа сабақ

А) Қызығушылығын ояту

- I. Көктем тобы: Мамандық иелерінің суреті
- II. Күз тобы: Жануарлардың суреті
- III. Қыс тобы: Заттардың суреті

Суреттерге сұрақ қою арқылы ережені шығару. Кім? Кімдер? Не? Нелер? сұрақтарына жауап беретін сөздер адамның, жануарлардың және заттардың атын білдіреді. Айсұлу, қоян, кітап.

А) Дәптермен жұмыс. Көркем жазу. Бір буынды сөздер жазу: су, от, өт, қой, лақ, май, тай, шай, мал, тас, шаш, қол, тал, оқ, көл, шөл, нан.

Ә) Оқулықпен жұмыс 85-жаттығу.

Төмендегі сөздерді қатыстырып, сөйлем құрап жазу.

1. Көктем, туды, көрікті.
2. Ери, қар, бастады.
3. Жел, жылы, соқты.

Не? деген сұраққа жауап беретін сөздерді табыңыздар.

Жаттығу: Мамандықты білдіретін сөздерді тауып, оларға сұрақ қою. Әкем менің – құрылысшы. Ағам менің – мұнайшы.

5. Сергіту сәті.

Бір, екі, үш

Қарлығаш болып ұш.

Төрт, бес, алты,

Қарлығаш болып қалқы

Жеті, сегіз, тоғыз, он...

Қарлығаш болып қон.

«Құстарды ажырат»

I. Көктем тобы: үй құстары: үйрек, тауық, қаз, күркетауық, әтеш

II. Күз тобы: қыстап қалатын құстар: суықторғай, тоқылдақ, қарға, сауысқан

III. Қыс тобы: жыл құстары: тырна, көкек, қарлығаш, аққу, қараторғай

Құстар жануарлардың ең көп тараған түрі. Олар: үй құстары, жыл құстары, жабайы құстар болып бөлінеді. Құстар – табиғат көркі. Олардың пайдасы бар: етін, жұмыртқасын, мамығын пайдаланамыз. Олар бау-бақша зиянкестерімен күреседі.

6. Өлеңмен жұмыс, «Құстарым, келіңдер»
Автор: Қ.Ыдырысов туралы әңгімелеу. Суретін көрсету.

-Өлеңді мәнерлеп оқу, өлең бойынша сұрақтар қою.

-Өткен жылы бала қандай еді?

-Ол неге құстарды өкпелетіп алдым деп ойлайды?

-Биылғы дайындығы қандай еді?

7. Шығармашылық тапсырма.

I. Көктем тобы: Әрбір сөздің алдына әріп қосып сөз құрау: он, ай, ал, ас, ар, ат, еш.

II. Күз тобы: Құстарым = Дауысты дыбыс 3
Дауыссыз дыбыс 5 = 8

III. Қыс тобы: Кім? Кімдер? сұрағына жауап беретін сөз ойла.

8. Сабақты қорыту: «Қай буынды жоғалттым?»
Бө...не, шым..., қар..., бүр..., тыр..., кө..., кеп..., ақ..., та..., үй..., қа...торғай.

-Біз қандай өлеңмен таныстық!

-Өлеңде не туралы айтылған?

-Қандай құстармен таныстыңдар?

-Кім? Кімдер? сұрағына жауап беретін сөздерді атаймыз.

-Не? Нелер? сұрағына жауап беретін сөздерді атаймыз.

Бағалау. Үйге тапсырма

ДЕЛЬФИ БАҒДАРЛАМАЛАУ ОРТАСЫНЫҢ ГРАФИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

(«АЛГОРИТМДЕУ ЖӘНЕ БАҒДАРЛАМАЛАУ НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІ БОЙЫНША АШЫҚ САБАҚ)

Елдеова Динара Кенжебайқызы

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжі
«Информатика» пәнінің 2 санатты оқытушысы

Сабақтың мақсаты:

1. Білімділік: Оқушыларға Дельфи бағдарламалау ортасының графиктік ортасымен таныстыру. Графиктік ортаның атқаратын қызметін түсіндіру, графиктік ортаның компоненттері мен таныстыру.

2. Дамытушылық: оқушыларды өз бетінше бағдарлама құруға, графиктік тапсырмаларды орындауға үйрену.

3. Тәрбиелік: оқушыларды өзін-өзі ұстау білуге, дұрыс сөйлеу мәдениетіне, тәртіпке, тазалыққа баулу.

Құрал-жабдықтары, көрнекі құралдары: Интербелсенді тақта, оқулық, карточкалар, кестелер.

Сабақтың түрі: Аралас сабақ

Пән аралық байланыс: математика, ағылшын тілі, бейнелеу

Әдіс-тәсілдер: түсіндіру, тест сұрақтарымен жұмыс, карточкамен жұмыс және т.б.

I. Ұйымдастыру кезеңі (3мин):

А) Оқушылармен сәлемдесу

Б) Оқушыларды түгелдеу, дәрісхананың тазалығына, қажетті құралдардың түгелдігіне көңіл аудару

II. Өткен тақырып бойынша үй тапсырмасын сұрау (15 мин)

Тақырыбы: Additional компоненті. Процедура-лар мен функциялар.

III. Үй тапсырмасын бекіту (10мин): Ғажайып алаң ойыны

Жеңіл сұрақтар	Орташа сұрақтар	Күрделі сұрақтар
10	20	30
10	20	30
10	20	30
10	20	30
10	20	30
10	20	30
10	20	30

10 саны бойынша

1. Дельфи ортасы неше терезеден тұрады? (жауабы: 5)

2. Стандартты форма терезесі қалай аталады? (жауабы: Form1)

3. Код редакторы терезесін қалай атаймыз? (жауабы: Unit1.pas)

4. Форма қасиеттерін атаңыз? (жауабы: Name-форма аты, Caption- тақырып мәтіні, Width-форма ені, Height-форма биіктігі, Color-өң түсі, Font-қарпін)

5. Button кнопкасының атын жазыңыз? (жауабы: Button-қасиеті арқылы)

6. Терезе бетінің түсін қалай өзгертеміз? (жауабы: TForm арқылы өзімізге ұнаған түспен өзгерте аламыз)

7. Қасиеттер тақтасы не үшін керек? (жауабы: аты айтып тұрғандай фон түсін, жазу мағынасын өзгерту үшін, қалыңдығын өзгерту үшін, қасиеттерін өзгерту үшін)

20 саны бойынша

1. «Менің алғашқы компьютерім» деген сөзді Дельфи бағдарламасында жазып беріңіз

2. Тақырып аты қалай аталады? (жауабы: Caption)

3. Терезені басқару батырмасы? (жауабы: Border Icons)

4. Left сөзіне анықтама бер? (жауабы: форманың сол жақ шекарасынан экранның сол жақ шекарасына дейінгі қашықтық)

5. Edit- редакциялау өрісі компонентінің негізгі қасиеттері (жауабы: Name, Text, Top, Height, Width, Font)

6. Label компоненттерінің қасиеттері (жауабы: Name, Caption, Font, Left, Top, WordWrap, AutoSize)

7. Button кнопкасын қайдан аламыз? (жауабы: Additional)

30 саны бойынша

1. Форма бетінің түсін өзгертіп өз аты-жөніңізді жазып беріңіз?

2. «Менің алғашқы программam» атты программа жазыңыз?

3. Терезе бетіне суретті қалай қоямыз?

4. Форма қасиеттерін қолданып, форма бетін безендіріп беріңіз?

5. WordWrap қызметін атаңыз? (жауабы: жолға сыймаған сөздер келесі жолға автоматты түрде көшіреді)

6. Name дегеніміз не? (Жауабы: компонент аты. Бағдарламада компонентке және оның қасиеттеріне, жекелеген жағдайларда редакциялау өрісінде енгізілген мәтіндерге қатынас құру үшін қолданылады)

7. Image сурет қою панелі қайда орналасқан (жауабы: Additional)

IV. Жаңа тақырыпты түсіндіру(25 минут):
Дельфидің графикалық режимінде координаттар жүйесінің формада орналасуы дағдылы Паскальдағы сияқты. Графиканы пайдалану TCanvas класына негізделген (canvas-канва, сурет салу кенебі). Мысалы экранда көрінген форма мен басқару элементтерінің облыстары-дельфиде салынған канвалар (кенептер). Кенепке графикалық ақпарат шығарылған соң, ол осы облыс жабылғанша көрініп тұрады.

Түрлі суреттер мен графиктер салу үшін TCanvas класына туынды үш класс пайдаланылады: Windows шрифті үшін TFont, түрлі сызықтарды сызу үшін TPen және тұйық фигуралар ішін бояу үшін TBrush(Font-шрифт, Pen-қалам, қаламұш, brush-бояу жаққыш).

Олардың кейбір қасиеттері мен әдістері 1.1 кесте. TPen қасиеттері

Қасиет	Тағайындама
Color	Қалам арқылы салынған сызықтың түсі (15түрлі)
Style	Қалам арқылы салынған сызықтың стилі. Мүмкін мәндер: psSolid(тұтас сызық), psDash (пунктирлі) т.б.
Width	Пиксель өлшемі бойынша сызық қалыңдығы
Mode	Сызу режимі (сызықтың ортамен өзара байланысы). Мысалы, қасиетіне pm X or menі орнатылып, сызылған сызық қайта сызылса, өшіп қалады; pmBlack-сызық түсі әркезде қара түсті; pmWhite-сызық ақ түсті, т.б.

TFont қасиеттері

Қасиет	Тағайындама
Color	Шрифт түсі
Name	Шрифт аты (мысалы, TimesKaz)
Style	Шрифт стилі (жартылай қалың, курсив, т.б.)
Size	Мысалы, программада шрифті жартылай қалың, курсив ету операторының жазылуы: Form1.Canvas.Font.Style:=[fsBold,fsItalic] Пиксель өлшемі бойынша шрифт биіктігі

Tbrush қасиеттері

Қасиет	Тағайындама
Color	Бояу жаққыш түсі (объектінің боялу түсі)
Style	Облысты толтыру стилі

TCanvas қасиеттері

Қасиет	Тағайындама

Brush:TBrush	Объект-бояу жаққыш
Font:TFont	Объект-шрифт
Pen:TPen	Объект-қалам
PenPos:Tpoint	Графикалық курсордың ағымдық орны

TCanvas класының кейбір әдістері

Arc (x1,y1,x2,y2,x3,y3,x4,y4); integer;	(x1,y1)-(x2,y2)-тік төртбұрышты сызылған эллипс сегментін сызу. Оның бастапқы нүктесі эллипс пен оның орталығынан (x3,y3) нүктесіне жүргізілген сәуленің қиылысу нүктесіне басталады, соңы орталықтан (x4,y4) нүктесіне дейін жүргізілген сәулемнің қиылысу нүктесі. Дөңсағат тіліне қарсы сызылады.
Rectangle (x1,y1,x2,y2); integer;	(x1,y1)-(x2,y2)-тік төртбұрышын салады. Фигураның ішкі облысының түсі бояу жаққыш (brush.color) түсімен анықталады.
Ellipse (x1,y1,x2,y2); integer;	(x1,y1)-(x2,y2)-тік төртбұрышына сырттай сызылатын эллипс не шеңбер сызу. Элементтің ішкі облысының түсі бояу жаққыш түсімен анықталады.

Программада әдіс алдына объектілер иерархиясы жазылуы тиіс. Формаға графикалық кескін шығару үшін onPaint оқиғасын өңдеуіш процедура құру керек.

Procedure TForm1.FormPaint(Sender:Tobject);

```
Begin
With form1.canvas do
Begin
Pixels[420,50]:=clBack;
MoveTo(280,70); LineTo(400,150);
Pen.Width:=2;
Pen.Color:=clBlack;
Brush.Color:=clWhite;
Ellipse(50,50,130,130);
Brush.Color:=clMenu;
```

```
Restangle(180,30,250,150);
{мәтіндерді шығару}
Font.Name:='Times Kaz';
Font.Size:=12;
Font.Style:=[fsbold,fsitalic];
Textout(380,60,'Нукте')
Textout(380,160,'Кесінді')
Textout(60,140,'Дөңгелек')
Textout(160,160,'Тіктөртбұрыш')
End;
End.
```

V. Жаңа тақырыпты бекіту (10минут)
VI. Жеке оқушыларға тапсырма беру (10мин);
таратпа карточкалар.

VII. Оқушыларды бағалау

ОҚЫТУ ЖЫЛДАМДЫҒЫНА ЖАҢЫЛТПАШТЫҢ ӘСЕРІ

Нурпейісова Дина Рахымжанқызы
№5 И.В.Панфилов атындағы мектеп мұғалімі

Оқу жылдамдығы дегеніміз – белгілі бір уақыт ішінде оқылған мәтіннің көлемі. Мәтін көлемі – бет, сөз, буын, таңба түріде анықталады. Негізінен өлшеу бірлігі ретінде 1 минутта оқылған сөз (таңба) алынады және ол мынаған сәйкес келеді:

1 минутта 300 сөз (шамамен 1900 таңба) – қалыпты оқу 1 минутта 300 сөзден артық оқу – жылдамдатылған оқу 1 минутта 300 сөзден артық оқу – жылдамдатылған оқу 1 минутта 700-800 сөз (шамамен 4460-5100 таңба) оқу – жылдам оқудың шегі деп есептеледі.

Бастауыш мектепті аяқтаған кезде оқушылардың оқу жылдамдығы 90 сөз (дауыстап оқығанда) 120 сөз (ішінен оқығанда) болуы тиіс. Тез оқу әдістеесі немесе техникасы дегеніміз не үшін қажет?

Жалпы оқу сапасын арттыру үшін жай оқу керек пе, әлде шапшаң оқу керек пе? Жеделдетіп тез оқу әдісі неге маңызды және қай жерде пайдалы? Қарапайым өмірде адамдар тақырыпты жай асықпай оқу пайдалы әлі түсініктірек деп қате пайым жасайды. Расында тез оқу дегеніміз тез игеру, тез түсіну, тез ұғыну ұғымдарымен тығыз байланысты. Оқымысты, жан-жақты адам дегеніміздің өзі – жеделдете тез игере алатын адам деген сөз.

Бұрынғы өткен ұлы данышпан адамдардың көбісі тез оқу әдісін терең меңгерген, өз заманының озығы болған. Жай асықпай оқитын адамдарға қарағанда, әр түрлі зерттеулердің қорытындысына байланысты тез оқи білетін адамдардың жүйке жұмысының өте белсенді күшті дамығанын және де қарапайым өмірде де осы белсенділігінің арқасында көп жетістіктерге жететіндігі дәлелденген.

Шапшаң оқуға, балаларды 1 сыныптан бастап баулу керек. Себебі, оқу жылдамдығы төмен бала өз сыныптастарына қарағанда үй тапсырмаларын орындау барысында оқып-түсіну үшін көп уақыт жұмсайды, шаршайды, оқуға деген қыласы төмендеп, өзіне сенуден қалады. Нәтижесінде баланың оқу көрсеткіштері нашарлап, эмоционалдық күйзеліске ұшырап, оқуға мүлдем құлқы болмайды.

Сондықтан баланы алғашқы сабақтардан бастап әр түрлі әдістемелері арқылы тез оқу әдісіне машықтандырып, көп еңбек етіп, қызығушылығын тудыру керек. Тез оқу әдісіне машықтандырып, көп еңбек етіп, қызығушылығын тудыру керек. Тез оқу әдісіне қандай факторлар кедергі келтіруі мүмкін:

тақырыпты оқып шыққаннан кейін, не туралы оқығанын түсінбеуі;
сөздің астарын, мағынасын түсінбеуі;
регрессия
артикуляция

Міне осы факторлардың бәрін ескере отырып ең бірінші баланың көруі арқылы есте сақтау қабілетін дамытуға ерекше көңіл бөлу керек.

Ол үшін сабақтарда: түрлі суреттер топтамасын пайдаланып, көрсетіп, балалардан 1 секунд ішінде жаттап алған нәрселерін сұрау

екі бағанға сөздер жазып, балаларға көрсетіп, оқытып қайталап сұрау

мағынасы қарама-қарсы сөздерді айтқызып жарсытыру;

өткен тақырыптарды қайталап сұрап тұру;

кез келген сұрақ қойып, жауабын тез тауып айтуға жаттықтыру;

жаңылтпаштар оқыту;

оқу жылдамдығын салыстырып, жиі жарыстыру, көрсеткіштерін күнделікке жазу

Осындай әр түрлі жаттығулардан кейін, баланың оқуға деген құлшынысы артып оқуға белсене қатысып, өзінің оқуға тез бейімделе бастағанын байқамай қалады.

Баланы тез оқи білуге үйрету, бұл бүкіл білім беру ісінің негізгі фундаменті болып табылады. Өйткені бала әрі қарай осы оқу әдісін меңгеруіне байланысты әр түрлі пәндерді тез оқып үйреніп, игеріп кетеді.

Баласының көркем сөйлеуін, шешен болуын қаламайтын ата-ана бар ма екен? Ғалымдардың пікірінше, бір жасқа толған нәрестенің тілдік қорында 7-10 сөз ғана болады. Екі жасқа толғанда сөз қоры 100-ден 200-ге дейін артады. Үш жаста бала 1,5-2 мың сөзді ірікпей сөйлейді. Төрт жасында 2-3 мың сөзді ірікпей сөйлейді. Бес жасқа аяқ басқанда, бала тілі ширап, қысқа ертегілерді, әңгімелерді баяндай ала-тын болуы керек. Сөби осы жаста анық сөйлей алмаса бұл оның сөйлеу қабілетінің кенжелеп қалғандығынан хабар береді.

Зерттеу барысында 5-6 жастағы әрбір 100 мамандар бақылауындағы бір топ оқушының 20% -ы мәнерлеп сөйлей алмаған. Бұл кемшілік баланың сабақ үлгеріміне шет тілін меңгеруіне кедергі келтіреді. Әдетте, бүлдіршіндер ара-сында «р» және «л» дыбыстарын айта алмай-тындыры көбірек кездеседі. Дер кезінде қолға алмаса, бұл проблемадан құтылу қиын. Осы

кезде, балаға жаңылтпаш көп көмектеседі. Отбасында балаңызбен бірге отырып, 10-15 минут жаңылтпаш айтып жаттықсаң жетіп жатыр.

Ол баланың тіліне жетілуіне оралымды, әрі анық сөйлеуіне, үндестік заңын сауатты меңгеруге және шешен сөйлеуге баулиды. Ғалымдар дұрыс сөйлеу мәнері баланың тұлға болып қалыптасуына зор ықпал етеді дейді. Құлаққа жағымды, тартымды сөйлейтін бала құрбы-құрдастарымен еркін пікір алмасады. Өз ойын ашық жеткізеді. Керісінше, тілінде мүкісі бар бала тартыншақ болады.

Ресей ғалымы Ирина Козлянинова «Произношение и дикция» деген кітабында күн сайын балаға 10-12 жаңылтпаш оқытып отыруға кеңес береді. Жаңылтпаш үйреткенде қысқасынан бастаған жөн.

Логопедтер бала тіліндегі мүкісті емдегенде негізінен жаңылтпашты пайдаланады.

Жаңылтпаш баланың ой-өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілетін дамытады, ұйқасын табуға да үйретеді. Жылдамдыққа, алғырлыққа үйретіп қана қоймай, баланың көңіл-күйіне де әсер етеді.

Қазақ халқы жаңылтпаштың, жұмбақ пен санамақтың баланың тіл меңгеруіне, дүние танымына септігін тигізетінін ертеден-ақ білген. Бізге келіп жеткен жаңылтпаш, санамақ, жұмбақ

осының куәсі.

Мен үнемі сабағымда жаңылтпаш, жұмбақ, санамақ, қуырмаш айтуды қолданамын. Осы кезде балалардың шаттанып, ерекше күйге кезде балалардың көрудің өзі бір ғанибет. Кейбір бабөленетінін көрудің өзі бір ғанибет. Кейбіреулері лалар отбасынан үйреніп келеді. Дегенмен, жаңылтпаштарын айтып жатады. Аңыздар бұл жұмбақ, жаңылтпаш, мақал-мәтел, аңыздар бұл біздің қанымызда бар, жатталып қалған мұра.

Психолог Т.Г.Егоровтың айтуынша «іштей», саны, мәнерлі және жүрдек оқу, оқыту процесінің соңғы этаптарында ғана ұстаз ойлаған деңгейге жетеді. Сондықтан бастауыш мектеп сыныпта-рында балалардың оқу іскерлігі аяқталмайды, ол ұзақ дамудың, тек қана алғашқы бөлімі болып табылады. Оқушы үлгеріміне әртүрлі жағдайлар әсер етеді. Соның ішінде ең күшті орын алатыны – баланың оқу жылдамдығы болып шыққан. Егер оқушы нашар оқыса, оның оқуға ынтасы өзінен-өзі төмендейді, үлгермейді. Әдетте кім тез оқыса, сол көп оқиды, көп оқыса, көп біледі. Оқу техникасы артқан сайын, есте сақтау қабілеті де, ақыл-ой еңбегіне ынталығы да арта түседі. Мәтінді әрі жылдам, әрі дұрыс, әрі мазмұнды түсіне оқи білу – үлкен еңбектің жемісі.

ХАЛЫҚ ТАҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ

Шалимова Анар Уәлиханқызы
И.Әбдікәрімов атындағы аграрлық-техникалық колледжінің
экология пәнінің оқытушысы

Адамның рухани қалыптасуында, оның ерте балалық шақтан табиғатты бақылап, табиғатпен етене араласып, оны аялап, оған жәрдемдесіп, қамқорлық көрсетудің маңызы зор. Табиғатқа ізгілік сезім адамның барлық кейінгі өмірінде де игі әсерін тигізеді, табиғаттың жеке бас қасиетін дамытудағы рөлі мейірбандыққа тәрбиелеуде көрініс табады, оны табиғатқа қатыгездік әрекеттерден сақтандырады.

Өзі табиғатпен үйлесімді бірлікті сақтамайтын адам бойында жарасымды қасиет те болмайды. «Үйлесімді адам» деген түсінікке, әрине адамның туған табиғатпен жарасымдылық табу тура-лы ұғым жатқызылады. Бұл үйлесімділік оның табиғатпен етене арласуымен шынайы қарым-қатынасына қарамастан туа біткен қасиет емес.

Ол қасиет тәрбиелеу арқылы қалыптасады. Табиғат үйлесімділігі мен сұлулығын тану адамның өз-өзімен, өзге адамдармен толық келісім табуына жәрдемдеседі.

Экологиялық тәрбие тек адамдардың сезіміне ғана емес, олардың біліміне де сүйенеді. Табиғаттың өзі де өзгеріске ұшырайды. Әйтсе де адамдардың экологиялық заңдылықтарды ескерместен, табиғатты ойланбастан қажет жауапсыз өзгертуге бой алдырмауы жөн. Егер адамдардың іс-әрекеті осы заңға сәйкес жүргізілсе ғана «осы кезге дейін жигі бо-лып тұрғандай» адамның табиғатты өзгертуі бүлдірудің емес, қайта оны сақтаудың әдісі бо-лып табылады.

Экологиялық тәрбиенің мақсаты, адамдардың

қоғам мен табиғаттың іс-әрекетімен адам мен қоршаған ортаның өзара үйлесімді көзқарастарына сенуі, соны мен бірге табиғатқа ақылға қонымды, ғылыми негіздерге әсер ету жауапкершілігі болып табылады.

Экологиялық мәдениет жайында ғылыми-әдістемелік және теориялық зерттеулер-де күні бүгінге дейін оның мазмұны, көлемі жағынан әртүрлі түсіндіріліп, адамның қоршаған ортаға қарым-қатынасы негізінде экологиялық мәдениеттің айқындалатындығын тұжырымдаған. Философ И.П.Сафранов экологиялық мәдениеттің классикалық анықтамасында белгілі бір әлеуметтік бірліктің шеңберіндегі табиғатты танып білумен қатар, меңгеру және жаңартумен тығыз байланысты адамның іс-әрекет нәтижелерін көрсететін, адам, қоғам және табиғат арасындағы қарым-қатынастың сипаты мен саналық деңгейін білдіретін жалпы мәдениеттің бір бөлшегі деген пікірге келеді.

Бүгінде, адам – қоғам – табиғат арасындағы толық үйлесімділіктегі жеке тұлғаны дамытудағы міндеттерді шешу үшін қоғам жас ұрпақты еңбек сүйгіштікке, адамгершілікке, экономикалық және экологиялық саналылыққа ғылыми дүние таным негізінде тәрбиелеу керек.

Оқушы:
а) табиғи ортада адам өзін қалай ұстау керектігін түсіну;
б) табиғаттың халық қазынасы екенін сезіну;
в) табиғатқа тигізетін өз әрекетінің салдарын көре білу;
г) табиғатпен қарым-қатынасын жаратылста-ну және ізеттілік білім тұрғысынан негіздеп түсіне білуі тиіс.

Қазақ халқы қашаннан ұрпақ тәрбиесіне жете мән берген. Баланы жан-жақты: экологиялық, экономикалық, құқықтық, отансүйгіштік тәрбиенің сан түрлі тарауы бойынша тәрбиелей білген.

Мысалы «Судың да сұрауы бар», - деген мақал арқылы баланы үнемшілдікке үйретіп экономикалық тәрбие берсе, бір жағынан оның да сарқылуы мүмкін екенін айтып экологиялық тәрбие береді.

«Бір тал кессең, он тал ек», «Дарияның басындағылар су ішеді, аяғындағылар у ішеді», «Ойланбаса ми сасиды, Тұра берсе су да са-сиды», «Таза ауа – денсаулық кепілі», «Аққуды атпа, досыңды сатпа» деген мақал-мәтелдердің экологиялық тәрбиелі мәні бар.

Сондай-ақ, «Суға түкірме», «Күлді шашпа», «Отпен ойнама», «Көкті жұлма», «Малды теп-пе», «Құстың ұясын бұзба» деген халқымыздың тыйым сөздерінен де экологиялық тәрбиені аңғаруға болады.

Халқымыз өсімдіктердің бойынан түрлі дәрілік қасиетті де аңғара білген.

Бала сезіміне әсер ететін, хош иістерге ерек-ше мән береді. Сондықтан белгілі уақыт бойы баланы айрықша шомылдырып, жусан иісті су-мен баланың денесін шайып, арша ағашының түтініне ұстайды. Жусан иісі балалардың бойына мәңгі етіп, туғандай кейін бала бұл иісті іштей иіс сезімі арқылы біліп қоймай, көру арқылы жай ғана әдемілік емес, әсемдік кереметі. Жу-да таниды. Жусан шөбі – көшпенділер үшін сан-Отан бейнесімен, бала бейнесімен рухани экологиялық бірлікпен біте қайнасқан ұғым.

Табиғаттың тылсым күшін меңгеріп, ауа райын да болжаған.

«Қарлығаш жер бауырлап ұшса, жауын жау-ады», «Мысық үйдің босағасын тырнаса жауын жауады», «Таразы туса, таң суыйды, Сүмбіле туса су суыйды», «Бұлт ортасынан ыдыраса, ауа райы бұзылады», «Жұлдыздар жарқырап көрінсе, ертеңгі күн ашық болады», «Ай-шалқасынан туса, шаруаға жайсыз болады».

Қай заман, қай қоғамда болсын адамзат ба-ласы жас ұрпақ тәрбиесіне зор мән берген. Өркениет жолында алға ұмтылған ұлт, ең ал-дымен, жастарға оқу-білім және тәрбие беру ісін дұрыс жолға қоюы тиіс. Ұлттың бүгінгі де, болашағы да тәрбиелі ұрпаққа байланысты.

Ұлы Абай: «Адамның адамшылығы ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады», - деп бізге өткен ғасырда өсиет етіп кет-кен.

Н.ҚОСЖАНҰЛЫНЫҢ «САРТАЙ БАТЫР» ЖЫРЫНДАҒЫ
ОТАНШЫЛДЫҚ РУХСүттібаева Венера
"Мұрагер" мектебінің қазақ тілі және орыс тілі пәндерінің мұғалімі

Кешегі кеңес заманындағы қызыл қудалау кезінде сан мәрте азап шегіп, қапаста отырған, соңынан ату жазасына ілінген ақын Н.Қосжанұлы арманда кеткен арыстардың бірі болатын. Көптеген өлең-жырлар, айтыстарымен қатар «Нәріктің ұлы Шора», «Сартай батыр» сияқты дастандарды өмірге әкелген ақын 1896 - 1937 жылдары өмір сүрген. Ақынның өмір жолына толық зерттеу жасап, шығармашылық ерекшелігін, мұраларының әдебиеттегі орнын анықтаған А.Әбілов, Ө.Жолымбетов, Г.Әбілова және т.б. зерттеушілердің еңбектері, кітаптары жарық көргенмен, оның дастандарындағы отаншылдық рух толық зерттелмеген. Бұл біздің тақырыбымыздың өзекті, көкейкестілігін көрсетумен қатар, бұл мәселенің бүгінгі таңда еліміз бен ұлтымыз алдында күн тәртібінде тұрған аса маңызды мәселе екендігін де анықтайды. Біз ақынның өмірі мен шығармашылығына қатысты тұста А.Әбілов пен Г.Әбілованың «Нұрмағанбет Қосжанұлы» атты зерттеу еңбегі мен ақын шығармалары туралы «Сырдария» сериясы бойынша жарық көрген жинаққа сүйендік. Нұрмағанбет ақын 1896 жылы Арал ауданының №2 Кекарал ауылында кедей шаруа Қосжанның отбасында дүниеге келеді. Кейбір деректерде Н.Қосжанұлы 1897 жылы туылды делінген. Тіпті, 1995-96 жылдары Аралдағы тарихи мұражайда оның туған жылы 1900 жыл деп те көрсетілгенінін айтады ақын өмірі мен шығармашылығын алғашқы зерттеушілердің бірі Гүлсая Әбілова. Алайда, ол ақынның туып - өскен, қызмет еткен жерлерінде, яғни Арал қаласы мен Сексеуіл қыстағында бөкене көз қариялармен сұхбат жүргізіп, ақынның 1896 жылы туғанын анықтайды. Ақынның өзі де 1936 жылы түрмеден келгеннен кейін Ахметолла құрдасына жазатын хатында

...Ертерек есебіме кірсе деймін
Асығыс мінезіммен қалбаландап
Қырықтың қылауына келіп қалдық
Жүруге уақыт та жоқ әйел таңдап,-дейді. Бұл да ақынның 1896 жылы туғанын дәлелдей түседі. Өнерге, әсіресе, сөз өнеріне құмар Нұрмағанбет бала кезінде-ақ көптеген жырларды жатқа біліп, ауыл молдасында оқып, хат таниды. Зерек бала бір - екі жылда - ақ өз бетінше оқып, жаза алатын дәрежеге жетеді. Аралдық шежіреші Үсенбаев Теңізбай ақсақал Нұрмағанбет

ақынның ата тегін былайша таратқан: Жақайым -Көгіс-Бәйімбет-Бадық-Дүйсен-Қосай-Айдос-Бөлебай-Қосжан-Нұрмағанбет. Бір кездері арал болып, кейін теңіз кеткесін түбекке айналған Кекаралда өмірге келген ақын 1910 жылы жетім қалады, ауыл оның атасының атымен аталатын «Бөлебай соры» маңында отырған кезде қыс қатты болып, мал қырылады, елді індет жайлайды. Осы жұттан екі отбасы ғана аман қалады. Соның бірі үлкен бір әулеттен, 17 үйден тұратын Қосжан әулетінен жалғыз қалған, тұлдыр жетімдіктің қамытын киген Нұрмағанбет болған. Баланы Сексеуіл стансасында тұратын нағашылары қолына алады. Міне, осылайша Сексеуілге келген ол станциядағы үш сыныптық орыс мектебінен білім алады. Бұл кезде оның өлең өнеріне деген алғашқы қадамы басталады. 16-17-лердегі балаң жігіт ел арасында ақын атана бастайды. Оның алғаш Ашубай молдамен сөз қағыстыруы да осы тұс. 1927 жылы оның сауаттылығы, орыс-қазақ тілдеріне жүйріктігі ескеріліп, Сексеуіл ауылдық Кеңесінің хатшысы қызметіне ауыстырылады. Осы қызметте жүргенінде ол көптеген өлең-жырларды өмірге әкелумен қатар 1930 жылы «Нәріктің ұлы Шора» дастанын жазып бітіреді. Ойын ашық айтатын ақынның дұшпандары да болмай қойған жоқ. «Конфискацияға жататын бай-молдалардың малының санын жасырып, жалған анықтама берді», -деген сылтаумен ол 1931 жылы жалаланып, нақақтан бес жылға сотталады. Кейінірек бұл жайлы ақын:

Айдауға кеттім бес жылға,
Мәлімсіз неден қылмысым.
Айналып келдім саламат,
Санаулы болып күн кесім, -дейді.
Кесімді мерзімін өтеп, 1936 жылы Қарлағ түрмесінен шыққан ол Сексеуіл станциясындағы үйіне оралады. Бұл кезде ақыннан бұрын елге оның әні жеткен еді. Ол - сағыныш әні, ғашықтың жыры болатын.

...Қарағым, айналайын, Қоңырым - ай,
Қолыңнан бердің шекер омырып - ай,
Түсімде қызыл түпкі соғып жүрмін
Мен оны Қоңырыма жорыдым - ай.
Бұл - ақынның жарына, Қоңыршаға арнаған әні еді. Бұл әнді Арал өңірінің халқы 1970 жылға дейін халық әні ретінде айтып келді. 1936 жылғы ақын Арал қаласына көшіп келіп, «Вторая пятилетка» артеліне ағаш ұстасы болып орналасады.

«Ақын түрмеде жүргенде ел-жұртының тарихына зер салып, зерттеп, түрмеде бірге болған зиялы азаматтармен кездесіп, олардан дерек, мәліметтер жинап, жоңғар қалмақтарының зорлық-зомбылығына қарсы күресте қазақ елінің бірігіп жасаған ерлігін «Сартай батыр» дастаны етіп жазады. Шежіреші Т.Үсенбаевтың айтуынша ол кезекке Жанғожа батыр жайлы дастан жазуды мақсат етіп қояды. 1937 жылы ол кезекті еңбек демалысынан екінші мамыр күні «Ауан» балық зауытының «Победа» катерімен туған жері Кекаралдан Аралға келеді. Бірақ ақынды Арал теңізі портында НКВД қызметкерлері ұстап, үйіне апарып тінтіп, қолжазба өлеңдерін, мүліктерін қаттап алып кетеді де, өзін «Ел аралап, үкіметке қарсы теріс үгіт таратып, ақша жинап жүр» деген жалған мәлімет бойынша НКВД түрмесіне қамауға алады. Ақын сол кеткеннен хабар-ошарсыз кеткен. Сөйтіп «Сартай батыр» дастаны аяқталмай қалады. Тоталитарлық жүйенің тап мүддесін жеңу етіп 1927 - 1953 жылдары ұйымдастырған қызыл қудалау заманы - адамзат тарихында да бұры-соңды мұндай көлемде кездеспеген қанды оқиға. Осы зұлматтың өртінен қатты зардап шегіп, саны жағынан күрт азайып, ұйып келе жатқан ұлттың, «қаймағынан» айрылған халықтардың бірі - қазақ. 1997 жылы 30 мамырда Қазақстанда тұңғыш рет саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні аталып өтті. Сол күні Республика Президенті Н.Назарбаев Қазақстан азаматтарына үндеу тастап: «Тоталитаризм бапасында өмірі қиылған жандардың, сондай-ақ бастан кешкен қасіретті өле-өлгенше санасында жаңғыртып, сол қорқынышты шындықты бізге жеткізген, азап көрсе де, аман қалу бақытына ерекше қымбат, айрықша қастерлі. Олар ұрпақ санасында мәңгі өмір сүреді... Осы күнге жете алмай, зорлық пен зомбылық көріп, көздерін жұмған аталарымыз бен аналарымыздың, ағаларымыз бен апаларымыздың жандары жаннатта болғай!», -деген еді. Міне, осындай азаматтардың бірі - Нұрмағанбет Қосжанұлы туралы баспасөз бетінде оның НКВД үштігінің үкімімен 1937 жылы 29 тамызда ату жазасына кесілгендігі, үкімнің сол жылғы 4 қыркүйекте жүзеге асырылғаны жарияланады. Содан 52 жыл өткеннен кейін, яғни 1989 жылы 11 тамызда КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының жарлығымен Н.Қосжанұлы толық ақталған болатын. Даңғайыр ақыннан «Сартай батыр» дастаны - ақынның өзіндік қолтаңбасын танытатын көркем дүние. Шығарманың өне бойынан отаншылдық рух, ел үшін, туған жер үшін күрес идеясы анық аңғарылып отырады. Тіпті ел жайынан суреттер тұстардың өзінде де мәтін астарынан елдік, тәуелсіздік идеясы сезіліп тұрады. Бұған, әсіресе, жаушылардың жолдағы жүрісі,

Айша қыздың ұзатылу тойындағы, Құрым бидің асындағы бәйгелер анық айғақ болады. Дастанда бұл жалаң суреттеліп қоймайды, қазақ пен жылқы, қазақ пен дала, қазақ пен еркіндік пен ашылады. Мысалы бұл:

Ат пен киім бір өңкей,
Шығарғандай қалыптан,-деген және т. б.
жолдардан айқын аңғарылады. Даланың арда ұлдарымен қатар олардың жан серігі тұлпарлар да керемет көркем тілмен суреттеледі.

Сыпырып ұшқан секілді
Асқар таудан лашын,
Оңашада тұлпарлар
Бірін - бірі сынасын.
Кесе басып келеді
Даланы, таудың жырасын...- деп Қаз дауысты Қазыбектің тұлпары Ақжелеңнің шабысын суреттеген жолдардағы «Сыпырып ұшқан секілді, Асқар таудан лашын» деген теңеулер ақын тілінің шұрайлығын көрсетеді. Ақын тұлпарлар бейнесін жасауда - дай, - дей, - тай, - тей жұрнақтары арқылы жасалатын теңеулерді де тиімді пайдалана білген. Мысалы: Қанатындай сұңқардың

Төрт аяғын сермеген;
Атқан оқтай ұшады
Мыс құлақтан кезенген;
Сүмбідей болып жараса
Сәйгүлік сымдай тартылмақ.
Жырда батырлардың ерлігін көрсету үшін әсірелеу, теңеулер қисынын мергендердің садақ қолданылады. Мұны әсіресе мергендердің садақ тартуларынан айқын аңғарамыз. Мысалы:

...Кірістен жебе жып етті
Тигені тасқа көрінді...
Ізінше бір оқ жып етіп,
Төрт елі тасқа сіңілді...
Жарпақтап құлап қара тас
Топырақ болып төгілді.
Немесе: ...Сауыт бұзар сұр жебе
Кіріп жатыр тізіліп,
Кесек ұшып жартастан
Құлап жатыр бұзылып...
Сауыт бұзар сұр жебе
Жартасты жарып айырып,
Бауырдай тіліп іреді,
Жартысы құлап жартастың
Оқ тоқтамай кеткенін
Үш арыс қазақ біледі.
Не болмаса: Арыстандай ерлерім
Ақырса дүние тарылған...
Екі мың жігіт еліріп
Лашын құстай шүйрілген...
Астында аты сай келсе
Жігіт жауға шабады
Найзағайдай жалтылдап. «Сартай батыр» дастанында ойдан шығарылған кейіпкерлер жоқтың қасы. Барлығы да тарихта болған адамдар. Шығармада елі үшін қаны мен жа-

нын берген, қазақ халқының өмірінде өшпес із қалдырған дара тұлғалар Әбілқайыр хан, Төле, Қазыбек, Әйтеке билердің, Бүкірек, Жылқайдар, Жылқаман, Сартай батырлардың өшпес ерлігі, азаматтық рухы еш боямасыз берілген және ақын жасаған бұл бейнелер өте күрделі. Бұл күрделілік ұзын сонар өңгімемен емес, бір - екі ауыз сөзбен ғана түйінделіп кетіп отырады. Мысалы: Әбілқайыр сөйледі,

Алтындайын нарықпен
Ханға біткен парықпен...
Немесе: ...Сексен жасар Бүкірек,
Ханға тастап қиығын,
Әлеумет күтіп тұрғасын
Көтерді алып иығын,
Сардар ханға бір қарап
Азырақ тартты миығын,
Миығын тартып білдірді
Сынның кімге «қиынын»
Әсіресе, жер азаттығы, ел бостандығы жолындағы күресте мың жасөспірім балалардан жеке топ құрып соғысқа аттанған 15 жасар Сартай батырдың бейнесі өскелең ұрпақ алдында батырлық пен батылдықтың, қайсарлық пен қаһармандықтың бейнесі болып жарқырай көрінеді. Дастандағы тағы бір қызықты тұс - ел бейінің шынайылықпен суреттелуі. Қазақтың бейіамдығы, бәсекелестігі, іштарлығы шебер жеткізілген. Бұл, әсіресе, үш жүздің Ордабасында бас қосып, жоңғар хандығына қарсы шабуылдың қолбасшысын сайлауында көрініс табады. Сұлтанар Батыр, Барақ, Күшік, Нияз, Болат пен Әбілмәмбет елге пана, Қазақтың шаңырағы шайқалғанда Қайсысы бола алады әскерге аға? Біріне - бірі қиып берер емес Таласқан билік үшін өзара, Созылды тоғыз күнге айтыс - тартыс Айналып арты дауға бара - бара Қосылмай үш арыстың ынтымағы Осылай жатты біраз айдалада. «Сартай батыр» дастаны көркемдік бейнелі сөз айшықтарымен әсерлі. Мұнда сөз мәйегі, асылы - мақал-мәтелдер мен тұрақты сөз тіркестері кеңінен қолданылады және ақын оларды өте шебер пайдаланған. Мысалы:
Ел іші алтын бесік қой
Ойласып табар амалын;
Түгел төртеу аспай ма
Аузы алты аладан;
Күншіл болма, көпшіл бол
Десеңдер халқым көгерсін...
Жырда отаншылдық рух негізгі желіні түзеді. Бұл шығарманың әр тұсынан көрініп отырады. Мысалы: ...Таң атты. Өңкей көжал батырларды Жаршылар: - Сапқа тұр, - деп шақырды әні. Саңқылдап сөйлеп кетті Әбілқайыр, Тыңдады сүттей ұйып жұрттың бәрі:

-Айналайын, қазағым,
Басың бүгін торда тұр!
Ұл менен қызың қорда тұр!
Жан-жағы жау қайран ел
Тәлтіректеп зорға тұр!
Көнбесендер осыған
Қан ағады жосыған,
Жауға шабар ел бүгін,
Жан пидаға қосылған.
Арамзамен айқаста,
Ажал сілтеп, жай таста!
Арыстандай алға ұмтыл
Жерің үшін шайқаста!

Дастанда елжандылық, қазақ халқын бірлікке, татулыққа шақыру жағы басым. Сексен жастағы батыр Бүкіректен бастап он екі жастағы Жылқаманға дейін жауға аттанудың жастағы Жылқаманға дейін жауға аттанудың өзінде не деген елді сүю, не деген асқан патриотизм жатыр. Дастандағы дархан даланың төсін дүбірге толтырған ұлы халықтың ұлттық мінезі, көсемдік пен шешендіктің кенен кейпі, байыпты бабалардың берен тұрпаты, ізгілік пен ынтымақтықты мұрат тұтқан азаматтық пен ерліктің әуені құлақтан кіріп, бойды алады. Әрбір азаматтың бойындағы елжандылық, рухтың асқақтығы елімізді де мықты етеді.

«Жабының жалы кетсе жабырқайды, Талас жоқ таза тұқым арғымаққа, - деп өзі жырлағандай ақынның «Сартай батыр» қиссасы қазақ эпостарының тот баспайтын бірегей үлгісі қатарына жатады. Бұл - қазақ тарихындағы ұлы кезеңді дараландыра түсетін тұлғалар мен оқиғалары мол, тектілік пен танымды, батылдық пен бірлікті паш ететін төбе туынды. Филология ғылымдарының докторы, профессор Ш.Ыбыраев бұл дастан туралы: «1937 жылы репрессияға ұшырауына байланысты осы уақытқа дейін шын мәнінде беймәлім болып келген ақын Н.Қосжанұлының «Сартай батыр» поэмасымен терең де жан-жақты танысқаннан кейін, бұл туындының қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылатындай бірден - бір дүние екендігіне фольклоршы ғалым ретінде көз жеткіздім. Бұл дүние болашақ жас ғалымдардың зерттеуіне лайықты объекті екендігі сөзсіз», - дейді. Дастанға арқау болған ел үшін, туған жер үшін атқа қонып, жауға аттанған мың бала жайы, олардың ерлігі кез-келген азаматқа ой тастары анық. Содан болар, осы шығарма нәзікше бөл өмірге келіп, елден жоғары баға алуда. Осы шығарманы оқыған соң және киноны көргеннен кейін мен де, менің сыныптас достарым да ел қорғаны болып, Отан шекарасын күзетуге бел байладық. Иә, Н.Қосжанұлының «Сартай батыр» дастаны біздердің, яғни жастардың бойына осындай қасиеттерді дарытатын, отаншылдық рухты асқақтататын шығарма.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ 550 ЖЫЛДЫҒЫ (САХНАЛЫҚ ҚОЙЫЛЫМ)

Досжанова Гүлжамила Сермағанбетқызы, Досжанова Жамал Нұрекеқызы
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің оқытушылары

Автор, Әбілхайыр хан, Шайх-Хайдар, Қарашың баһадүр, Жәнібек хан, Асан-Қайғы, Қамбар батыр, Бұрындық, Қазыбек би, Төле би, Әйтеке би, Халық, Уәзірлер

Автор:
Қазақ хандығының негізін салушылар Жәнібек пен Керей болды. 15-ғасырда қазақ тайпалары мен рулары Өзбек хандығының қарамағында болатын. Бұл хандық Әбілхайыр тұсында күшейді. Жәнібек пен Керей ханға бағынғысы келмей, Шу өзенінің бойына көшіп кетті. Өзбек хандығынан зорлық-зомбылық көрген тайпалар мен рулар да біртіндеп олардың қарамағына көшіп жатты. Сөйтіп, қазақ хандығы халқының саны едәуір көбейіп, жері де ұлғайа түсті.

Бір күні Жәнібек хан өзінің ересек ұлдарын және Керейдің баласы Бұрындықты шақырды. Қазақтың сол кездегі жырауларын да алдырды, сөйтіп олармен әңгіме-дүкен құрды.

Жәнібек:
-Ел болам деген жұртқа, ең ыңғайлы кез келді. Осы кезді пайдалана алмай қалсақ, тағы да көпке дейін басымыз бірікпеуі мүмкін. Оның үстіне жат елдердің хандары мен патшалары да ауыздарын арандай ашып тұр. Олардың қолына түсіп, талан-тараж болып кетуіміз де мүмкін.

Биыл күздің басында бүкіл қазақ руларының игі жақсылары Нұраның Қаратұзы деген жеріне жиналсын. Хан кеңесінде басты үш мәселені қарастырамыз. Бірінші, қазақ рулары бұдан былай бір ханға бағынады. Екінші, әр рудың жайлаған жеріне, рулық байланыстарына, шаруашылығына қарай үшке бөліну керек. Әр тайпаның, рудың әдет-ғұрпы, ескіден келе жатқан туысқандық белгілері де ескерілуі тиіс. Көпшілік мақұл десе, әр жүздің өзінің ханы, басты биі, батыры болмақ. Сол үшін жүзді басқарушылар бүкіл қазақ елін басқаратын бір ханға бағынуы тиіс.

Үшінші, осы мәжілісте әр ру өзінің рулық белгісін - таңбасын анықтамақ. Бұл шешім осынау бір румен бір руы сойылдасып, қырқысып жатқан заманда өте қажет. Осы хабарымды жеткізіндер!
Уәзірлері:
Құл тақсыр!
Автор:
Жәнібек хан осы Хан кеңесі болатын жерге арнап керуен жүргізді. Жаз болмай-ақ басына елу үй тіктіріп, құмнан құдық қаздырып, көнекпен су тартқызды. Сай бойына желі керіп, бие байлат-

ты.

Жәнібек:

Хан кеңесі туралы естісе жауларымыз қарап жатпайтыны анық. Нұра қатқылының төрт жағынан елу шақырымдай жерде мың жауын-герден шеп-қалқан құрындар. Шағын жауға бұл төтеп беретін күш. Найман мен Керей жігіттері Нұраның қатқылында Көкшіл теңіз жағынан келетін жолда шөлге шыдамды, ұрысқа жарайтын қос өркешті желмаяларына мініңдер. Алда-жалда жау келіп қалса, төтеп берерсіңдер!

Автор:

Көп ұзамай адам түгіл, аң білмейтін жолдарды тауып, құладүзде көшіп үйренген ру басылары - билері, батырлары Нұраның Қаратұзына жан-жағынан ағыла бастады. Әр ру басының қасында оның қоластындағы ондаған би, батыры бар. Бұл уақыт қазақ үшін ауыр кезең еді. Өзара қырқысып, сыртқы жауды кейде жеңіп, кейде жеңіліп жүрген қазақ рулары ел болып, бастарын қосу үшін күресуге бел буды.

Сонымен қазақтың игі жақсылары жиналып, Хан кеңесінің мәжілісі де басталып кетті. Бірақ та ойламаған жерден сырттан жау келіп қалады. ...Дәл осы кезде күншығыс жақтан құйында та шапқан салт атты көрінді. Жұрт елегізіп сол жаққа қарады.

Шапқыншы жігіт:
-Аттан! Аттан! Жау келіп қалды!
(Отырған жұрт үрпиісіп орнынан түрегеледі.)

Халық:

-Қайдағы жау?
-Кім келіп қалды?
-Не дейді?

Шапқыншы жігіт:
-Тақсыр хан!-деді бала жігіт. Көк жыңғыл тұсынан қалың әскер көрінді. Беті осы жақ. Ба-стай-Хайдар мен Қарашың баһадүр. Мінгендері кілең ақылтеке. Мойындарында кілең көк темір қаруланған, қолдарында көк темір найза. Мұздай сауымдай мезгілде бұл араға да жетіп қалар.

Жәнібек:
-Шамасы қанша адам екен?

Шапқыншы жігіт:
-Мойындарында көк темір найза. Мұздай сауымдай мезгілде бұл араға да жетіп қалар.

Жәнібек хан:
Жәнібек қазақ руларының басшыларын жинап, бір ханға бағындырып, әскер жинап жатыр екен, Түркістанды басып алмақ көрінеді. Қазақ

ру басылары бас қосатын кезде, бір түнде бас салып қырындар қазақтарды!

Тек маған бағынатын шаш ал десе, бас алатын қырағы мың жігітті дайындандар! Оларды үлкен балам Шайх-Хайдар сен басқарасың! Қасыңа Қарашың баһадүрді ертіп ал!

Шабындар, ханның кеңесін! Жәнібек ханның күлін көкке ұшырындар! Нұраның Қаратұзына қарай тартындар!

Автор:

Осылайша, Әбілхайыр хан кілең шаш ал десе, бас алатын мың жігіттің бастығы қылып, үлкен баласы Шайх-Хайдар мен ержүрек батыры Қарашыңды тек түрікменнің ақылтекесі ғана өте алатын құмды жолдармен дабырсыз барып шабуға Нұраның Қаратұзына аттандырды. Әбілхайыр ханның бұл әскері шынында да тек жанынан беңгендер еді. Бұлар тұтқын алуды білмейтін, жауласқан елін кәрі-жасына қарамай тып-типыл етіп қырып салуға дайын еді.

Жауын ортаға ап жан-жағынан кенет ат қойып, жау әскерін қоршап алу Әбілхайыр атты әскерінің ежелгі тәсілі болатын. Шайх-Хайдар әскері қазақ батырлары тұрған жерге тағалана қоршай таяп келді. Дәл осы кезде, Нұра беткейінде тұрған Найман мен Керей батырлары, келе жатқан жау әскерін күншығыс бүйірінен бұларға қиғаштай тиісіп, солтүстік жақтан Арғын, Қыпшақ қолы құйындай шапқан жауынгерлерімен қоршап алды.

Беткейде тұрған батырлар екі жақтан жаужүрек екі қолдың келгеніне қуанып қалды.

Күтпеген жерден екі бүйірінен екі қолды көрген Шайх-Хайдар әскері өзіміз қоршауға түсіп қалмайық деген қауіппен кенет екі жаққа жайыла түскен қанаттарын жыя қойды.

Шайх-Хайдар:

-Өзіміз қоршауға түсіп қалмайық! Жиналындар!

Қарашың баһадүр:

Шық бері жекпе-жекке, жаныңнан безген қайсысың барсың?

Қамбар батыр:

-Мен бармын!

Бұрындық батыр:

-Тоқта!

-Жол менікі. Аға тұрғанда іні алға шықпас бо-

лар.

Қамбар батыр:

-Аға бұйрығына көну ата салтымыз ғой. Жол сіздікі!

Қарашың баһадүр:

Жекпе жек! Жекпе-жек!

Бұрындық батыр:

Аруақ! Аруақ!

(Екеуі жекпе-жекке шығады. Қарашың жеңіледі)

Автор:

Бұрыннан да қазақ жағының күші басым

екенін байқап, жүрегі дауаламай тұрған Шайх-Хайдар, бас батыры Қарашыңның мұндай апатқа ұшырағанын көріп, енді шыдай алмады, атының басын бұрып алып, кейін шегінді. Мұны көріп тұрған жауынгерлері де соңынан ерді. Жауының жапа-тармағай кейін шегініп бара жатқанын көріп, тұрған қазақ батырлары лап қойды.

Бірақ ақалтеке мінегн жау әскерлері қарасын да көрсетпеді. Қобыланды, Қамбар батыр секілді да көрсетпеді. Қобыланды, Қамбар батыр секілді шапқанда аузымен құс ілдіретін тұлпарлары бар он шақты батырлар ғана соңдарынан қуып жетіп, жүзге таяу адамын сойылмен ұрып түсірді. Қалғаны ұзай берді.

Абырой болғанда, қазақ жасақтары жеңіспен оралды.

Автор:

Осы жорық қазақ руларының сөзсіз бірігуі керек екенін, егер бірікпесе Әбілхайыр хан, не басқа бір хан оп-оңай күл ететінін ұқты. Хан кеңесі қайтадан мәжіліске отырды. Барлығы көлешекте бір ханға бағынуды мақұлдасты. Рулар жүздерге бірікті.

Жәнібек: Ұлы Жүзге – Үйсін, Дулат, Жалайыр рулары кірсін.

Орта Жүзге жер ыңғайына, әдет-ғұрпына, салтына қарай Арғын, Қыпшақ, Найман, Қоңырат, Керей, Уақ, Тарақты біріксің!

Кіші жүзге Еділ, Жайық бойын жайлаған Алшын, Байұлы, Әлімұлы, Жетіру кіретін болсын.

Автор:

Халық ақсақалы Асан Қайғы әр рудың белгісі етіп таңба үлестірді.

Асан қайғы:

- Үйсін руының таңбасы жалау болсын!

- Халқымызға жау тисе, ең алдымен атқа қонған жаужүрек Қыпшаққа айбалтаны таңба ететік

Халық:

Дұрыс! Әбден дұрыс болды!

Автор:

Осындай дәлелдермен Асан Қайғы қазақтың сол кездегі басты қырық руына таңба үлестірді. Бұл қырық таңба сол күні Нұраның Қаратұзының жарына түсірілді. Халық бұл жерді сол күннен бастап «Нұраның таңбалығы» деп атады.

(Асан Қайғы күншығысқа көз алмай қарайтын көрші патшалықтан сақтанудың қажеттігін арнайы ескертеді)

Қилы-қилы заман болмай ма,

Суда жүрген ақ шортан,

Қарағай басын шалмай ма?

Ол күнде қарындастан қайыр кетер,

Ханнан күш, қарағайдан шайыр кетер,

Ұлы, қызың орысқа бодан болып,

Қайран ел, есіл жұртым сонда не етер?

Мына жақта Қоқан бар

Қоқан барсаң қоқандаған әкең бар

Мына жақта Орыс бар
Бір баланды берсең қоныс бар
Қара Қытайды көргенде сары Қытайды әкем дерсің

Осылайша қазағым күн көрерсің!

Автор:

Асан Қайғы батасын беріп, ертеңіне Жәнібекті боз биенің сүтіне шомылдырып, ақ киізге отырғызып хан сайлады.

Асан қайғы:

Әділдіктің белгісі,

Біле тұра бұрмаса.

Ақылдының белгісі,

Өткен істі кумаса.

Жамандардың белгісі,

Жауға қарсы тұрмаса;

Залымдардың белгісі,

ӨМІРБАЯН. МІНЕЗДЕМЕ. АРЫЗ

Тұрсынбаева Ардақ Бақытбекқызы
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің
«Мемлекеттік тілде іс қағаздарын жүргізу» пәнінің оқытушысы

Негізгі мақсаты: Өмірбаян, мінездеме, арыз құрылымдары туралы білу, құжат үлгілерінің өзіндік ерекшеліктерін түсіну, өмірде қолдануды меңгеру

Күтілетін нәтиже: Өмірбаян, мінездеме, арыз құрылымдары туралы біледі, құжат үлгілерінің өзіндік ерекшеліктерін түсінеді, өмірде қолдануды меңгереді.

Сабақ түрі: Аралас сабақ

Сабақ формасы: Жеке, жұптық, топтық, ұжымдық

Сабақ әдісі: Түсіндірмелі, иллюстративті, жетекшілік, сөздік, эвристикалық

Жетекшілік әдісі: ББҰ кестесін толтыру, топтастыру, әңгімелеу, сұрақ-жауап

Негізгі дерек көздері:

1. Салағаев В., Шалабай Б. «Іс қағаздарын жүргізу» Алматы, 2000 жыл.

2. Мұғалімге арналған нұсқаулық

3. Жахина Б.Б., Құрманова А.Қ., Қайырбекова И.С. Мемлекеттік тілде іс қағаздарын жүргізу курсынан практикалық тапсырмалар. Көкшетау: «Келешек-2030», 2007-204 б.

Бейбіттің малын ұрласа.
Надандардың белгісі,
Білгеннің тілін алмаса.
Шамаңша шалқып көре бер,
Қабірге әзір қоймаса.
Артында қалар атақ жоқ,
Тіріде данқың болмаса,-
Төле би:

Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, Төртеу түгел болса төбедегі келеді деген осы, Саусақ бірікпей, ине ілікпейді, Алаш рулары бір тудың астына бірігейік!

Қазыбек би:
Біз қазақ мал баққан елміз, ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз! Атадан ұл туса, құл боламын деп тумады, Анадан қыз туса, күң боламын деп тумады.

Дүйсембекова Л.С. «Іс қағаздарын қазақша жүргізу» - Алматы: «Ана тілі», 2008 ж., - 208б.
4. Нұрғалиева Т.Ө. «Іс қағаздарын жүргізу және техникалық құжаттама» Оқулық. – Астана: Фолиант, 2008ж. – 208 б.

5. Жүкенова М.Ф. «Іс қағаздарын жүргізу» Оқу құралы. Астана: «Фолиант» - 184б.

Интернет материалдары

Көрнекіліктер, құрал-жабдықтар: үлестірмелі Іс қағаздарының үлгілері, стикерлер, парақшалар, интерактивті тақта, стикерлер, по-стерлер, маркерлер

Сабақ кезеңдері:

Кіріспе бөлім. Ұйымдастыру кезеңі. (5 минут)

Мұғалімнің іс-әрекеті:

1. Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру

2. Сабаққа назарын аудару, топқа бөлу (әр түрлі түстегі геометриялық фигуралар арқылы топқа бөлу, тандау әрекеті)

Оқушының іс-әрекеті:
Сәлемдеседі, сабаққа қатыспаған оқушыларды атайды, топқа бөлінеді.
Бағалау: Формативті бағалау. Үй тапсырмасын тексеру

«Тізбек бойынша сұрау» (5 минут)

1. Өтініш кімнің атынан жазылады? (жеке тұлғаның немесе ұйымның атынан)

2. Өтініштің құрылымы қандай? (Өтініш қабылдаушы

Өтініш авторы

Автордың мекен-жайы

Құжаттың түрі (өтініш)

Өтініш мәтіні

Өтініш иесінің қолы

Өтініштің жазылу мерзімі)

3. Түйіндеме не үшін жазылады?(жұмысқа қабылданушы үміткер туралы мәлімет беру үшін)

4. Түйіндемеде қандай мәліметтер болу керек? (талапкердің өмірбаяны, білімі, мамандығы, кәсіптік шеберлігі, біліктілігі туралы қысқаша мәлімет)

5. Еңбек келісімі кімдердің арасында жасалады? (жұмыс беруші мен жұмысшы)

6. Еңбек келісімі қандай құжат түрі? (жұмыс беруші мен жұмысшының нақты бір міндеттерді өзіне ерікті түрде алу туралы заңмен рәсімделген келісімі жазылатын құжат түрі)

Оқушылар өтініш, келісім, түйіндеме үлгілеріне қатысты сұрақтарға жауап береді.

Стикерлер арқылы бағалау.

Өткен тақырыпқа шолу. «Топтастыру» әдісі (топтық жұмыс). (10 минут)

Топтарға өтініш, келісім, түйіндеме мәтінінде қолданылатын стандарт тілдік бірліктер беріледі.

III топқа сөздерді іріктеу арқылы «өтініш», «келісім», «түйіндемеге» қатысты сөздерді топтастыру және анықтамасын табу тапсырылады.

Оқушылар топтық жұмыс жасайды.

Дұрыс жауап арқылы топ бірін-бірі бағалайды.

«Екі жұлдыз бір ұсыныс» бағалауы

Тұсаукесер. Жаңа сабақты меңгеруге дайындық. «ББҮ» кестесі (жеке жұмыс) (10 минут)

Таныстырылымда (слайд) өмірбаян, мінездеме, арыз тақырыбы жасырылады.

«Білемін. Білгім келеді. Үйрендім» кестесі тартылады.

Оқушылар жаңа тақырып қандай құжат туралы екенін анықтайды.

Өмірбаян, мінездеме, арыз туралы не білетіндерін жазып, нені білгісі келетіндері жөнінде сұрақ қояды.

Жаңа сабақпен танысу. Жигсо әдісі (топтық жұмыс) (20 минут)

Топтардағы Баяндаушы, Хатшы, Уақыт сақшысы, Сұрақтар құрастырушы, Бақылаушы белгіленеді. Топтарға өмірбаян, мінездеме, арыз жайлы мәтіндер таратылады.

Баяндаушы – мәтін жайлы түсінік беріп, мазмұнын баяндайды

Хатшы – постерге сол мәтін жайлы тірек-сызбалар түсіреді.

Сұрақтар құрастырушы – мәтін бойынша 3 сұрақ құрастырады.

Уақыт сақшысы – белгіленген уақыт жайлы ескертіп, уақытты тиімді пайдалану жайлы ескертіп отырады.

Бақылаушы – топтың жұмыс барысын бақылап бағалаушы

Таныстырылым (слайд) арқылы өтініш, мінездеме, арызға түсініктеме беріліп, дәптерге жазу қажет мәліметтер тақтада көрсетіледі.

Оқушылар өмірбаян, мінездеме, арыз жайлы өздері оқып танысады. Бір-біріне сұрақтар қойып бағалайды.

Оқушылар жаңа тақырып бойынша қажетті мәліметтерді дәптерлеріне түсіреді.

Критериалды бағалау. Негізгі бөлім

Жаңа сабақтан алған білімін тексеру.

(20 минут)

Өмірбаян, мінездеме, арызға қатысты жеке тапсырмалар беріледі.

Оқушылар тапсырмаларды дәптеріне орындайды.

Өзара бағалау. Жаңа сабақтан алған білімін бекіту. Оқулықпен жұмыс (жеке жұмыс)

Топтар мінездеме, арыз үлгілерін жазады.

Топтар өмірбаян, мінездеме, арызды үлгіге қарай отырып жазуды үйренеді.

Қорытынды бөлім.

ББҮ кестесінің «Үйрендім» бөлімін толтыру (жеке жұмыс). (10 минут)

ББҮ кестесінің «Үйрендім» кестесін толтыру тапсырылады. Кестені оқыту, талдау

Сұрақтар құрастырушылар сұрақтар қояды.

Бақылаушылар бағалауын айтып өтеді.

Өмірбаян, мінездеме, арыз туралы не үйренгендерін оқыту

Топ мүшелері сұраққа жауап береді.

Кейбір оқушыларға оқыту арқылы стикермен бағалау.

Үй тапсырмасы, нұсқау беру. Бағалау

Салагаев В. Шалабай Б. «Іс қағаздарын жүргізу» Өмірбаян, мінездеме, арыз 48-50 бет.

Іс қағаздарының үлгісін жасау (ата-анаңызбен сұхбат жүргізе отырып, бірінші жақта өмірбаянын жазыңыз).

Үй тапсырмасын стикерлерге жазып, дәптерлерінің бетіне жапсырып қояды.

Бағалау парағы № _____ топ

№ Бағалау критерийлері Дискрипторлар Баллы

1. Топтың белсенділігі, қатысуы 0 1 2 3

2. Топтың тақырып бойынша ой бөлісуі 0 1 2 3

3. Тақырып бойынша тірек-сызбаны 0 1 2 3

4. Тақырыпты қорғауы 0 1 2 3

Барлығы

Қорытынды 0-4 балл «Қанағаттанарлық»

	5-8 балл	«Жақсы»
	9-12 балл	«Өте жақсы»

ББҮ кестесі

«Білемін»	«Білгім келеді»	«Үйрендім»

Тапсырма
Керекті тілдік бірліктерді қойып, көшіріп жазыңыз.

1. .... – өз ісін жетік білетін, тәжірибелі маман.

2. Мінездеме оқу бөлімінің бас маманы қызметіне

..... 3. ЭЕМ техникасында ..... 4. Меке-

меде ..... істейді. 5. Қаржы экономикалық басқарманың бас маманы Мамаділов Жансерік

..... 6. Өз мамандығы бойынша ..... жақсы меңгерген.

Керекті тілдік бірліктер: ұсыну үшін берілді, жұмыс істей алады, Мамаділов Жансерік, 1997 жылдан бері, атқарып отырған қызметіне лайық, кәсіптік шеберлікті.

Тапсырма

Сөйлемдерді дұрыс құрастырыңыз.

1. Бітірген/ мамандығы бойынша/ Құрманғазы атындағы Өнер институтын/ Алтынбеков Серік/ 1968 жылы/ актер, режиссер.

2. Қызметін атқарған/ қазақ радиосында/ 1969-1975 жылдар аралығында/ дыбыс режиссері.

3. Телерадио/ Бүкілодақтық білім жетілдіру

БҰЙРЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ РӘСІМДЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (АШЫҚ САБАҚ)

Нұрғалиева Нұрғүл Сағидоллақы
«Іс қағаздарын жүргізу және мұрағаттану» пәнінің оқытушысы

Сабақтың мақсаты: Болашақ іс жүргізуші мамандығы бойынша оқитын оқушыларға кәсіпорындар мен мекемелерде іс құжаттарын жүргізу, оларды қалыптастыру және олармен жұмыс жасауды үйрету.

а) білімділік: Мекемелерде жүргізілетін құжаттар туралы түсінік қалыптастыру. б) дамытушылық: Оқушылардың кәсіби дағдысын қалыптастыру, ой-өрісін дамыту, ізденімпаздыққа баулу, танымдық қабілетін арттыру;

тәрбиелік: Оқушыларды мекеме-

институтын/ саласы бойынша/ бітірген/ Мәскеу қаласындағы/ 1972 жылы.

4. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің/ жетекші маман/ теле-радио-фото зертханасында/ қызмет атқарады/ 2000 жылдан бері/ журналистика факультетінің.

Тапсырма. Керекті тілдік бірліктерді қойып, көшіріп жазыңыз.

Талдықорған қаласы №5 ықшамауданында орналасқан 37-үйге 2000 жылдың 20

қаңтарынан бері ..... 2. .... бірнеше рет хабарласқанымызбен еш нәтиже шыққан жоқ.

3. № 5 ықшамауданында орналасқан 37-үйдің жылумен қамтамасыз етілуі үшін, ...

жылу жүйесінің дұрыс жұмыс істеуін ретке келтіре алмай отырған лауазымды адамдарға

..... сұраймын.

Керекті тілдік бірліктер: жылу берілмей отыр, тиісті орындарға, нұсқау беруіңізді, шара қолдануыңызды.

Тапсырма

Сөйлемдерді дұрыс құрастырыңыз.

1. заң талаптарына/ қызметкердің/ қайшы келеді/ іс-әрекеттері/. 2. күнге дейін/ қалып отыр/ өтінішім/ бүгінгі/ менің/ жауапсыз/. 3. заңды/ шешімі/ емес/ жиналыстың. 4. атқара алмай/ міндетін/ отыр/ дұрыс/ өз. 5. отыр/ орындаудан/ бас тартып/ міндетін/ өз. 6. бойынша/ сұраймын/ жүргізуіңізді/ тексеріс/ арыз.

де жүргізілетін құжаттармен сауатты түрде жауапкершілікпен жұмыс істеуге тәрбиелеу;

Сабақтың типі: ойын

Сабақтың түрі: тәжірибелік сабақ

Сабақтың әдісі: жазбаша, ауызша, сұрақ-жауап, топпен жұмыс.

Пәнаралық байланыс: қазақ тілі, орыс тілі, іс қағаздарын жүргізуді ұйымдастыру, информатика, құқық негіздері.

Сабақтың көрнекілігі: интербелсенді тақта, үлестірмелі дәрістер, бұйрықтың үлгілері, кітап көрмесі.

1. Ұйымдастырушылық кезең. Сәлемдесу, оқушыларды түгендеу, назарларын сабаққа ау-

дару. (3-5 минут)

II. Үй тапсырмасын сұрау. Түйіндеме, өтініш, өмірбаян және оларды ресімдеу.

(20-25 минут)

1 кезең. Карточкада көрсетілген түйіндеме, өтініш, өмірбаян атауына сәйкес стандарт тілдік бірліктер арқылы үлгілерін топпен құрастыру және мәтінімен таныстыру.

2 кезең: интербелсенді тақтада көрсетілген жаттығуларды орындау:

Керекті тілдік бірліктерді қойып, көшіріп жазыңыз:

1. Физика факультетінің 2-курс студенті ..... пәндер айырмашылығын тапсыруға жіберілсін.
2. .... 3-курс студенті Айнабекова Жанат 2013-2014 оқу жылына ақы төлемегендігіне байланысты оқудан шығарылсын. 3. Жанболатов Ербол география факультеті күндізгі орыс бөлімінің ..... ақылы негізде қайтадан оқуға қабылданды. 4. Ақылы негізде оқитын күндізгі орыс бөлімінің 5-курс студенті Маратова Жарқын ..... 5. Механика-математика факультетінің 3-курс студенті Бұланбаева Гүлсім мемлекеттік несиесі негізіндегі оқудан ..... ауыстырылсын.

Керекті тілдік бірліктер: шетелдік ыссапардан қайтып келді деп есептелсін, Ардабаева Гүлбақыт, мемлекеттік білім гранты негізіндегі оқуға, химия факультетінің, 2-курсына.

3 кезең. «Эрудит» ойыны. Шарты: оқушылар үш топқа бөлінеді. Әр топтың басшысы болады. Әр топтан 5 оқушыдан интерактивті тақтада берілген сұрақтарға жауап беріп. Тиісті ұпай алады.

III. Өтілетін жаңа сабақты хабарлау. (1-2 минут)

Тақырыбы: Бұйрық және оны ресімдеу ерекшеліктері

IV Қызығушылықты ояту. (7-10 минут) «4 сурет 1 жауап» ойыны

V. Жаңа сабақты түсіндіру. (25-30 минут)

Бұйрық – жетекшінің мекемені басқару ба-рысында алда тұрған маңызды, ағымдағы, күнделікті, кадрлық т.б. мәселелерді шешу мақсатында берілетін, қарамағындағылар орындауға тиісті нормалардан тұратын өкілеттік құжаттың бір түрі.

Бұл құжаттың жауапкершілігі оған қол қоятын лауазымды адамға жүктеледі. Бұйрық ауызша да, жазбаша да беріледі. Жұмыс жүргізу ыңғайлы болу үшін мекемеде бұйрықты екі топқа бөледі: 1) мекеменің негізгі жұмыстарына байланысты; 2) жеке құрамға байланысты.

Бұйрықтармен құқықтық сипаттағы, сондай-ақ жедел, ұйымдастыру, кадр бойынша (жұмысқа қабылдау, ауыстыру, міндеттерді қатар атқару, жұмыстан босату; аттестаттау, біліктілігін арттыру, атақ беру; тегін ауыстыру; көтермелеу, мара-

паттау, тәртіптік жаза қолдану; еңбекақы төлеу, сыйақы беру, түрлі төлемдер; қызметкерлер демалысының барлық түрлері; негізгі қызмет бейіні бойынша кезекшіліктер, ыссапарлар және ұйым жұмысының басқа да мәселелері жөніндегі шешімдер № 1570 қағидалардың 7-8-қосымшаларына сәйкес ресімделеді.

Бұйрықтың деректемелері:

- 1) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы немесе эмблема, лого-тип, тауар белгісі (қызмет көрсету белгісі);
- 2) ұйымның ресми атауы;
- 3) құжат түрінің атауы;
- 4) бұйрықтың күні;
- 5) бұйрықтың тіркеу нөмірі;
- 6) бұйрық шығарылған жер;
- 7) мәтіннің тақырыбы;
- 8) мәтін;
- 9) қолы;
- 10) бұйрықты келіскендігі туралы белгі;
- 11) мөр бедері болып табылады.

Бұйрықтардың жобаларын бөлімшелер ұйым басшысының, оның орынбасарының тапсырма-лары негізінде немесе бастамашылық тәртіппен әзірлейді және енгізеді. Кадр мәселелері жөніндегі бұйрықтардың жобаларын тиісті құжаттардың (жеке еңбек шарттары, өтініштер, баяндау (қызметтік) жазбалар, ұсынымдар және басқалар) негізінде кадр қызметі дайындайды.

Бұйрықтардың жобаларына және жобаны қосымшаларына орындаушы және жобаны енгізген бөлімше басшысы, жобада міндеттер мен тапсырмалар көзделген бөлімшелердің басшы-лары, сондай-ақ БҚК қызметі мен заң қызметінің басшылары, міндеттерінің тағайындалуына байланысты ұйым басшысының орынбасары бұрыштама қойылады.

Бұйрықтың жобасын келісу кезінде туындаған келіспеушіліктер жобаға қоса берілетін анықтамада баяндалады. Егер келісу процесінде бұйрық жобасына қағидаттық сипаттағы өзгерістер енгізілсе, онда ол пысықталып, қайта келісуден өтеді.

Бұйрықтар күші бірдей мемлекеттік және орыс тілдерінде ресімделеді.

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері бұйрықтарды жасау кезінде мемлекеттік немесе орыс тілін немесе іс жүргізудің басқа тілі қолдана алады.

Бұйрықтар бір күнтізбелік жыл шегіндегі реттік нөмірмен нөмірленеді. Негізгі қызмет бойынша, жеке құрам бойынша бұйрықтар тиісті журнал-дарда (деректер базасында) жеке тіркеледі. Жеке құрам бойынша бұйрықтардың реттік нөміріне сызықша арқылы «ж/қ» немесе «к» литерлері қосылады.

Бұйрықтардың көшірмелері немесе олардың көбейтілген даналары мөрмен куәландырылады

және орындаушы жасаған және қол қойған тара-тылу тізіміне сәйкес адресаттарға жолданады.

Бұйрықтың мәтіні әдетте екі бөліктен тұрады: айқындаушы (кіріспе) және өкімдік.

Айқындаушы (кіріспе) бөлікте бұйрықты шығаруға негіз болған мақсаттар мен міндеттер, фактілер мен оқиғалар баяндалады. Егер бұйрық басқа құжаттың негізінде шығарылса, онда айқындаушы бөлікте аталған құжаттың ілік септігіндегі атауы, оның авторы, күні, нөмірі мен тақырыбы көрсетіледі. Әділет органдарын-да тіркелген нормативтік құқықтық актіге сілтеме жасалған кезде оның Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде тіркелген нөмірі қосымша көрсетіледі.

Бұйрық жобасындағы кіріспе «БҰЙЫРАМЫН» деген сөзбен аяқталады, ол бас әріптермен, жартылай қалың қаріппен жазылады және оны басқа жолға тасымалдауға болмайды.

Өкімдік бөлік әрбір іс-қимылды орындау-шыны және орындалу мерзімін көрсете оты-рып, тапсырылатын іс-қимылдарды санамалап келтіруді қамтуы тиіс. Өкімдік бөлік тармақтарға, тармақшаларға және абзацтарға бөлінуі мүмкін. Тармақтар мен тармақшалар араб санымен нөмірленеді. Абзацтардың алдына сызықша не-месе басқа белгілер қойылмайды.

Біртекті сипаттағы іс-қимылдар бір тармақшада келтірілуі мүмкін. Орындаушылар ретінде құрылымдық бөлімшелер немесе нақты лауазымды тұлға көрсетілуі мүмкін. Өкімдік бөлігінің соңғы тармағында бұйрықтың орында-луын бақылау жүктелетін құрылым немесе лау-азымды тұлға туралы мәліметтер болуы мүмкін. Жұмысқа қабылдау, ауыстыру, еңбек шартын бұзу туралы бұйрықтар өкімдік бөліктен ғана тұруы мүмкін.

Қызметкерлерді кадр мәселелері жөніндегі бұйрықтармен таныстыру «құжатты келіскендігі туралы белгі» деген деректемеден төмен не-месе бұйрықтың сыртқы бетінде қойылатын қызметкердің қолымен куәландырылады.

«Құжатқа қосымшаның бар екендігі туралы белгі» деректемесі бұйрық мәтінінен кейін дер-бес ресімделмейді.

Бұйрықтың үлгілерімен таныстыру. VI. Жаңа сабақты бекіту. Бағалау. (7-10 минут)

Бекіту сұрақтары:

1. Бұйрық мазмұнына қарай құжаттың қай түріне жатады?

2. Бұйрықтың құрылымына қайндай мәліметтер кіреді?

3. Бұйрықтың заңды күші болу үшін онда қандай элементтер көрсетілуі тиіс?

Сөздікті жаттап алыңыз:

Бұйрық – приказ
Бұйырамын – приказываю
Бұйрық бойынша – согласно приказу
Қабылдансын – принять
Қаралсын – рассмотреть
Жүктелсін – возложить
Дайындалсын – подготовить
Ресімделсін – оформить
Жүзеге асырылсын - реализовать
Міндет жүктеу – возложить обязанность
Баяндалсын – доложить
Жеке құрам бойынша – по личному составу
Өкілеттік жүктеу – возложить полномочие
Комиссия құрылсын – создать комиссия
Белгіленген тәртіпте – установленном порядке
Кезекті демалыс туралы – об очередном от-пуске

Кезектен тыс демалыс туралы – о внеочеред-ном отпуске

Ақшалай сыйлық беру туралы – о денежном вознаграждении

VII. Үйге тапсырма. Бұйрық және оны ресімдеу ерекшеліктері. (Бұйрық тақырыбына қатысты жаттығуларды орындау және үлгісін құрастыру)

(3-5 минут)

- Тілдік бірліктерді жұптастырыңыз:
1. Вложить	қабылдансын
2. Назначить	жүктелсін
1. Принять	тағайындалсын
2. Освободить	жүзеге асырылсын
3. Разрешить	дайындалсын
4. Доложить	ресімделсін
5. Оформить	босатылсын
6. Реализовать	рұқсат етілсін
7. Подготовить	баяндалсын

екінші баланың жоқтығы кінәлі. Әсіресе, жеке пәтерлерінің болмауы өз қатарындағы жолдастарынан ұят. Сол бір жанды жерлерін, андасанда жолдастары келе қалса, тырнап кеткендей болатын:

-Апыр-ай, үйді бір алса сендер алуға тиісті едіңдер, - деп мүсіркегенге Шәмшігүл күрсіне түседі.

- Күте-күте шаршадым типті. Жұрт секілді дүние құрап, адамша тұрғың-ақ келеді, амал қанша!

- Торықта, Шәмшігүл, бір реті болар, - деп ондайда көрінген нәрсеге көп уайымдай бермейтін Жантуар.

Жазушы бұл эпизодта үй деталь арқылы екі шындықтың бетін ашқан. Біріншіден, кеңестік дәуірдің тоқырау кезеңінде зиялы қауым өкілдері пәтердің кезегінде ұзақ тұратынын, екіншіден, «он екі жыл отын тасыған, су тасыған, күл шығарған» Шәмшігүлдің мақсат-мүддесі, тіпті арманы да үй алу екенін анық аңғартқан.

Жалпы повестегі ғылым кандидаты, жоғары оқу орнының бірінде дәріс беретін Шәмшігүл характерінің айшықты, бедерлі қырлары мен мінез-құлқы-пәтер, жиһаз, кілем, хрусталь, пианино және т.б асыл да қымбат заттар арқылы де тұратын пысық әйелдерге тән іскерлік, оралымдық, тапқырлық және жеке тұрмысын әдемі, сәнді етіп ұйымдастыруға деген құштарлық та бар. Бірақ Шәмшігүлдің бұл қасиеттерінің бәрі жиһаз, қымбат заттар мен бұйымдарға деген ынты-ықыластан әрі аспай жатады.

Шәмшігүл көп уақыттан бері аңсатып, зарықтырған пәтерге қолы жеткенде, үй ішін шет елдің мебельдері мен асыл бұйымдарына толтыруға тырысқан. Табиғатынын ширақ та пысық әйел мықтыларды алып, сауда қызметкерлерін жағалап жүріп, сол мақсатын жүзеге асырады.

«Арада аз ғана күн өтті. Шәмшігүлдің дегені болды да, Жантуардың үйіне «Космос» мебели келіп түсті. Жарқырап жатқан паркетке шытырман сызықтары бар қызыл палас төселді. Қабырға атаулыға гүлді кілем ұсталды. Айналар, сервантты хрусталь, вазалар, фужерлер, рюмкалар, сервиздермен безендірді. Кең балконға гүл қойылды. Ас қылатын бөлмеге аппақ ас үй гарни- туры мен тоңазытқыш алды».

Осындай әдемі де ыңғайлы жиһаздар мен бұйымдар сатып алынып, тиісті орнына қойылған соң, барды қанағат тұтатын мінезі қарапайым үй иесі – Жантуардың көңілі бір демделеді. Ал әйелі Шәмшігүл ше? Ол әлі қанағаттанбаған екен. Алған үстіне ала берсем, болған үстіне бола берсем екен дейтін дүниеқоңыз әйелдің ендігі арманы – пианино көрінеді. Иі жұмсақ күйеуіне батыл сөйлейтін әрі ойына алған ісін орындағанша

тыныштық таппайтын Шәмшігүл таңертеңгі шай үстінде:

«-Эстон-сестонды қайтеміз, алсақ-кәдімгі импорт пианиносын аламыз,» -деп өз шешімін айтып салды.

Кейіпкер психологиясын ашуды заттық әлемнің, яғни кейіпкер тұтынатын нәрселердің кейіпкер характерін ашуда олардың тұтынатын заттарының рөлінің ерекшелігінің зор екендігін повестегі ғылым кандидаты, жоғары оқу орнының бірінде дәріс беретін Шәмшігүл характерінің асқақтау, бедерлі қырлары, мінез-құлқы, пәтер, жиһаз, кілем, хрусталь, пианино сияқты қымбат заттар арқылы ашылуынан көреміз. Оның бойындағы қалалық әйелге тән іскерлік, оралымдылық, жеке өмірін сәнді етіп ұйқастыруға деген құштарлық сезім үнемі алға жетелеп, кейікердің характерінің ашыла түсуіне мүмкіндік жасап отырады.

Дегенмен, Шәмшігүлдің өмірлік, үй аясындағы тар тіршілік көзқарасы жапонның қымбат заттарынан, оларға ықыластанудан аса алмай жатады.

Жазушы өз кейіпкерлерінің характерін белгілі бір қоғамдық ортада және адамдармен қарым-қатынаста, қайшылықта, қақтығыс үстінде де ұштай түседі. Сөйтіп, олардың өмір тәртібін, мінез-құлқын, қоғам мен өмір құбылыстарға деген көзқарасын айқындап, басқаларға ұқсамайтын тұлғалар сомдайды. Сол тұлғалардың іс-әрекеті арқылы қоғамдық, өмірлік, тұрмыстық мәнамызы бар өткір проблемалар көтереді.

«Өмір нұры» повесі сияқты «Селдің екпіні» атты повестерін алыңыз. Мұнда адамның рухани байлығы, өмірдің нұрлылығы, кішіпейілдікте, қанағатшылдықта, адам сүйгіш кең көңілде екенін танысыз.

Адам бойындағы осындай игі мінездерді бейнелейтін, соны мұрат тұтатын жазушы шығармаларында өмір шындығын терең үстінде ста бейнелейді. Ұнамды тип сол тартыс үстінде өседі. Өз бойындағы жақсы мінез-құлықты, адамгершілік биік сананы, сыршыл сезімді ту етіп көтеріп шығады.

Бедерлі мекемеде жұмыс істейтін әріптестері мен дос-жарандарының арасында жақсы санаттағы бұл адамдарға, тек пәтерінің осы хал-мауы бетке шіркеу. «Өмір нұрында» осы іліне жағдайды С.Шаймерденов көзге көп арқылы бермейтін тұрмыстық детальдар арқылы және Шәмшігүлдің ішкі жан дүниесіне жіті үніледі. Сөйтіп, оның қанағатсыз, тойымсыз және өзімшіл қараулығын, тар пиғылын оқырманның алдына еш бүкпесіз жайып салады. Демек, повесті кейіпкері – Шәмшігүлдің адам ретіндегі әйел ретіндегі сүйініштері мен жан күйзелістері тұрмыстық заттар мен әдемі бұйымдар арқылы ашылады. Бұл ретте профессор Теңізбай Ра-

хымжанов «Романның көркемдік әлемі» деген еңбегінде: «Көркем детальға тән бояудың, үннің қимыл қозғалыстың, көркемдеуші құралдардың қысқалығы, сараңдығы оның жұтаңдығы мен кедейлігін танытпайды, керісінше затты сөзді нақты суретке айналдыра алатын мол мүмкіншілігін аңғартады. Сондықтан деталь айшықты, көрнекі бірер штрихпен қоғамдық құбылыстарды, өмірлік шындықтарды, адамның жан дүниесін көз алдымызға елестете алатын құдіретті күшке ие», - деп ой қорытады.

Зерттеуші-ғалым ерекше назар аударған: «Адамның жан дүниесін көз алдымызға елестете алатын құдіретті күшке ие» көркем детальдың кейбір нышандарын: «Өмір нұры» повесінен біз көрдік. Олай дейтініміз, екі бөлмелі пәтерін дүние-мүлікке толтырған Шәмшігүлдің көңілі өз сабасына түсудің орнына, ниеті, пиғылы одан сайын тарыла түседі. Хикаяда дүниеқұмар әйелдің өзі өзімшіл психологиясы, күн өткен сайын қусырылған пиғылы кейде кейіпкер сөзімен, бірде авторлық баяндаумен сипатталады. Бірінші мысал: «Біреу-міреу келе қалса, Шәмшігүлдің:

-Орындығыңызды бері сала отырсаңыз, артыңызда пианино бар еді. Орындығыңызды столға таман жылжытсаңыз, артыңыздағы диванға тиіп отырсаңыз, - деген қытымырлау сөзі жиі шыға бастады. Шәмшігүл айтты, амал жоқ екі беттегілер сығылыса-сығылыса кеудесімен жақтау тіреп, тіпті стол астына кіріп кете жаздап отыратын болды».

Екінші мысал: «... Қожан мойыны кеудесімен тұтасып кеткен, ұзыны мен көлденені бірдей, екі кісіні құшағы жетпейтін семіз кісі болатын. Қанша сығылса да диван жаққа да, пианино жаққа да симамай – ақ қойды. «Қайын аға, артыңызда пианино бар еді», - дегенді Шәмшігүл келіні айтудай-ақ айтты еді, амал не, пианино жақтауы мен орындық таянышын жауыр атын арқасынша жалаңаштап осы тұста жақсы көретін қайнағасына Шәмшігүл қатты сөздер айтып та қалады:

-Жазған неме, аузы-басы мен кеудесін былғап тамақты өлгенше былапыт жейді екен! - деп қалды.

Бұл эпизодтар күн көзінде қалған былғары сияқты өз-өзіннен құрылып, тарыла түскен Шәмшігүлдің қытымыр мінезінен біраз хабар береді. Өйткені жиһазға түскен әрбір сызат немесе ақаулық дүниеқоңыз әйелдің тәніне жарақат салғандай әсер етеді. Осындай қытымыр мінезі үшін Шәмшігүл былайғы жұрттан:

«-Бұрын аядай жерде тұрғанда ондай тарлығы жоқ еді, не болып кеткен өзі?!» деген сөз де естиді. «Ұзыны мен көлденені бірдей» қайын ағасы, семіз Қожан мебельін бүлдіріп кеткенен кейін, көшеде, автобуста немесе басқа да көлік түрлерінде етженді, толық адамдар-

ды көрсе, онда тұжырынып қалатын жаман әдет пайда болған. Шәмшігүл бойындағы қанағатшылдықтың, қанағатсыздықтан туған әдепсіздіктерді автор сатылай дамыта отырған.

Әрине, дәннәкпеннен құныққан жаман. Повесті Шәмшігүлдің өзімшілдігі, дүние құмарлығы, зат пен мүлікке тойымсыздығы «Космос» меделін алумен шектелмейді. Қанағатсыз әйел көңілі ағаш үгіндісінен жасалған «Космосты» қомсынып, енді таза қызылағаштан тұратын «Будапешт» жиһазына ауған.

Бірақ киім салатын шкафы, столы, кресло-сы, газет-журнал сөресі, орындықтары бұрынғы мебельінен екі есе көп «Будапешт» аядай екі бөлмеге сыймайды. Енді не істеу керек? Үйді көп бөлмелі жана пәтерге ауыстыру керек.

Дүние-мүлікке әбден құныққан мазасыз әйел отбасында жанадан туындаған бұл мәселені шешуді күйеуі Жантуардың мойнына артады. Есіл-дерті, ой-арманы мен барлық ансары жиһазға ауған Шәмшігүл шала таныс Есқалиннің үйінде отырғанда: «Түпкіні қанша асырасың да, далаға қарайды дегендей, Жантуардың да, Шәмшігүлдің де көзі амандық сұрап жатқан Есқалинде емес, бөлмеде болды. Тіпті пәтердің айы өтіп, әбден титықтаған Шәмшігүл қай мебельді қайда қоюға болатынын да шамалап үлгерді».

Әрине, әр нәрсенің шегі бар, әсіресе дүниенің құлы болып, жылтырақты, жиһазды, заттарды пір тұту, сөйтіп қанағат сезімінен айрылу – түптің түбінде опық жегізуі мүмкін. Жазушы Сафуан Шаймерденов өз кейіпкерлерін шығарманың шарықтау шегіне сатылап көтеріп, дамытып, ақырында өмірдің нұрын ұқтыруға нанымды етіп әкелген. Жеке тұрмыста қарапайымдылықты, өріптестері мен дос-жарандарымен қарым-қатынаста адамгершілік пен инабаттылықты ұнататын Жантуар дүниеқоңыз әйелінің кесірінен «баласыз кубас» атанған. Сөйтіп он екі жыл отасқан, сыйластықпен тату-тәтті ғұмыр кешкен ерлі-зайыптылардың арасына еріксіз сыза түскен.

Осы туындыға байланысты автордың дүние-дүние деп жанталасып жүрген Шәмшігүлдің бірден кәліге түсіп, ақылға келтіруі бір жағынан сенімді көрінсе, екінші жағынан ол қалайша сол кезде өзгере қалды, күйеуін балалар үйіне жетектеді. Осы тосын өзгеріс онша сендірмейді деп сыншы Бақыт Сарбалаев: «- белгілі бір жайттарға орай ойға түсіріп әкелу керек еді» деп жазады.

Бұл проблемалық сұраққа жауап іздеп көрелік. Шығармада Жантуардың «Будапешт» мебелин тар жұбайы Шәмшігүл «Будапешт» музей қызметкері пәтерге сыйғыза алмай, үй кеңейту мәселесімен біраз әуре-сарсаңға түсті. Музей қызметкері Есқалиннің тілі ащы, адуын әйелінен «қубассын»

деген жаман сөзді естіді. Асыл жары-Жантуардың жүрегіне жара салды. Бұл психологиялық факторлар әйел баласы үшін жеңіл айтыла, тыңдала қалатын сөз емес қой. Енді не болады, осылай жанұяның берекесі қаша беретіндігін сезген Жантуар әйелі Шәмшігүлдің бойындағы жаман қасиеттердің себебін түсіне бастайды. Өйткені, ол осы жайсыздықтардың себебін түсіне бастағанда еді. Ол балалар үйінен бала әкелді. Ойлап қараса өмір нұры, отбасы бақыты дүние емес, бала, перзент сүю екен. Шәмшігүл, әрине, мойындайды. Оның жас бала Болатқа абзал ана болып кететініне кәміл сенесіз. Отбасыға келген Болат ерлі-зайыптыларды, яғни жаңа ата-анасын жаман бағдар алған тірлік азабынан құтқарып, көңілдеріне жаңаша бір тыныс әкеліп, шуақты өмірге жетелей жөнеледі. Осындай болашағы күмәнді, күдікті, әрі мазасыз сенім сергелдеңін басынан кешіргеннен кейін барып, түбі қайырлы мынандай шешімге келуге мәжбүр болған:

«Құдай-ау, қайда бара жатырмыз, айтып өлтірмейсінбе, Шәмшігүл?-Жантуардың дауысында жалыныш бар.

-Бір шаруаға бөлімді бекем байладым.

-Не шаруаға?

-Бала асырап аламын»

Балалар үйіне барғанмен, Шәмшігүлдің тағы бір қыры ашылып қалады.

-Ұл баланың керекі жоқ дедім ғо саған,- деп Шәмшігүл ілгелілеп кетті...

Бөлменің арғы шетіне барған соң:

-Мен ойлаған бала мұнда жоқ болып шықты,- деп жеңіл күрсінді.

Яғни, Шәмшігүлдің бұл игілікті ойы үй

проблемасының туындауымен қатар, зайыбының алдындағы өз кінәсін мойындаған және хикая оқиғасының даму желісінде кірігіп жатқан дұрыс та тамаша ой. Сонда да болса Шәмшігүл баланың қажеттілігін жете түсініп барды деуге қиындау. Автор бұл проблеманы күйеуі Жантуарға қалдырып отыр. Өйткені балаға деген мейірімділіктің, қажетсіну Жантуар бойынан танылып отыр. Бала асырап алу Жантуардың «Балалар үйі» деген жазуды көргенде Жантуардың жан дүниесі тебіреніп кетеді. Сафуан Шаймерденов осы тұста Жантуар жандүниесін суреттеуде үлкен шеберлік танытқан. Балалар үйін көрген сәттен бастап оның бар есіл-дертінің бала туралы болуының, досының «-білесің бе дүние жүзіндегі бала атаулы бір-ақ дауыспен палдайды», - деген сөзінің мәнін енді түсініп, тіпті әйелімен ренжісіп, үйіне кеш баруы, ғажап түс көруі оқырманның өзіне тартып әкелер тамаша әдіс. Осындай толқу сатыларынан өткен Жантуар таңертеңнен балалар үйінен Болатты әкелуге Шәмшігүлдің шайына да қарамастан жөнеле берді.

Жазушы кейіпкер ішкі әлеміне өніп кетуде таптырмас құрал түс көру тәсілінің табиғи мүмкіндігін, көркемдік қызметін орынды қолданған. Автордың мұндай тәсілде көп ұтатыны кейіпкерді қалай көркемдеймін десе де икемге көнгіш құрал екендігінде. С.Шаймерденовтің қаламгерлік шеберлігінің, қабілет-қарымының нәтижесінде «Өмір нұры» повесі әділ шешімге келгенін, яғни отбасы мүшелерінің мұнан кейін ашыласпай, тату өмір сүріп кететініне сенесіз.

ФАРИЗА АҚЫНҒА АРНАУ

Қазақ гуманитарлық заң және техникалық колледжінің
ҚТ-9-11 оқу тобының оқушысы Ғалымжанова Ақгүл

Сағындым апа, қоңыр үнің мен жырыңды,
Сағыныш кернейді көкейдегі бір сезімді.
Тоқтаусыз аққан теңеймін сізді бұлаққа,
Тебірентуші ең күмбірлеп жыр мен өлеңді.

Талантсың тума, тәңірдің берген сәулесі,
Дәл сіздей жігер өзге пендеден көрмедім.
Дара тұлғасы қазаққа біткен шоқ жұлдыз,
Өрнегін ойдың көк сияменен өлеңнің.

Өнерің сенің өшпес мұра ғой алашқа,
Мағынасы кең, әрбір шумағың бір басқа.
Қазағыма құс секілдісің қырандай,
Арманың асқақ бейнеленгендей жырыңда.

АҚИҚАТ ҚАРШЫҒАСЫ ФАРИЗА ОҒАРСЫНОВАҒА АРНАУ

Малқайдар Нүркен
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық
колледжінің АЖ-9-11Г оқу тобының оқушысы

Ақындық таусылмайтын сыр келбеті,
Ақындық өткен күннің естелігі.
Ақындық біткен болса бір адамға,
Ол адам ақиқаттың бұлақ көзі.

Ақиқат әлде кімге сыр болмайды,
Ақиқатты арам іс жеңе алмайды.
Кешегіге жеткенше бой бермеген,
Фариза ақын тулатты ақиқатты.

Фариза өр мінезді ерек адам,
Таптырмас, тағылымды зерек адам.
Фаризасы болмаса бұл қазақтың,
Падишаға мен кімді теңей алам?

Фариза бағы болған бұл қазақтың,
Фариза нұры болған мұңды азаптың.
Ақиқат қаршығасы деп білемін
Фаризасы аталса бұл қазақтың.

Ер мінезді тербеген талай жерді,
Мойындатқан Фариза асқар белді.
Есімі алтынменен апталып тұр,
Тербетіп талай жалын жүректерді.

Фариза, мәңгілікке із қалдырды,
Фариза, үзілмейтін сыр қалдырды.
Фариза ақын өтседе мына өмірден
Фаризаның өлген жоқ падишасы.

УРОК ПО САМОПОЗНАНИЮ В КЛАССЕ ПРЕДШКОЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ НА ТЕМУ «С ЧЕГО НАЧИНАЕТСЯ ДРУЖБА»

Кулаева А.Б. Учитель дошкольных классов школы-лицея № 5

Предлагаю вам конспект по самопознанию для детей нулевых классов по теме: «С чего начинается дружба». Данный материал будет полезен учителям дошкольных классов. Этот конспект формирует у детей представлений о дружбе, друзьях; развивает умение оценивать свои поступки и поступки других.

Цель: Формирование представлений о дружбе, друзьях.

Задачи: - раскрыть понятия слов: дружба, друг; - развивать умение оценивать свои поступки и поступки других; - воспитывать доброе и уважительное отношение друг к другу и своим друзьям. Ресурсы: Звукозапись песни «Настоящий друг»;

М/ф «Мой друг зонтик»
Релаксационная музыка
Гуашь, ватман с изображением ствола дерева. Методические приемы: беседа, объяснение, игра, коллективная работа
Ход занятия: Круг радости:
Салем кун!
Салем ел!
Салемжер – ана!
Салем (имена детей).
Помечтаем: Наедине с собой

Сегодня я приглашаю вас совершить путешествие на прекрасную полянку дружбы. Закройте глазки, сделайте глубокий вдох и представьте красивую полянку, где много цветов, порхают бабочки, светит солнце, дует лёгкий ветерок. На этой поляне играют дети. Они очень дружные и веселые ребята. Всем хорошо вместе. Они умеют дружить и никогда не ссорятся. Всем детям радостно и хорошо вместе. Они улыбаются солнышку и держат друг друга за руки. Они – настоящие друзья. А теперь сделаем глубокий вдох и мысленно вернемся в группу и открываем глаза.

Разминка: Игра «Улыбнись»
Мы сначала будем хлопать,
А затем мы будем топтать.
А сейчас мы повернемся
И все вместе улыбнемся.
Почитаем: Просмотр мультфильма «Мой друг зонтик»
Побеседуем: Обсуждение мультфильма. Вам понравился мультфильм, о чем он? Как вы понимаете слово «дружба»? Дружба – это когда между людьми есть доброта, любовь, доверие, милосердие, чуткость, помощь, радость, уважение. Поросяенок считал

слоненка другом? Правильно ли поступал поросяенок по отношению к слоненку? Почему все друзья отвернулись от него? Что сделал поросяенок, чтобы вернуть друга? А у вас есть друг? Вы поступили бы с ним так? Что значит настоящий друг? Настоящий друг – это тот, кому мы верим, на кого надеемся, кого любим.

Домашнее задание: - Сегодня на занятие мы много узнали о дружбе, о настоящих друзьях. Дома нарисуйте портрет своего друга.

Игра «Упражнение»

Блиц-игра «Да и нет»

Воспитатель задает вопросы, дети отвечают.

Дружба начинается, если улыбаешься кому-то? Дружба начинается, если защищаешь кого-то? Дружба начинается, если рвешь яблоки из чужого сада с кем-то? Дружба начинается, если делишься игрушками с кем-то? Дружба начинается, если подставишь подножку кому-то? Дружба начинается, если помогаешь отремонтировать машинку? Дружба начинается, если плюешься жвачкой? Дружба начинается, если толкаешься? Дружба начинается, если дерешься? Дружба начинается, если говоришь вежливые слова?

Творческая работа. Мы сегодня говорили о дружбе. Предлагаю создать свое дерево дружбы. (Рисование ладошками). Пусть это дерево будет символом нашей дружбы, и оно никогда не вяло.

Обобщаем: Очень важно для каждого человека знать, что такое дружба, иметь друзей и уметь дружить. Еще важнее научиться дорожить дружбой и быть хорошим другом.

Друг- Какое маленькое слово
И как его легко сказать.
И сколько в нем хорошего, простого,
Но им не каждый может стать!
Давай те дружить всегда!
Круг от сердца к сердцу
Давайте скажем дружно, звонко, хором:
Как хорошо, что есть друзья
И у меня! И у тебя!
У птиц, и рыбок, и зверей!
У взрослых есть! И у детей!
Споемте, друзья! - А в заключении занятия мы все споем песню «Настоящий друг»
- Какая замечательная песня! Это занятие показало, какие вы дружные, добрые, замечательные, настоящие друзья!
Ребята, давайте жить дружно!

Өңгелі өмір

С любовью о своем учителе
Шакимов Сапиулла Сакенович

Я, Кожанова Дана Бахытжановна, в 2013 году закончила Байконурский колледж «Космос» и получила специальность «юриста-консультанта». После окончания я устроилась юристом в один из больших торговых центров «Евразия» с разветвленной сетью магазинов и бутиков в городе Байконуре в Кызылординской области.

Благодаря полученным знаниям в стенах колледжа я быстро освоилась со спецификой работы юриста. И в настоящее время отстаиваю и защищаю честь и достоинство тому фронту работы, которое мне доверили и поручили.

Когда я обучалась в колледже мы проходили практику в стенах УВД по понедельникам в каждой службе, в стенах прокуратуры и суда, в ЦОНе и у нотариуса. Конечно, каждый из нас по-своему сумел связать теорию с практикой, и я рада, что тем самым я сумела связать теорию и практику воедино. Вы наверняка поймете меня, что во время прохождения практики у нас было море вопросов, которые мне помогли заполнить мои пробелы. А ведь я первый год обучалась в колледже в городе Алматы, а затем, в связи с тем, что мне не подошел климат, я вынуждена была перевестись в Байконурский колледж «Космос». И я благодарю судьбу, что в этом колледже встретила с таким преподавателем, как Шакимов Сапиулла Сакенович, чьи лекции и проводимые занятия мы ожидали с нетерпением, так как они были наполнены жизненными примерами, интересными историями из его практической деятельности в правоохранительных органах.

Этот педагог с большой буквы, большим сердцем, очень начитанный, культурный, интересный во всех отношениях, хороший оратор, умеющий найти ключ к сердцу своих учащихся и вообще необыкновенный человек с большим жизненным и практическим опытом чьи пролетали так быстро, что мы не замечали времени. Человек который написал книгу, пишет стихи, часто выступает в коллективах трудящихся, пишет статьи в газеты и журналы.

Сапиулла Сакенович всегда поможет, поправит если это надо, даст полезные советы, поможет разобраться в жизненных ситуациях, даст правильное направление и как надо правильно поступать, спланировать контрольную и курсовую работу, подготовить доклад, составить план и многое другое с чем связана общественная жизнь колледжа. Особенно интересно проходила проводимая им «Неделя правоведа», в которой мы студенты принимали самое активное участие. Это и стенгазета, доклады на различные темы, такие как наркомания, пьянство, преступность среди несовершеннолетних, а также открытый судебный процесс, где присутствовал председатель городского суда Абдулла Абдрахман, который дал высокую оценку проводимому мероприятию.

Кроме того жизнь колледжа – это бурлящий поток, постоянные мероприятия, встречи с ветеранами правоохранительных органов и труда, встречи с депутатами и многое другое, что дополняли наши жизненные познания. Участие во всех общественных мероприятиях колледжа, города, области в которых я принимала участие, что расширяло мой кругозор и давало разностороннее общение. Так на конкурсе «Студенческая весна 2013», где я как активная студентка принимала непосредственное участие, и было очень приятно, что среди огромного количества студентов я стала лауреатом среди чтецов и заняла 3 почетное место в проводимом конкурсе.

Сапиулла Сакенович лично занимался со мной готовя меня к конкурсу, а именно как правильно читать, отработывал мою дикцию, где повышать голос, а так же где его выделять. Данный конкурс окрылил меня, наполнил мои чувства, и открыл мои возможности, в которых я сомневалась и конечно я очень боялась публички. Да что говорить, наверное каждый впервые ощущает это. И я рада, что на моем жизненном пути повстречался такой человек как Сапиулла Сакенович, которого я никогда не забуду и который дал мне и всем выпускникам доброе напутствие и пожелал не бояться трудностей в жизни, уметь их преодолевать, не перекладывая их на чужие плечи. И его напутствие я притворяю в жизнь. Побольше бы таких преподавателей, которых помнят, любят и уважают, к кому идут за жизненным советом.

Долгих Вам лет жизни Сапиулла Сакенович, земного счастья, не только от меня, но и от всей моей семьи.

Низкий Вам поклон
С уважением Кожанова Дана